

บทที่ ๓

ศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเป็นอรรถจริย ซึ่งเรียกว่า อนุศาสนิปาฏิหาริย์ คือ คำสอนเป็นจริง สอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้ผลสมจริงเป็นอรรถจริย ได้แก่ คำสอนที่มุ่งให้ผู้ฟังให้นิยามคล้อยตามได้โดยสามารถชี้แจงแยกแยะหัวข้อธรรมให้ พิจารณาด้วยอุปมาอุปมัยที่ผู้ฟังเข้าใจง่ายและเห็นจริงดุจหมายของคว่าอยู่ ทำให้ผู้ที่ได้ฟังคำสั่งสอนแล้วได้แสดงตนเป็นสาวก และรับคำสอน ไปปฏิบัติตามจนได้บรรลุประโยชน์ โภคผลตามสมควรแห่งการปฏิบัติของแต่ละบุคคลหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนามีปรากฏเป็นข้อมูลบริสุทธิ์บริบูรณ์อยู่ในคัมภีร์พระบาลีไตรปิฎกและอรรถกถาฎีกา ซึ่งเป็นคัมภีร์ภาษาบาลีอันถือว่าเป็นหลักฐานอ้างอิงชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา โดยพระภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนจนแตกฉาน แล้วทรงจำนำมาประยุกต์ประดิษฐ์ถ้อยคำไทยร่วมสมัยเหมาะสมกับสถานการณ์เพื่อเผยแผ่เทศนาอบรมสั่งสอนให้ประชาชนได้รับรู้ เข้าใจโดยง่าย และพิจารณาเลือกสรรน้อมนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิตประจำวันของตน ดังนั้นในบทนี้ผู้วิจัยจึงขอเสนองานด้าน การเผยแผ่ตามหลักอนุศาสนิปาฏิหาริย์ การเผยแผ่ตามหลักพุทธจริยา การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าแก่เวไนยสัตว์ ผลสำเร็จของการใช้อุศาสนิปาฏิหาริย์ตามลำดับทั้งนี้ เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ๆ ด้านการเผยแผ่ดังนี้

๓.๑ การเผยแผ่ตามหลักอนุศาสนิปาฏิหาริย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในบทนี้ผู้วิจัยใคร่ขอเสนอแนวทางการใช้อุศาสนิปาฏิหาริย์ในมุมมองต่างๆ เพื่อใช้ในการเดินเข้าสู่เส้นทางแห่งการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ผู้ปฏิบัติไม่ควรเข้าไปพัวพันยึดถือใน รูปแบบการปฏิบัติ เฉพาะที่เป็นมติของตนหรือแห่งอาจารย์ตนโดยส่วนเดียว เพราะวิญญูชนผู้จะรักษาไว้ซึ่งความจริงนั้น ไม่พึงถึงการสันนิษฐานโดยส่วนเดียวว่าอย่างนี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเปล่าหมดเลยการละจิตที่คับแคบ เพื่อมาศึกษาแนวทางการปฏิบัติอันกว้างขวางของพระบรมศาสดา จะทำให้ทราบว่าการแสดงการปฏิบัติเพื่อความสิ้นอาสวะนั้น ประกอบไปด้วยหลักการ วิธีการและรูปแบบสากลอันควรแก่การสนใจที่จะนำมาประพจน์ปฏิบัติให้เหมาะสมกับ จริตนิสัยและสถานภาพของแต่ละบุคคล

๓.๑.๑ หลักการและวิธีการเผยแผ่ในรูปแบบสื่อสาร

พระพุทธศาสนามีอายุยืนยาวมาได้หลายพันปี แสดงถึงว่ามีการสืบทอด การสอน เผยแผ่ หรือการสื่อสารคำสอนของพระพุทธศาสนาไปยังพุทธศาสนิกชน ด้วยวิธีการท่่องจำแบบดั้งเดิม จนมาถึงการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ อินเทอร์เน็ต เครือข่ายสังคมออนไลน์ในยุคนี้ เพื่อช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโลกยุคปัจจุบัน

หลักการสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธศาสนากำหนดจุดมุ่งหมายในการสอนให้ถึงเป้าหมายที่กำหนดไว้ ซึ่งต้องมีเนื้อหา เรื่องที่จะสอน มีตัวผู้รับหรือผู้ฟัง และวิธีการสอนอย่างครบถ้วน ซึ่งสรุปได้ดังนี้

๑. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น หมายความว่า ทรงสอนให้รู้แจ้ง เห็นจริงเฉพาะเท่าที่จำเป็นสำหรับสาวกนั้นๆ สิ่งที่ทรงรู้แล้ว แต่เห็นว่าไม่จำเป็นสำหรับผู้ฟัง หรือผู้รับการสอน ก็จะไม่สอนสิ่งนั้น ตัวอย่างเช่น

“พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สีลปาวน เขตกรุงโกสัมพี ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมา แล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมา ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความหมายข้อนี้ว่าอย่างไร ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่เราหยิบขึ้นมากับใบที่ อยู่บนต้น อย่างไหนจะมากกว่ากัน”^๑ ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ใบไม้ที่อยู่บนต้นไม้นั้นแล มากกว่า ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบ ที่พระองค์ทรงหยิบขึ้นมามีเพียงเล็กน้อย พระพุทธเจ้าข้า”^๒ “ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เราารู้แล้วแต่มิได้บอกเธอทั้งหลายก็มีมากเหมือนกันเพราะเหตุไรเราจึง มิได้บอกเพราะ สิ่งนี้ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อดับ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เพราะเหตุนี้ เราจึงมิได้บอก ...

๒. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังพอตรงตามให้ เห็น ด้วยตนเอง ตัวอย่างเช่น

“ภิกษุทั้งหลาย แม้ว่าภิกษุจะพึงจับชายสังฆาฏิของเราติดตามรอยเท้าเราติดตามไป ช่างหลัง แต่ภิกษุนั้นมีความละโมภ กำหนดยินดีอย่างแรงกล้าในกาม มีจิตพยาบาท คิดประทุษร้าย หลงลืมสติไม่รู้ตัว มีจิตไม่ตั้งมั่น กระสับกระส่าย ไม่สำรวมอินทรีย์ แท้จริงแล้ว ภิกษุนั้น ก็ยังชื่อว่าอยู่ห่างไกลเรา เราก็ห่างไกลภิกษุนั้น นั่นเป็นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้นยังไม่เห็นธรรม เมื่อไม่เห็นธรรมชื่อว่า ไม่เห็นเรา ภิกษุทั้งหลาย แม้ถ้าภิกษุอยู่ไกลเราถึง ๑๐๐ โยชน์ แต่ภิกษุนั้นไม่มีความละโมภ ... มีจิตตั้งมั่นแน่วแน่ สำรวมอินทรีย์ แท้จริงแล้ว ภิกษุนั้นก็ชื่อว่าอยู่ใกล้เรา เราก็อยู่ใกล้ภิกษุนั้น นั่นเป็นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้นเห็นธรรม แม้เห็นธรรม ชื่อว่าเห็นเรา”^๓

๓. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นมหัศจรรย์ สามารถยังผู้ปฏิบัติตามให้ได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตน ตัวอย่างเช่น

“การทำบูชาอย่างนั้นไม่ชื่อว่าบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง แต่ผู้ใดจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณี อุบาสกอุบาสิกาก็ตาม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ผู้นั้นแหละชื่อว่าบูชาพระองค์ ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง เราจะพยายามเพื่อบรรลุหรือหัดผลในช่วงเวลาที่พระศาสดายังทรงพระชนม์ อยู่ นั่นเอง เพื่อเป็นการบูชาพระองค์”^๔ ท่านธรรมารามคิดดังนี้แล้ว ก็เป็นผู้เดียวเท่านั้น ครั้นอยู่ในอิริยาบถต่างๆ ก็นึกคิด ระลึกถึงธรรมที่พระศาสดาทรงแสดงอยู่ตลอดเวลา ไม่คลุกคลีด้วยภิกษุหลายรูป อยู่รูปเดียวในที่สงัด ครั้นพระองค์ทรงทราบก็ทรงอนุโมทนาสาธุการว่า “ดีแล้วๆ ผู้ที่มีความรักเคารพในเรา จงประพฤติดังธรรมารามเถิด ภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่บูชาเราด้วยของหอม ระเบียบดอกไม้หาชื่อว่าบูชาเราจริงไม่ ส่วนผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม จึงชื่อว่าบูชาเรา อย่างแท้จริง”^๕

^๑ ม.อ. (ไทย) ๑๙/๖๑๓/๓๕๓.

^๒ ม.อ. (ไทย) ๑๙/๖๑๓/๓๕๓.

^๓ ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๖๒/๑๑.

^๔ ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕๕/๑๐.

^๕ ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕๕/๑๐.

หลักการและวิธีการในการเผยแผ่

(๑) หลักการเผยแผ่ตามหลักพระพุทธศาสนา

การเผยแผ่ คือ การทำให้ขยายออกไป การทำให้ขยายวงกว้างออกไป ทำให้แพร่หลายออกไป การเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงได้แก่การดำเนินงานเพื่อให้หลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาแพร่หลายออกไปในทุกสารทิศ มีผู้ศรัทธาเลื่อมใส เคารพ ยำเกรง ในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ มีหลักการใหญ่ๆ ดังนี้

๑. หลักประโยชน์ ๓ การ ประกาศพระพุทธศาสนาโดยยึดหลักประโยชน์ และความสุขของมหาชนเป็นที่ตั้ง ถือเป็นวัตถุประสงค์หลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธเจ้า ทรงประทานโอวาทให้แก่เหล่าพระสาวกชุดแรกที่ทรงส่งให้ไปประกาศพรหมจรรย์ ว่า “พวกเธอ จงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าได้ไปร่วมทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงาม ในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ครบบริบูรณ์บริสุทธิ...”^๖

๒. หลักไตรสิกขา หลักการที่สำคัญอีกประการคือ ไตรสิกขา คือ สิ่งที่เราเรียกว่าความงาม ในเบื้องต้น ได้แก่ ศีลงามในท่ามกลาง ได้แก่ สมาธิงามในที่สุด ได้แก่ ปัญญาปรากฏในพระดำรัสที่ส่งสาวกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนารุ่นแรกซึ่งถือเป็นหลักการสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การดำเนินงานเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ฟังได้นั้น หลักนี้ถือเป็นหลักใหญ่ที่ครอบคลุมการปฏิบัติให้บรรลุประโยชน์ที่ตนพึงปรารถนา ดังปรากฏในเมตตาสูตร ขุททกนิกาย ว่า “ผู้ฉลาด ในประโยชน์ มุ่งหวังบรรลุสันตพท ควรบำเพ็ญกรณียกิจ ควรเป็นผู้อาจหาญ ซื่อตรง เคร่งครัด ว่องไว อ่อนโยน และไม่เย่อหยิ่งควรเป็นผู้สันโดษ เลี้ยงง่าย มีกินน้อย มีความประพฤติ เบา มีอินทรีย์สงบ มีปัญญารักษาตน ไม่คะนอง ไม่ติดในตระกูลทั้งหลายอนึ่ง ไม่ควรประพฤติความเสียหายใดๆ ที่จะเป็นสาเหตุให้วิญญาณเหล่าอื่นตำหนิเอาได้...”^๗

๓. ศักยภาพของมนุษย์ พระพุทธเจ้าถือหลักว่า “มนุษย์เป็นผู้ฝึกได้ มนุษย์สามารถที่จะรู้ตามได้ ถ้าเขาได้ฝึกฝนตนตามหลักการที่แสดง”^๘ การมองเช่นนี้ เป็นการมองที่ศักยภาพทางปัญญาของมนุษย์มากกว่ามองในแง่ความแตกต่างในด้านทางร่างกาย ซึ่งถือเป็นหลักใหญ่หลักหนึ่ง ที่นำไปสู่การรับสมาชิก การพยายามที่จะทำให้เห็นอุดมการณ์ที่เป็นเหมือนการมองมนุษย์ทุกคน ที่จิตใจมากกว่ามองรูปลักษณ์ที่แสดงออกมาภายนอก อันจะนำไปสู่การรับฟังคำสอนและนำไปปฏิบัติ ให้เกิดประโยชน์สูงสุดตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ โดยใช้วิธีวิเคราะห์ผู้ฟัง ดังนี้

(๒) หลักการผู้รับสารตามแนวพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาผู้รับสารตามระดับปัญญา ซึ่งแตกต่างไปจากหลักการสื่อสารของนักวิชาการตะวันตกที่วิเคราะห์ผู้รับสารตามหลักพื้นฐานง่ายๆ เช่น ลักษณะทางกายภาพ จิตใจ เช่น หลักทฤษฎีความแตกต่างระหว่างบุคคล ที่ให้ข้อคิดว่าบุคคลมีความแตกต่างกันในด้าน

^๖ ที.ม. (ไทย) ๒/๕๒/๕๓.

^๗ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๑-๑๒.

^๘ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๓๒/๑.

บุคลิกภาพ สภาพจิตวิทยา หลักทัศนคติ หลักค่านิยม หลักความเชื่อ แตกต่างกันไป เนื่องจากมีการเรียนรู้จากสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน แต่สำหรับพระพุทธรองค์ทรงแบ่งบุคคลที่จะสั่งสอน ตามระดับปัญญาซึ่งลึกซึ้งกว่านักวิชาการตะวันตก พระองค์จะทรงแสดงธรรม หรือสื่อสาร ตามความเหมาะสมของบุคคล

๑. ความแตกต่างของบุคคล ๔ ประเภท ทรงมองเห็นว่าบุคคลมีความสามารถทางปัญญาแตกต่างกันเป็น ๔ ระดับ คือ

๑. อุคฆติตัญญู ได้แก่ ผู้มีภูมิปัญญาที่สามารถเรียนรู้และเข้าใจพระธรรมคำสอนได้ทันที เมื่อได้ฟัง เปรียบเสมือนดอกบัวเจริญเต็มที่ ผลิผลให้เห็นระดับน้ำ เติร์มที่จะบานได้ทันทีเมื่อได้รับ แสงจากดวงอาทิตย์

๒. วิปจิตัญญู ได้แก่ ผู้สามารถเรียนรู้ได้เมื่อมีการอธิบายขยายความเพิ่มเติม เปรียบเสมือน ดอกบัวที่ชูก้านมาถึงระดับพื้นน้ำรอที่จะโผล่พ้นน้ำในวันรุ่งขึ้นและเตรียม บานเมื่อได้รับแสงตะวัน

๓. เนยยะ คือ ผู้ที่อาจเรียนรู้ธรรมด้วยอาศัยความเพียรอย่างยิ่งยวดทั้งด้วยการฟัง การคิด การถาม การท่องบ่น เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ ต้องการเวลาในการโผล่ขึ้นสู่พื้นผิวน้ำ เพื่อแบ่งบานในโอกาสต่อไป

๔. ปทปรมะ ได้แก่ ผู้ซึ่งไม่อาจเรียนรู้และเข้าใจในพระธรรมวิเศษ แม้จะฟัง คิดและท่องบ่น อย่างไรก็ตาม เปรียบเสมือนบัวที่จมติดอยู่ใต้น้ำ^๙

๒. ความแตกต่างของบุคคลโดยจรีตนิสัย บุคคลย่อมมีพฤติกรรมที่แตกต่างกัน เนื่องจากสาเหตุภายใน คือ จรีตนิสัย ๖ ประการ^{๑๐} ได้แก่ บางคนชอบสวยงาม (ราคะจรีต) บางคนชอบใช้อารมณ์ หุนหัน พลันแล่น มักโกรธ (โทสะจรีต) บางคนก็ปกติลุ่มหลงเร็ว (โมหะจรีต) บางคนก็มีความเชื่อความศรัทธาโดยขาดปัญญา (ศรัทธาจรีต) บางคนก็มีปกติใช้วิจารณ์ญาณ ก่อนรับฟัง (พุทธิจรีต) บางคนก็จัดอยู่ในพวกคิดมาก กังวลมาก หาข้อยุติได้ยาก (วิตกจรีต)

(๓) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเกี่ยวกับวิธีสื่อสาร

๑. วิธีการที่ ๑ อนุปวาโท ไม่ว่าร้ายใคร ไม่โจมตีใคร ไม่โจมตีศาสนาอื่น แต่ใช้ปัญญาบอกว่า พระพุทธศาสนาดีอย่างไร

๒. วิธีการที่ ๒ อนุปมาโต ไม่ทำร้ายใคร ไม่ใช้กำลังเพื่อไปบังคับให้ใครเชื่อ ไม่ทำร้าย ยึดหลักอหิงสาธรรม คือ ไม่เบียดเบียน ใช้ปัญญาในการอ้างเหตุผล จนกระทั่งผู้ฟังอยากลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง

๓. วิธีการที่ ๓ ปาฏิโมกเข จ ส่วโร มีความสำรวมในศีลและมารยาทให้ดี

๔. วิธีการที่ ๔ มตตญญูตา จ มตตสมี รู้จักประมาณในการรับประทาน รวมไปถึงการใช้สอย ปัจจยัสสี จะได้เป็นทางมาแห่งความเคารพเลื่อมใสของผู้ได้พบเห็น

^๙ อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๐๘/๑๕๔-๑๕๔.

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๖๑-๒๖๓.

๕. วิธีการที่ ๕ ปนตณฺจ สยนาสนํ นันทนโน ที่สงบ นักปฏิบัติธรรมต้องรักความสงบ และรักในการอยู่ในที่สงบ

๖. วิธีการที่ ๖ อธิจิตเต จ อาโยโค ประกอบความเพียรในอธิจิต ต้องหมั่นฝึกสมาธิเพราะสมาธิ คือ แก่นของการได้บรรลุมรรคผลนิพพาน^{๑๑}

(๔) หลักการสื่อสารเกี่ยวกับเนื้อหาที่เผยแพร่

๑. สอนเรื่องเหตุและผล สอนจากสิ่งที่รู้เห็นได้ง่าย เข้าใจกันอยู่แล้ว ไปยังสิ่งที่รู้ เห็นได้ยากหรือยังไม่เข้าใจ เช่น สอนหลักอริยสัจ ๔ ทรงนำเอาทุกข์ เป็นตัวปัญหาขึ้นแสดงก่อน เพราะเห็นได้ง่าย เข้าใจง่าย จากนั้นก็สาวไปหาเหตุของทุกข์ แล้วโยงเข้าถึงการดับทุกข์ พร้อมบอกหนทางว่า จะดับทุกข์ได้อย่างไร

๒. สอนลุ่มลึกลงตามลำดับ การสอนเรื่องจริงที่เคยรู้ ไปสู่เรื่องจริงที่ผู้ฟังไม่เคยรู้มาก่อน ได้แก่ สอนแบบอนุพัทพิกขา ไตรสิกขา ๓ เป็นต้น โดยท่านเปรียบเหมือนการเดินทางลงสู่ทะเล

๓. สอนด้วยอุปกรณ์เสริม ยกเรื่องที่มาแสดงให้ดู เพื่อผู้ฟังเห็นด้วยตา ด้วยหู เช่น สอนพระนันทะ^{๑๒} โดยทรงนำไปชมนางฟ้า นางอัปสรที่สวยงาม เนื่องจากท่านเป็นคนรักสวยรักงาม เป็นต้น

๔. สอนตรงจุด ตรงประเด็น ไม่วกไปวนมาหรือสอนนอกนอกเรื่อง

๕. สอนแต่พอดีเท่าที่จำเป็น สิ่งที่เขายากู้ ไม่ได้สอนทุกเรื่อง

๖. สอนมีเหตุมีผล ผู้ฟังตรงเห็นจริงตามได้

๗. สอนสิ่งที่มีความหมาย เป็นประโยชน์ มีสาระแก่ผู้ฟัง

(๕) คุณสมบัติภายนอก (ทางกายภาพ) ของผู้เผยแพร่

คุณสมบัติ ของผู้เผยแพร่หรือผู้สอน เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาและยอมปฏิบัติตามใน คำสอนอย่างน่าอัศจรรย์ โดยผู้สอนต้องมีคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอกและคุณสมบัติภายใน ได้แก่ ด้านบุคลิกภาพ^{๑๓} หมายถึง รูปร่าง หน้าตา น้ำเสียง อากัปกิริยา คือ การแสดงออก เคลื่อนไหว เป็นมารยาททั้งดงาม สันคยอมรับ เป็นเสน่ห์ ผูกมัดใจคนผู้ได้เห็น มีท่าทีสง่าผ่าเผย งามสง่า สงบเยือกเย็น

(๖) คุณสมบัติภายในของผู้เผยแพร่

คุณธรรมที่ผู้เผยแพร่พึงปฏิบัติและเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจหลักพุทธธรรม เพื่อจะได้สอนให้ถูกประเด็น ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ โดยมีจุดมุ่งหมาย ให้ได้รับความสุขความเจริญแก่ผู้ฟังเป็นที่ตั้งและมีจิตประกอบด้วยเมตตาธรรมเป็นหลักดังนี้

๑. ปณิธาน ในการแสดงธรรมต่อผู้ฟัง นักเผยแพร่พึงตั้งจิตไว้ในใจของตนก่อน แสดงว่า จักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับเหตุการณ์ พร้อมยกเหตุผลให้สมจริงมาประกอบ แสดงด้วยเมตตาจิต หวังอนุเคราะห์ ไม่ใช่เพื่อหวังลาภสักการะและไม่แสดงธรรมกระทบใครให้เสียหาย หรือตำหนิต่างๆ ทำให้ผู้ฟังเกิดความไม่พอใจ

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๘.

^{๑๒} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๗๙๐-๙๔.

^{๑๓} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๙๓.

๒. ปฏิสัมพันธ์ ความเข้าใจปัญญา แดกฉานในอรรถ (เนื้อหาสาระ) เข้าใจในธรรม (อธิบาย ย่อหรือพิสดารได้) เข้าใจในหลักนิรุกติ (การซ้ำของในภาษา) และเข้าใจในหลักปฏิภาณ คือ ไหวพริบในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

๓. พหูสูตร การคงแก่เรียน การได้ฟังมาก จำได้ คล่องปาก เพ่งพินิจให้ขึ้นในใจของตนและสามารถขบคิดได้ด้วยทฤษฎี คือ เห็นตามได้ด้วยเหตุผลที่เป็นจริง

๔. การรู้จักแสดงธรรมไปตามขั้นตอน การแสดงธรรมไปโดยคำนึงถึงภาวะของผู้ฟังเป็นหลัก โดยเริ่มจากสิ่งที่มองเห็นได้ด้วยตา ไปจนถึงพิจารณาเห็นด้วยปัญญาภายในของตน ได้แก่ เล่าเรื่องทักทายให้ฟังก่อน^{๑๔} (การให้ทาน) ชี้แจงผลดีของการเป็นคนมีศีล มีความประพฤติเรียบร้อย ดีงาม จากนั้นก็เล่าเรื่องสวรรค์ คือความสุขใจให้ฟังถัดมา และโยงไปเรื่องโทษของกามที่ทำให้มนุษย์ต้องทุกข์กายทุกข์ใจอยู่นี้ ข้อสุดท้าย ชี้แจงทางออกจากกามหรือทางออกจากทุกข์ โดยวิธีการ สละทิ้งกาม

สรุปความว่า หลักการและวิธีการเผยแผ่ในรูปแบบสื่อสาร จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการเข้าถึงและเผยแผ่พระพุทธศาสนา ให้กว้างขวางไปทั่วโลก ภายใต้บริบทและแนวโน้มของประชากรโลกในสมัยครั้งพุทธกาลและที่จะใช้ชีวิตในโลกออนไลน์ หรืออินเทอร์เน็ตในสมัยปัจจุบันเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในสมัยพุทธกาลสื่อสารผ่านทางญาณ สมัยปัจจุบันผ่านเครื่องมือต่างๆ ทั้งเครื่องคอมพิวเตอร์และโทรศัพท์ เคลื่อนที่ ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเป็นบุคคลผู้รู้จักใช้หลักการและวิธีการสื่อสารที่เรียกว่า อนุสาสนีปาฏิหาริย์มาสื่อสารกับมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย และการสื่อสารในรูปแบบสัมมาทิฐิเป็นเครื่องมือในการ พัฒนาจิตใจ สังคม ครอบครัวและพัฒนาประเทศ ให้เป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาโลก แต่การใช้เทคนิคสื่อสารดังกล่าว ต้องเป็นไปอย่างมีคุณธรรม จริยธรรม รวมทั้งไม่เป็นการบิดเบือนพระธรรมคำสอนของผู้มีพระภาคเจ้าตามพระไตรปิฎก

๓.๑.๒ หลักการและวิธีการเผยแผ่ที่เป็นสากล

พระพุทธศาสนามีสาระที่เป็นประโยชน์ มีความสำคัญทั้งในด้านทฤษฎีที่เป็นเหตุเป็นผล และวิธีการที่เป็นสากลเหมาะสมกับทุกยุคทุกสมัย รวมทั้งมีข้อปฏิบัติที่ยึดทางสายกลาง พุทธศาสนิกชนพึงศึกษาและตระหนักในคุณค่าของทฤษฎี วิธีการ และหลักปฏิบัติเหล่านั้น น้อมนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิต เพื่อความสงบสุขและความเจริญของตนเองและสังคม^{๑๕} จำแนกออกเป็นดังนี้

๑. หลักธรรมที่เป็นสากล เป็นหลักธรรมที่สามารถถือประพฤติปฏิบัติได้ทุกชาติ ทุกภาษา ทุกชนชั้นของสังคม หากประพฤติปฏิบัติตามก็จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้อย่างสันติสุข โลกเกิดความสงบ ไม่เบียดเบียนทำร้ายซึ่งกันและกัน ไม่ก่อให้เกิดสงครามซึ่งส่งผลเสียต่อมวลมนุษยชาติและธรรมชาติอย่างมหาศาล หลักธรรมที่เป็นสากลของพระพุทธศาสนา มีดังต่อไปนี้

๑.๑ หลักความเป็นภุมมธรรมชาติ^{๑๖} ได้แก่ถือว่า ความจริงนั้นเป็นภุมมธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มิได้อยู่ตามธรรมดาของมัน พระพุทธเจ้ามีฐานะเป็นผู้ค้นพบ หมายความว่า กฎความจริงของธรรมชาตินั้น

^{๑๔} ที. ส. (ไทย) ๓๗/ ๓๔๐/ ๒๗๔.

^{๑๕} อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และ กวี อิศริวรรณ, **หลักการและวิธีการที่เป็นสากลของพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑.

^{๑๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑; พ.ธ.๒๕/๓๐/๕๑.

มีอยู่อย่างนั้นเองเป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นหรือไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ธรรมชาตีก็นั้นเป็นธรรมชาติ อยู่อย่างนั้นไม่มีใครฝืนกฎของธรรมชาติไปได้ ซึ่งหลักการนี้ถือว่าเป็นสากล เพราะการที่เราฝืน ธรรมชาติจะก่อให้เกิดความเสียหายมากมาย เช่น การผลิตเทคโนโลยีที่สนองความต้องการหรือความ สะดวกสบายของมนุษย์ ก่อให้เกิดผลเสียต่อธรรมชาติ เกิดมลพิษทั้งในอากาศ ในน้ำ และบนบก เป็นต้น หลักธรรมที่เป็นกฎธรรมชาติ เช่น หลักไตรลักษณ์

หลักไตรลักษณ์ (The Three Characteristics of Existence) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณ์ แปลว่า ลักษณะที่ทั่วไปหรือเสมอเหมือนกันแก่สิ่งทั้งปวง ประกอบด้วย

๑. อนิจจตา (Impermanence) ได้แก่ ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป

๒. ทุกขตา (Stress and Conflict) ได้แก่ ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการ เกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดันฝืนและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่าง นั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์ มีความบกพร่องอยู่ในตัว ไม่ให้ ความพึงพอใจเต็มที่แก่ผู้อยากด้วยตัณหา และก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้เข้าไปอยากเข้าไปยึดด้วยตัณหา อุปาทาน เช่น อยากได้สิ่งของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่ไม่ได้ตามที่ต้องการก็เกิดความทุกข์ เป็นต้น

๓. อนัตตตา (Soullessness or Non-Self) ได้แก่ ความเป็นอนัตตาความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเอง ความไม่เป็นตัวของตัวเอง แต่เป็นไปตามเหตุปัจจัย เช่น คนเรา เมื่อเกิดมาต้องแก่ ต้องเจ็บ และต้องตาย เราไม่สามารถจะบังคับไม่ให้เกิดขึ้นตามความต้องการของ เราได้ เพราะมีเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดความแก่ ความเจ็บและความตาย เป็นต้น

ผู้ที่มองเห็นไตรลักษณ์ รู้เท่าทันธรรมดา และมีนิรามิสสุข^{๑๗} (สุขที่ไม่ต้องอาศัยเครื่องล่อ ด้วยวัตถุสิ่งของหรือกามคุณ) เป็นหลักประกัน แม้จะยังเสพกามสุขก็ไม่มีติดมัวถึงกับหมกมุ่นหลงใหล หรือถลำลึกจนเกิดโทษรุนแรง โดยเฉพาะจะไม่กินเลยจนกลายเป็นเหตุแห่งการเปื่อยเปื่อยตนและ ผู้อื่น และแม้เมื่อความสุখনั้นผันแปรไปก็จะไม่ถูกความทุกข์ใหญ่ท่วมทับเอา ยังคงดำรงสติอยู่ได้ มีความกระตือรือร้นแต่ไม่ยอเป็นผู้พร้อมที่จะเสวยความสุขในทุกระดับได้อย่างสมบูรณ์เต็มอิ่มเต็มรสและ คล่องใจ เพราะไม่มีความกังวลลุ่มลุ่มข้องเป็นเงื่อนปมหรือเป็นเครื่องกีดขวางที่คอยรบกวนอยู่ภายใน และยิ่งกว่านั้น ทั้งที่สามารถเสวยสุขทั้งหลายได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด แต่ก็ไม่ได้ติดในความสุขเหล่านั้นไม่ว่า จะประณีตหรือดีพิเศษเพียงใด

๑.๒ หลักของความเป็นเหตุเป็นผล หรือความเป็นเหตุปัจจัยแบบอิงอาศัยกันของสิ่ง ทั้งหลาย เรียกว่า “กฎปฏิจจสมุปบาท”^{๑๘} ซึ่งมีสาระสำคัญโดยย่อว่า “อิมสมิ สติ อิทํ โหติ; อิมสมิ อสติ อิทํ น โหติ. “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี; เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี” อิมสสุปปาทา อิทํ อุปุปชติ; อิมสส นิโรธา อิทํ นิรุชฌติ. “เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด; เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ” หมายความว่า เมื่อมีผล อย่างหนึ่ง ก็มีเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลเช่นนั้น เช่น เมื่อเราปลูกต้นมะม่วง ต้นมะม่วงงอกงามขึ้นมาก็ เป็นผล และมีเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดเป็นต้นมะม่วง เช่น อาศัยดิน อาศัยน้ำ อาศัยออกซิเจน อาศัย อุณหภูมิที่พอเหมาะ อาศัยปุ๋ย เป็นต้น

^{๑๗} อัง.ทก.(ไทย) ๒๐/๓๑๓/๑๐๑.

^{๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๑; ส.นิ.๑๖/๑/๑; อภิ.วิ.๓๕/๒๗๔/๑๘๕; วิสุทฺธิ.๓/๑๐๗.

๑.๓ หลักศรัทธา^{๑๙} เป็นหลักศรัทธาที่นำมาสู่ปัญญา นั่นคือ ความไม่เชื่ออะไรง่าย ๆ จะต้องเชื่อความจริงที่พิสูจน์ได้ ทดลองได้ หลักธรรมนี้ได้แก่ “กาลามสูตร” เช่น อย่าเชื่อ เพราะได้ฟังตามกันมา เพราะได้เรียนตามกันมา เพราะได้ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา เพราะเสียงเล่าลือ เพราะอ้างตำรา เพราะตรรกะ เพราะอนุมานเอา เพราะคิดตรองตามแนวเหตุผล เพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีของตน เพราะมีรูปลักษณะน่าเชื่อ และเพราะเห็นว่าเป็นสมณะ เป็นครูอาจารย์ของเรา ดังนั้นจากหลักธรรมข้อนี้แสดงให้เห็นว่าบุคคลทุกคนไม่ควรเชื่ออย่างไร้เหตุผล การจะเชื่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งจะต้องมีการพิสูจน์ ตรวจสอบ คิดไตร่ตรองด้วยสติปัญญา เป็นต้น

๑.๔ หลักการแก้ปัญหาด้วยการกระทำของมนุษย์ตามหลักเหตุผล เป็นหลักที่มนุษย์สามารถแก้ปัญหาด้วยการกระทำของตนเองและด้วยสติปัญญาของตนเอง ไม่ใช่หวังอันวอนจากปัจจัยภายนอกหรือสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เช่น ภูตผีปีศาจ รุกขเทวดา เทพเจ้าทั้งหลาย เป็นต้น พระพุทธเจ้าเล่าไว้ในพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “มนุษย์ทั้งหลายถูกภัยคุกคามแล้ว พากันถึงเจ้าป่า เจ้าเขา เจ้าภูผา ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่พึ่ง แต่สิ่งเหล่านั้น ไม่ใช่สรณะอันเกษม เมื่อยึดเอาสิ่งเหล่านั้นเป็นสรณะ ย่อมไม่สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง”^{๒๐} “แต่ชนเหล่าใดมาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ รู้เข้าใจอริยสัจ ๔ เห็นปัญหา เหตุเกิดแห่งปัญหา ภาวะไร้ปัญหา และวิธีปฏิบัติให้ถึงความสิ้นปัญหาจึงจะสามารถหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้”

๑.๕ หลักกฎแห่งกรรม^{๒๑} เป็นหลักที่ว่าด้วยกรรม (การกระทำ) และวิบากกรรม (ผลของการกระทำ) ซึ่งเป็นหลักสากลที่ว่า การกระทำกรรมใดก็ตามก็ย่อมได้รับผลกรรมนั้นตอบสนอง หรือพูดง่าย ๆ ก็คือ หากตนเองกระทำเรื่องใดก็ตามก็ย่อมได้ผลการกระทำนั้นตอบสนอง นั่นคือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

๑.๖ หลักพระธรรมวินัย หลักการของพระธรรมวินัยหรือคำสั่งในพระพุทธศาสนา ที่ถือว่าเป็นสากลสามารถนำไปปฏิบัติได้ทุก ๆ คน ได้แก่

- ๑ สอนให้พึ่งตนเอง
- ๒ สอนให้ทำความดีด้วยการเสียสละ
- ๓ สอนให้เอาชนะใจตนเอง
- ๔ สอนให้ลงมือปฏิบัติเพื่อให้รู้แจ้งเห็นจริง
- ๕ สอนให้ถือความถูกต้องเป็นหลัก
- ๖ สอนให้ก้าวหน้าในความดีเสมอ
- ๗ สอนให้รักษากาย วาจา ใจ ด้วยศีล
- ๘ สอนแบบจำแนกแยะตามเหตุผล
- ๙ สอนโดยคำนึงถึงความแตกต่างของคน
- ๑๐ มีการสอนเป็นระดับ ได้แก่ ในระดับโลกียะ และระดับโลกุตระ^{๒๒}

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒: อัง.ปณจก.๒๒/๑๓/๑๑; อภิ.วิ.๓๕/๘๔๔/๔๖๒

^{๒๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๘/๑๖๑.

^{๒๑} วิสุทธิ. (บาลี) ๓/๑๙๘.

^{๒๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๙๒/๒๘๗; อัง. ทสก.๒๔/๖๙/๑๓๘.

๒. วิธีการทางพระพุทธศาสนาที่เป็นสากล มีวิธีการมากมายที่เป็นสากลสามารถนำไปเป็นแนวปฏิบัติได้ทั้งหมด ในที่นี้จะขอก้าวในส่วนที่เป็นวิธีการใหญ่ ๆ ดังนี้คือ

๒.๑ วิธีการพัฒนามนุษย์และสังคม ขบวนการการพัฒนามนุษย์ที่สำคัญได้แก่ การศึกษา หลักของการศึกษาของพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๓ ด้าน โดยสอดคล้องกับองค์ประกอบแห่งการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มี ๓ ด้านคือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เรียกว่า “ไตรสิกขา”^{๒๓} ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

(๑) ศีล คือ การฝึกฝนพัฒนาด้านพฤติกรรม หมายถึง การพัฒนาพฤติกรรมทางกาย และวาจา ให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้องมีผลดีได้แก่

๑. การรักษาวินัยแม่บทของชุมชนหรือขององค์กร เช่น ศีล กฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี ระเบียบข้อบังคับ และจรรยาบรรณของวิชาชีพต่าง ๆ เป็นต้น

๒. การรู้จักใช้อิทธิฤทธิ์ เช่น รู้จักพิจารณาเลือกที่จะดู จะฟัง แยกแยะได้ว่าสิ่งใดควรดู ควรฟัง สิ่งใดที่เป็นสิ่งดีงาม มีประโยชน์หรือเป็นโทษภัย และละเว้นกระทำการที่ไม่ดีเหล่านั้น การรู้จักดู ฟัง อย่างมีสติ ไม่ปล่อยตัวลุ่มหลงมัวเมา ตกเป็นทาสของสิ่งที่ได้ดู ได้ฟัง การไม่เห็นแต่ความสนุกสนานบันเทิงเพียงอย่างเดียวควรดู ฟังในสิ่งที่ก่อให้เกิดปัญญา

๓. การหาเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ เช่น เป็นอาชีพที่ไม่เบียดเบียน เอาเปรียบผู้อื่น เป็นอาชีพที่ช่วยแก้ไขปัญหา หรือสร้างสรรค์ชีวิตและสังคม เป็นอาชีพที่ช่วยให้พัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นอาชีพที่ไม่ทำลายคุณค่าของชีวิต เป็นอาชีพที่ทำให้ได้ปัจจัยต่าง ๆ มาเลี้ยงชีพด้วยกำลังกาย กำลังใจ และกำลังปัญญาของตนเอง เป็นต้น

(๒) สมาธิ คือ การฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจ หมายถึง การพัฒนาจิตใจดังต่อไปนี้

๑. คุณภาพจิต ได้แก่ คุณธรรมความดีงามต่าง ๆ เช่น เมตตา กรุณา กตัญญู กตเวทิตา คารวะ หิริโอตตปปะ ฯลฯ ซึ่งหล่อเลี้ยงจิตใจให้งดงาม และเป็นพื้นฐานของพฤติกรรมที่ดีงาม

๒. สมรรถภาพจิต ได้แก่ ความสามารถ แข็งแรง มั่นคง มีประสิทธิภาพของจิต เช่น ฉันทะ (ความใส่ใจ ใฝ่ดี ใฝ่ทำ) วิริยะ (ความเพียร) อุตสาหะ (ความขยัน) ขันติ (ความอดทน) สติ (ความระลึกได้ การควบคุมตนได้) สมาธิ (ความตั้งมั่น ความแน่วแน่ ความสงบ) รวมทั้งความไม่ประมาท เป็นต้น ที่ทำให้ก้าวหน้ามั่นคงในพฤติกรรมที่ดีงาม และพร้อมที่จะใช้ปัญญา^{๒๔}

๓. สุขภาพจิต ได้แก่ สภาพจิตที่ปราศจากความขุ่นมัว เศร้าหมอง เปรี้ยวร้อน เป็นต้น ความสดชื่น เอิบอิ่ม ร่าเริง เบิกบาน ผ่อนคลาย ผ่องใส เป็นสุข ซึ่งส่งผลต่อสุขภาพกาย และทำให้พฤติกรรมที่ดีงามมีความมั่นคง สอดคล้องกลมกลืน

(๓) ปัญญา คือ การฝึกฝนพัฒนาด้านปัญญา มีหลายระดับ เช่น

๑. ความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สดับตรับฟังหรือเล่าเรียน และรับถ่ายทอดศิลปวิทยาการ ตลอดจนข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ

๒. การรับรู้ประสบการณ์และเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง ไม่บิดเบือน หรือเอนเอียง ด้วยอคติทั้งหลาย

^{๒๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๓; อัง.ติ.ก.๒๐/๕๒๑/๒๙๔.

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๑/๒๓๓; อภิ.วิ.๓๕/๕๐๕/๒๙๒.

๓. การคิดพิจารณาวินิจฉัยอย่างมีวิจารณ์ญาณ ด้วยการใช้ปัญญาบริสุทธิ์ ไม่ถูกกิเลส เช่น ความอยากได้ประโยชน์ และความเกลียดชัง เป็นต้น เข้ามาครอบงำบังคับ

๔. การรู้จักมอง รู้จักคิด ที่จะให้เข้าถึงความจริง และได้คุณประโยชน์ มีโยนิโสมนสิการ ที่เรียกว่า มองเป็น คิดเป็น เช่น รู้จักวิเคราะห์ แยกแยะ สืบสาวเหตุปัจจัย เป็นต้น

๕. การรู้จักคิดจักการ ดำเนินการ ทำกิจให้สำเร็จ ฉลาดในวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย

๖. ความสามารถแสวงหา เลือกคัดสรรประมวลความรู้ ความคิดได้ชัดเจนและสามารถนำความรู้ที่มีอยู่มาเชื่อมโยงสร้างเป็นความรู้ความคิดใหม่ๆ เพื่อแก้ปัญหาและสร้างสรรค์

๗. เป็นการใช้ปัญญาขั้นสูงสุด นั่นคือ ความรู้แจ้งความจริงของโลกและชีวิต หรือรู้เท่าทันธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายที่ทำให้วางใจถูกต้องต่อทุกสิ่งทุกอย่าง สามารถแก้ปัญหาชีวิต ขจัดความทุกข์ในจิตใจของตนได้ หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นในสิ่งทั้งหลาย จิตไม่ถูกบีบคั้นครอบงำกระทบกระทั่งด้วยความผันผวนปรวนแปรของสิ่งต่าง ๆ หลุดพ้นเป็นอิสระ อยู่เหนือกระแสโลก ซึ่งทำให้ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายและดำเนินชีวิตด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

๒.๒ วิธีแสวงหาความรู้ ในกระบวนการพัฒนาปัญญาของมนุษย์ จะสัมพันธ์กับวิธีทำให้เกิดปัญญา ๓ วิธี คือ

๑. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดการพิจารณาหาเหตุผลด้วยตนเอง

๒. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียนหรือถ่ายทอดหาเหตุผลต่อกันมา

๓. ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการลงมือปฏิบัติฝึกหัดอบรม^{๒๕}

นอกจากนี้ความรู้ที่จัดโดยกิจกรรมและผลงานของมนุษย์ ได้แก่ความรู้ที่เนื่องด้วยปฏิบัติการทางสังคม เช่น การสื่อสาร ถ่ายทอดการแสวงหา การพูดคุย เป็นต้น จำแนกออกได้เป็น ๓ อย่างคือ

๑. สุตะ คือ ความรู้ที่ได้สดับ เล่าเรียน หรือถ่ายทอดต่อกันมา แบ่งย่อยได้เป็น ๒ คือ

ก. ความรู้ที่ได้สดับตรับฟัง บอกเล่า สอนเรียน ถ่ายทอดต่อกันมา

ข. ความรู้ที่บางศาสนาถือว่าได้รับการเปิดเผยแจ้งคลุจจากองค์บรมเทพ เช่น พราหมณ์ถือว่าพระเวทเป็นความรู้ที่ได้รับถ่ายทอดจากพระพรหมโดยตรง เป็นต้น

๒. ทิฎฐิ คือ ความเห็น ทฤษฎี ลัทธิ ความเชื่อถือต่าง ๆ ได้แก่ ความรู้ที่ได้สรุปผลอย่างใดอย่างหนึ่ง มีการเผยแพร่ มีคนเชื่อถือและปฏิบัติตาม เป็นต้น

๓. ญาณ คือ ความรู้ ความหยั่งรู้ ความบริสุทธิ์ ความรู้ตรงตามสภาวะ หรือปัญญาที่ทำงานสัมฤทธิ์ผล เป็นต้น ญาณเป็นความรู้ระดับสุดยอดของปัญญามนุษย์ และเป็นผลสำเร็จสำคัญของมนุษย์ และมีส่วนผลักดันสำคัญให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในอารยธรรมของมนุษยชาติ

๒.๓ วิธีการประกาศอิสรภาพของมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มนุษย์พึ่งตนเอง ดังสุภาษิตที่ว่า “อตตาคิ อตตานิ นาโถ”^{๒๖} หมายถึง ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน โดยที่มนุษย์จะต้องแก้ปัญหาด้วยสติปัญญาของมนุษย์เอง และมนุษย์มีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองได้ โดยไม่ต้องบงการจูงใจด้วยพิธีกรรมจากเทพเจ้าบันดาล จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย มนุษย์มีอิสรภาพของตนเอง

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑; อภิ.วิ.๓๕/๘๐๔/๔๓๘.

^{๒๖} พุ.ธ. ๒๕/๒๖๑/๑๐.

๒.๔ วิธีการให้มนุษย์อยู่ร่วมกันโดยสันติวิธี โดยกระทำแต่ความดี มีหลักธรรมประจำใจ ไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน มีความเมตตากรุณา ความกตัญญูรู้คุณ ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เป็นต้น หลักธรรมมากมายเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความปรารถนาดีต่อมวลมนุษยชาติที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

๓.๑.๓ หลักการและวิธีการใช้นุสสนิปาฎิหาริย์เผยแผ่ตามหลักปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเกิดการดำเนินไปและการดับไปของชีวิต รวมถึงการเกิด การดับแห่งทุกข์ด้วย ในกระบวนการนี้สิ่งทั้งหลายจะเกิดขึ้น เป็นอยู่ และดับลงไป ในลักษณะแห่งความสัมพันธ์กันเป็นห่วงโซ่ เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กันและกันในรูปของ วงจร กล่าวคือ เป็นกระบวนการแห่งความสัมพันธ์กันเป็นห่วงโซ่ ในกระบวนการแห่งปฏิจจสมุปบาทนั้นไม่มีส่วนไหนเป็นปฐมกรหรือปฐมเหตุ เพราะกระบวนการของชีวิตเป็นวัฏฏะแห่งกิเลส กรรม วิบาก ซึ่งกลายเป็นวัฏฏสงสาร^{๒๗}

แต่อย่างไรก็ตาม ในการพยายามอธิบายกระบวนการแห่งชีวิต ตามหลักปฏิจจสมุปบาทนี้ จำเป็นจะต้องหาจุดเริ่มต้นอธิบายให้เห็นว่า เป็นเหตุเป็นปัจจัยกันอย่างไรก่อน ดังนั้นท่านจึงสมมติเริ่มจากอวิชชา โดยอธิบายอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสิ่งอื่นๆ ตามมาเป็นวัฏจักรนำไปสู่ทุกข์ ในทำนองเดียวกัน ถ้าอวิชชาดับไปไม่เหลือ ก็จะเป็นเหตุนำไปสู่การดับทุกข์ได้ในที่สุดเพราะความเป็นไปของชีวิตมีสภาวะเป็นวงจรที่เรียกว่าสังสารวัฏ ดังนั้นเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุดของสังสารวัฏจึงไม่ปรากฏ

ลักษณะอีกประการหนึ่งที่นับว่าเป็นหลักเกี่ยวกับความรู้ในพุทธปรัชญา ก็คือ พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงแสวงหาความจริงทั้งหลายที่ไม่สามารถนำมาอธิบายได้ด้วยหลักปฏิจจสมุปบาท อันได้แก่อภัยกตปัญหา คือปัญหาที่ไม่สามารถจะพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์ของมนุษย์ เช่น ปัญหาเกี่ยวกับโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้วมีอยู่หรือไม่มีอยู่ ฯลฯ เป็นต้น เพราะความรู้เรื่องอภิปรายเช่นนี้ไม่นำไปสู่ความสิ้นทุกข์และไม่มีผลในทางปฏิบัติสำหรับชีวิตจริง เป็นปัญหาที่อธิบายแล้วคนไม่อาจจะมองเห็นและเข้าใจได้ยังมีคำอื่นๆ เรียกแทนคำว่า "ปฏิจจสมุปบาท" คำอันเป็นไวพจน์ ได้อีก คือ ๑. ัมมฐิตตา หรือ ัมมฐิตี ๒. ัมมนิยามตา หรือ ัมมนิยาม ๓. อิทปปัจจยตา ๔. ตถตา ๕. อวิตถตา ๖. อนัญญตตา ๗. ปัจจยการ^{๒๘}

๑. ัมมฐิตตา^{๒๙} หรือ ัมมฐิตี คือ ความดำรงอยู่ตามธรรม หมายถึง ความดำรงอยู่ตามปัจจัย สิ่งที่ยังดำรงอยู่ตามปัจจัยนั้น ก็คือ อวิชชา สังขาร ฯลฯ ชาติ ชรามรณะ ซึ่งก็หมายความว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้สังขารดำรงอยู่ สังขารเป็นปัจจัยให้วิญญาณดำรงอยู่ วิญญาณเป็นปัจจัยให้นามรูปดำรงอยู่ นามรูปเป็นปัจจัยให้สฬายตนะดำรงอยู่ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้ผัสสะดำรงอยู่ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เวทนาดำรงอยู่ เวทนาเป็นปัจจัยให้ตัณหาดำรงอยู่ ตัณหาเป็นปัจจัยให้อุปาทานดำรงอยู่ อุปาทานเป็นปัจจัยให้ภพดำรงอยู่ ภพเป็นปัจจัยให้ชาติดำรงอยู่ ชาติเป็นปัจจัยให้ชรามรณะดำรงอยู่ เมื่อชาติชรามรณะยังดำรงอยู่แน่นอนว่า โสกะ (ความโสก) ปริเทวะ (ความร้องไห้คร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) อุปายาส (ความคับแค้นใจ) ก็ยังดำรงอยู่ด้วย

^{๒๗} วิสุทธิ. (บาลี) ๓/๑๙๘.

^{๒๘} พระเทพเวที, พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒),

หน้า ๒๓.

^{๒๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑-๓/๒-๖.

๒. รัมมเนียมตา หรือ รัมมเนียม^{๓๐} คือ ความแน่นอนแห่งธรรม หรือความแน่นอนตามธรรม หมายถึง ความแน่นอนแห่งปัจจัยหรือความแน่นอนตามปัจจัย สิ่งที่แน่นอนตามปัจจัยนั้น ก็คือ อวิชชา สังขาร ฯลฯ ชาติ ชรามรณะซึ่งก็หมายความว่าอวิชชาเป็นปัจจัยให้สังขารเกิดแน่นอน สังขารเป็นปัจจัยให้วิญญาณเกิดแน่นอน วิญญาณเป็นปัจจัยให้นามรูปเกิดแน่นอน นามรูปเป็นปัจจัยให้สฬายตนะเกิดแน่นอน สฬายตนะเป็นปัจจัยให้ผัสสะเกิดแน่นอน ผัสสะเป็นปัจจัยให้เวทนาเกิดแน่นอน เวทนาเป็นปัจจัยให้ตัณหาเกิดแน่นอน ตัณหาเป็นปัจจัยให้อุปาทานเกิดแน่นอน อุปาทานเป็นปัจจัยให้ภพเกิดแน่นอน ภพเป็นปัจจัยให้ชาติเกิดแน่นอน ชาติเป็นปัจจัยให้ชรามรณะเกิดแน่นอน เมื่อมีชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ย่อมเกิดด้วยอย่างแน่นอน

๓. อิทัปปัจจยตา^{๓๑} คือ ความมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย หมายถึง เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มีตาม เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็เกิดขึ้นตาม สิ่งที่เมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้ก็มีตาม ก็คือ อวิชชา สังขาร ฯลฯ ชาติ ชรามรณะซึ่งก็หมายความว่าเมื่ออวิชชา มี สังขารก็มีตาม เมื่อสังขารมี วิญญาณก็มีตาม เมื่อวิญญาณมี นามรูปก็มีตาม เมื่อนามรูปมี สฬายตนะก็มีตาม เมื่อสฬายตนะมี ผัสสะก็มีตาม เมื่อผัสสะมี เวทนามีตามเมื่อเวทนามี ตัณหาก็มีตาม เมื่อตัณหา มี อุปาทานก็มีตาม เมื่ออุปาทานมี ภพก็มีตามเมื่อภพมี ชาติก็มีตาม เมื่อชาติมี ชรามรณะก็มีตาม เมื่อชรามรณะมี โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็มีตามด้วย

๔. ตถตา^{๓๒} คือ ความเป็นเช่นนั้น หมายถึง ความเป็นจริงอย่างนั้น สิ่งที่เป็นอย่างนั้น ก็คือ อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ฯลฯ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรณะ ซึ่งเป็นความจริงที่คงอยู่ตลอดเวลา และเป็นความจริงที่ว่าเมื่อมีชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็เป็นของจริงที่เกิดตามมาจริง

๕. อวิตถตา คือ ความเป็นไปไม่ได้ที่จะไม่เป็นเช่นนั้น หมายถึง ความเป็นจริงอย่างนั้นไม่ผันแปรไปเป็นความไม่จริง สิ่งที่เป็นอย่างนั้นโดยไม่ผันแปรนั้น ก็คือ อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ฯลฯ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรณะ และก็เป็นความจริงโดยไม่มีทางผันแปรไปได้อีกที่ว่า เมื่อมีชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็เป็นจริงที่เกิดตามมาโดยไม่ผันแปร^{๓๓}

๖. อนัญญตตา คือ ความเป็นไปอย่างอื่น หมายถึง เป็นอย่างอื่นจากที่เป็นมานี้ไม่ได้ สิ่งที่เป็นอย่างอื่นจากที่เป็นมานี้ไม่ได้ ก็คือ อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ฯลฯ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรณะ และก็เป็นอย่างอื่นจากที่เป็นมานี้ไม่ได้ ก็คือ เมื่อมีชาติ ชรามรณะแล้วโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็เป็นจริงที่เกิดตามมาโดยไม่ผันแปรเป็นอย่างอื่นไป

^{๓๐} บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจจนูปบาท เกิด - ดำรงอยู่ - ตาย - และสืบต่อ อย่างไร, (กรุงเทพมหานคร : พระพุทธการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๗.

^{๓๑} พุทธทาสภิกขุ, ปฏิจจนูปบาท หลักปฏิบัติอริยสัจที่สมบูรณ์แบบ, (กรุงเทพ มหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๔๐.

^{๓๒} ส.นิ. ๒/๑/๗.

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๑; ส.น.๑๖/๑/๑; อภิ.วิ.๓๕/๒๗๔/๑๘๕; วิสุทธิ.๓/๑๐๗.

๗. ปัจจัยการ^{๓๔} คือ อาการตามปัจจัย หมายถึงอาการที่เกิดขึ้นตามปัจจัย ซึ่งก็หมายความว่า อวิชชา สังขาร ฯลฯ ขาติ ชรามรณะ ต่างเกิดขึ้นตามปัจจัยปรุงแต่ง และเมื่อมีชาติ ชรามรณะ แล้ว โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็เกิดตามปัจจัยด้วย

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ คือ ชื่อเรียกปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเท่ากับให้ความหมายขยายความของปฏิจจสมุปบาท ชื่อทั้งหมดนี้มีปรากฏอยู่ทั้งในพระสูตรต้นตปิฎก พระวินัยปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก.

ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาท^{๓๕}

ปฏิจจสมุปบาทเป็นพุทธธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งยวด และเป็นเรื่องที่มีความลึกซึ้งที่สุด จนได้ชื่อว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา หรือตัวแท้ของศาสนา ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาทอาจเห็นได้จากพระพุทธพจน์ตอนหนึ่งว่า

"ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นย่อมเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นปฏิจจสมุปบาท"^{๓๖}
 "ภิกษุทั้งหลาย แท้จริงแล้ว อริยสาวกผู้เรียนรู้แล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ฯลฯ เมื่อใดอริยสาวกรู้ทั่วถึงความเกิดความดับของโลกตามที่มันเป็นเช่นว่านี้อริยสาวกนั้น เรียกว่าเป็นผู้มีทิสฺสุมบุรณ (ความเห็นที่ถูกต้องอย่างสมบูรณ์) ก็ได้ ผู้มีทศนะสมบุรณก็ได้ ผู้บรรลุถึงสัจธรรมนี้ก็ได้ ชื่อว่าผู้ประกอบด้วยเสขญาณก็ได้ ผู้ประกอบด้วยเสขวิชชาก็ได้ ผู้บรรลุกระแสธรรมแล้วก็ได้ พระอริยบุคคลผู้มีปัญญาชำระกิเลสก็ได้ ผู้อยู่ชิดติดประต้อมตะก็ได้"^{๓๗}

"สมณพราหมณ์เหล่าใด รู้ธรรมเหล่านี้ รู้เหตุเกิดแห่งธรรมเหล่านี้ รู้ความดับของธรรมเหล่านี้ รู้ทางดำเนินเพื่อดับแห่งธรรมเหล่านี้ ฯลฯ สมณพราหมณ์เหล่านั้นและ จึงเป็นที่ยอมรับว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และเป็นที่ยอมรับว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และได้ชื่อว่าได้บรรลุ-ประโยชน์ของความเป็นสมณะและประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่ง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน"^{๓๘}

ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาทนั้นมีมาก หากเราเข้าใจอย่างชัดเจน และปฏิบัติตามได้อย่างเหมาะสมก็จะได้รับประโยชน์สูงสุดตามจุดหมายของพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นแก่นแท้หรือสาระสำคัญสูงสุดของพุทธศาสนา ในกาลครั้งหนึ่ง พระอานนท์กราบทูลกับพระพุทธเจ้าว่า เรื่องปฏิจจสมุปบาทดูเหมือนเป็นเรื่องง่ายและต้นสำหรับตัวท่านเอง พระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือนพระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ เธออย่ากล่าวอย่างนั้น ปฏิจจสมุปบาทเป็นเรื่องลึก ลักษณะโครงสร้างก็ลึกซึ้ง หมู่สัตว์นี้ไม่รู้ ไม่รู้ตามที่เราสอน ไม่แทงตลอดหลักปฏิจจสมุปบาท จิตจึงยุ่งเหมือนกลุ่มด้ายที่ยุ่ง เหมือนกลุ่มเศษด้ายที่เป็นปม ติดพันซ้อนเงื่อนกันยุ่ง เหมือนเชิงฝ้ามฤชชะและหญ้าปัพพชะไม่ล่วงพ้นจากสังสาระคืออบาย ทุกคติ วินิบาตไปได้"^{๓๙}

^{๓๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๗-๖๑/๓๑-๓๕.

^{๓๕} วิ.ม.. (ไทย) ๔/๑/๑; ส.น.๑๖/๑/๑/; อภิ.วิ.๓๕/๒๗๔/๑๘๕; วิสุทฺธิ.๓/๑๐๗.

^{๓๖} ส.นิ. (ไทย) ๒/๑/๗.

^{๓๗} ส.นิ. (ไทย) ๒/๑/๗.

^{๓๘} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๗/๑๑๓.

^{๓๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๕-๓๕๓/๒๑๘-๓๐๕.

ปฏิจจสมุปบาทเป็นแก่นแท้หรือหัวใจของพุทธศาสนา เป็นหลักแสดงถึงกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่สืบทอดเชื่อมโยงกันทั้งในกระบวนการเกิดและดับ หากจะประมวลเอาสาระสำคัญของปฏิจจสมุปบาทนั้น ไม่อาจกล่าวให้ครอบคลุมได้ทั้งหมด แต่อาจสรุปความสำคัญบางประการได้ดังนี้

๑. เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงกฎธรรมชาติของสรรพสิ่ง^{๔๐} ซึ่งมีการไหลไปไม่หยุดนิ่ง มีเกิดในเบื้องต้นแปรปรวนในท่ามกลาง และแตกดับไปในที่สุด

๒. เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงกฎธรรมดาของสรรพสิ่งซึ่งเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

๓. เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงกฎแห่งสงสารวัฏ คือวงจรแห่งความทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกิเลส กรรม วิบาก^{๔๑}

๔. เป็นหลักธรรมข้อใหญ่ที่ประมวลเอาความหมายแห่งธรรมทั้งหลายมาไว้

๕. เป็นธรรมที่ว่าด้วยเรื่องชีวิตของมนุษย์ในขณะนี้และเดี๋ยวนี้

สรุปความว่า การศึกษาหลักการและวิธีการตามหลักปฏิจจสมุปบาทนี้ สรุปได้ ๒. แนวทางคือ ๑ การทำให้เข้าใจว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่แสดงว่าทุกๆ ปฏิกิริยาการเกิดของโลกและชีวิตย่อมมีเหตุมีปัจจัย ไม่มีอะไรที่เกิดขึ้นตั้งอยู่หรือดับไปอย่างลอยๆ ปราศจากเหตุปัจจัยสนับสนุนธรรมทั้ง ๑๒ ประการนี้ มีความเกี่ยวเนื่องกันเป็นลูกโซ่ ดังนั้นท่านจึงเรียกว่า ปัจจัยการ ๒. ปฏิจจสมุปบาทแสดงให้เห็นลักษณะความจริงของสรรพสิ่งว่ามีลักษณะเป็นอนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นสภาวะอันสตรวนได้ยาก และอนัตตา เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยสิ่งต่างๆ จึงมีอยู่ด้วยความสัมพันธ์ สิ่งทั้งหลายมีอยู่เพราะอาศัยเหตุปัจจัย ไม่มีความคงที่อยู่ออย่างเดิม แม้แต่ขณะเดียวไม่มีอยู่โดยตัวเองมันเอง คือ ไม่มีตัวตนที่เป็นตัวยืนโรจนินทร ดังนั้นกระแสแห่งเหตุปัจจัยที่ทำให้สิ่งทั้งหลายปรากฏเป็นไปตามกฎธรรมชาติก็เพราะสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง ไม่คงอยู่ เกิดแล้วสลายไป ไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันและสัมพันธ์เนื่องอาศัยกันตลอดเวลาสิ่งทั้งหลายเป็นเพียงส่วนประกอบต่างๆ ที่มาประชุมรวมกันเข้า ตัวตนแท้จริงของสิ่งทั้งหลายไม่มีเมื่อแยกส่วนต่างๆ ที่มาประกอบกันเข้านั้นออกไปหมด ก็จะไม่พบตัวเองของสิ่งเหล่านั้นเหลืออยู่ ดังนั้น การศึกษาปฏิจจสมุปบาทจึงทำให้รู้จักชีวิตในฐานะประกอบด้วยไตรลักษณ์

๓.๒ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าแก่วไนยสัตว์

ในบทนี้ผู้วิจัยขอนำเสนอการเผยแผ่ศาสนาที่ปฏิจจสมุปบาท คำสอนของพระองค์เป็นอัครธรรม คือ เมื่อบุคคลนำไปประพฤติปฏิบัติแล้วจะได้รับประโยชน์ตามสมควรแก่การประพฤติปฏิบัติ เหมือนกับการอ่านหนังสือ อ่านหน้าเดียวก็รู้หน้าเดียว อ่านทั้งเล่มก็รู้เนื้อหาทั้งเล่ม คือ มีความรู้ตามสมควรแก่ปริมาณของเนื้อหาที่เราอ่าน การปฏิบัติธรรมะตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนก็ทำนองเดียวกัน คือ คนที่ปฏิบัติได้มากก็ได้รับความสุขความเจริญมาก คนปฏิบัติน้อยผลก็น้อยตามการปฏิบัติ กล่าวคือใครที่ปฏิบัติตามที่ทรงสอนไว้แล้ว จะได้รับผล ไม่ว่าจะเป็นด้านบวก คือความเสื่อมหรือด้านลบ คือความเจริญก็ตาม ในทางเสื่อมทรงแสดงว่าอย่าประพฤติปฏิบัติ ใครขึ้นประพฤติปฏิบัติ เช่น ที่ทรงแสดงว่า

^{๔๐} ที.อ. (ไทย) ๒/๓๔; สงคณ.อ.๔๐๘.

^{๔๑} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๒-๒๔๓.

การดื่มสุรา การเล่นเกมพนัน การคบคนชั่วเป็นมิตร เกียจคร้านทำงาน ฯลฯ เป็นทางแห่งความเสื่อมความฉิบหาย ใครก็ตามหากประพฤติปฏิบัติ ประพฤติปฏิบัติน้อยเสื่อน้อย ประพฤติปฏิบัติมาก เสื่อมมาก ใครที่ลุ่มหลงมัวเมาในอบายมุขการที่จะไม่เสื่อมเป็นอันไม่มี ในทางเจริญทรงสอนไว้ว่าให้ประพฤติปฏิบัติ อย่างที่ทรงสอนว่าความเพียรพยายามจะนำไปสู่ความสำเร็จ พ้นจากความทุกข์ได้ ใครก็ตามเมื่อมีความเพียรพยายาม ก็จะค่อยๆ หลุดพ้นจากความทุกข์ในเรื่องนั้นๆ เช่น มีความเพียรพยายามในการทำงาน ก็จะหลุดพ้นจากความทุกข์เพราะไม่มีเงินทองจับจ่ายใช้สอย มีความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่ราชการก็จะพ้นจากความทุกข์เพราะไม่เจริญก้าวหน้า เพราะเงินเดือนน้อย เป็นต้น นี่คือลักษณะคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า เป็นคำสอนที่อัครจริยจริง ๆ คือ ทรงสอนไว้อย่างไรก็เป็นอย่างนั้น หากเราประพฤติปฏิบัติตามก็จะเห็นจริงเป็นอัครจริยตามนั้น ไม่มีการเปลี่ยนแปลง แม้เวลาจะล่วงเลยมาเป็นเวลากว่า ๒๕๐๐ ปีแล้วก็ตามแต่คำสอนนั้นมิ่งค้ประกอบ ด้วยหลักการ ๙ เสมอ

๓.๒.๑ การเผยแผ่ตามหลักนวัคส์ตฤคศาสตร์

คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดซึ่งแบ่งเป็นส่วนย่อยตามลักษณะที่เหมือนกันได้ ๙^{๔๒} อย่าง คือ สุตตะ ได้แก่ พระสูตรต่างๆ และวินัยคเยยะ ได้แก่ พระสูตรที่มีคาถาสมเวຍยากรณะ ได้แก่ ข้อความร้อยแก้วล้วนๆ เช่น อภิธรรมปิฎก คาถา ได้แก่ ข้อความร้อยกรองที่เป็นคาถาล้วนๆ เช่น ธรรมบท เถรคาถา อุทาน ได้แก่ ข้อความที่เป็นพุทธอุทาน อิติวุตตะกะ ได้แก่ ข้อความที่ตรัสสุเทศแล้วแสดงนิเทศจบลงด้วยบทสรุป (นิคม) ชาตกะ ได้แก่ ชาตกทั้งหมด อัပ္พุตติธรรม ได้แก่ พระสูตรว่าด้วยเรื่องอัครจริยต่างๆ เวทลละ ได้แก่ ข้อความที่ถามตอบกันไปมาดังนั้น นวัคส์ตฤคศาสตร์^{๔๓} จึงหมายถึง พระพุทธพจน์ หรือ พระธรรมวินัย ก็ได้

(๑) การใช้อุสสนิปาฏิหาริย์ตามระดับต่างๆ พระพุทธศาสนา คือ เป็นศาสนาที่ยึดถือคำสอนแทนองค์ศาสดาพระพุทธเจ้าได้ให้ความสำคัญของคำสอน เทียบเท่ากับสิ่งแทนพระองค์ ดังพุทธวจนะที่กล่าวกับพระอานนท์ตอนหนึ่งว่า “อานนท์ ธรรมกัฏฐิ วินัยกัฏฐิ ที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่พวกเธอทั้งหลาย ธรรมวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของพวกเธอทั้งหลายโดยกาลล่วงไปแห่งเรา”^{๔๔} ข้อที่พึงสังเกตก็คือ ธรรมคือสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง วินัยเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ขึ้นมา ให้ความสำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาทในส่วนที่เรียกว่า “ธรรม” นั้นมีข้อความสามารถสรุปได้ว่า ธรรมมี ๒ ระดับ คือ สัจธรรมสูงสุดหรือเป้าหมายสูงสุดที่มนุษย์พึงได้พึงถึง ได้แก่ นิพพาน การดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง^{๔๕} และแนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดนั้น (อริยมรรคมีองค์ ๘) ธรรมทั้งสองระดับนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงแจกแจงให้สาวกทั้งหลายเข้าใจ ซึ่งสัจธรรมสูงสุดนั้นเป็นสิ่งที่มิได้อยู่แล้วเป็นธรรมชาติไม่ว่าจะมีพระพุทธเจ้า หรือไม่มีก็ตาม และเมื่อพระพุทธเจ้าทรงเข้าใจธรรมสูงสุดนั้นแล้ว ก็นำมาแสดงเปิดเผยให้ผู้อื่นเข้าใจโดยการวางแนวปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงสัจธรรมนั้น แนวทางที่ทรงแสดงนี้เป็นไปในแนวทางเดียวกันกับที่พระพุทธเจ้าพระองค์อื่นๆ ได้ทรงแสดงไว้แล้วใน

^{๔๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด, (กรุงเทพมหานคร : วัดราชโอรสารา, ๒๕๔๘), หน้า ๒๓.

^{๔๓} วิมพา. (ไทย) ๑/๒๐/๑๒.

^{๔๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๑/๑๗๘.

^{๔๕} ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๖๕/๓๙; ๗๐๔/๖๐๙; วิสุทธิ.๒/๒๔๙.

อดีต ไม่ใช่สิ่งที่ทรงบัญญัติขึ้นเองใหม่ดังนั้น อริยมรรคมีองค์ ๘^{๔๖} บางครั้งทรงเรียกว่า “โปราณมรรค”^{๔๗} หมายถึง หนทางที่พระสัมมาสัมพุทธะในอดีตทรงดำเนินแล้วนั่นเอง ซึ่งในบางแห่ง พระพุทธเจ้าจึงตรัสสถานะของพระศาสดาว่าทรงเป็น “กัลยาณมิตร”^{๔๘} มีหน้าที่ชี้แนะทางที่ถูกต้อง ส่วนวินัยเป็นสิ่งที่พระพุทเจ้าทรงบัญญัติหรือตั้งแนวใหม่เพื่อความเรียบร้อยของสังคมสงฆ์เป็น “พุทธอาณา”^{๔๙} หมายถึงคำสั่งหรือระเบียบที่พระองค์ทรงวางไว้เองเมื่อเกิดการกระทำที่ไม่เหมาะสมขึ้นในสังคมสงฆ์^{๕๐}

ผู้ที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา มาจากตระกูลและภูมิหลังที่แตกต่างกัน สมัยพุทธกาลเห็นได้ชัด เพราะสังคมอินเดียยึดถือระบบ “วรรณะ”^{๕๑} อย่างเคร่งครัด ค่านิยมดีหรือเลวตัดสินกันที่วรรณะ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงนำเอาคนทุกวรรณะมาบวชรวมกันในสังคมสงฆ์ ก็ได้ทรงขจัดความเหลื่อมล้ำนั้นด้วยการบัญญัติวินัยให้ยึดถือปฏิบัติโดยทัด เทียมกัน ไม่ยึดเอาวรรณะมาเป็นเกณฑ์อีกต่อไปภิกษุที่ไม่ปฏิบัติตามพระวินัยก็อยู่ไม่ได้ เพราะได้รับความรังเกียจและถูกปฏิเสธจากสงฆ์ที่มีศีลดีงาม ถ้ามีความผิดเล็กน้อยก็ต้องแก้ไขตามระเบียบ คือ การปลงอาบัติ จึงจะไม่ถูกรังเกียจเป็นต้นผู้ที่เห็นพระภิกษุที่มีศีลดีงามก็ยิ่งเพิ่มความเลื่อมใสศรัทธามากขึ้น

(๒) ลักษณะสำคัญพระพุทธศาสนา คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ประกอบด้วยพระธรรมและพระวินัย^{๕๒} พระวินัยมีลักษณะเป็นคำสั่ง พระธรรมมีลักษณะเป็นคำสอน แต่เป็นการสอนในรูปแบบของการขับอกความจริง ตามประเภทและลักษณะของธรรมเหล่านั้น พระพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะสำคัญอยู่หลายประการสามารถสรุปได้ว่า

๒.๑ พระพุทธศาสนาเถรวาทมีได้ผูกขาดความจริงหรือความถูกต้องว่ามีเฉพาะในพระพุทธ ศาสนาเถรวาทเท่านั้น หากเป็นสิ่งที่จริงหรือถูกต้องแล้ว ไม่ว่ามีใครพบหรือมีในลัทธิศาสนาใด พระพุทธศาสนาเถรวาทก็ยอมรับว่าจริงหรือถูกต้องเหมือนกัน เพราะพระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าความจริงเป็นหนึ่งหรือเป็นสากล

๒.๒ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแรกที่มีการจัดส่งนักบวชหรือบุคคลากรในศาสนาของตน ออก ไปประกาศหรือเผยแผ่พระธรรมคำสอนของตนในหมู่ประชาชนอย่างเป็นกิจลักษณะและ อย่างมีระบบในการดำเนินการมาตั้งแต่เริ่มแรก การประกาศคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงมิได้

^{๔๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๙/๓๔๘; ม.ม.๑๒/๑๔๙/๑๒๓; ม.อ.๑๔/๗๐๔/๔๕๓; อภิ.วิ.๓๕/๕๖๙/๓๐๗.

^{๔๗} วิ.มทา. (ไทย) ๔/๑๓/๒๑.

^{๔๘} อจ. (ไทย) สดตค.๒๓/๓๔/๓๓.

^{๔๙} ดูรายละเอียดวินัยปิฎกมหาวรรคภาค ๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ไทย) เล่ม ๔ คำปรารภหน้า ๒๙.

^{๕๐} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘.

^{๕๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) , พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๙, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๗๖/๕๒๐.

^{๕๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๑/๑๗๘

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวินัยและแสดงธรรมให้กับผู้รับธรรมที่เป็นภิกษุ/ภิกษุณี โดยพระวินัยได้บัญญัติขึ้นเป็นกฎข้อบังคับเพื่อให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาอยู่ ภายใต้กรอบอันเดียวกัน มีความประพฤติที่งดงาม เป็นที่น่าเลื่อมใสของบุคคลที่ได้พบเห็นทั่วไป ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จำนวน ๑๐ วัตถุประสงค์ โดยกำหนดเป็นข้อห้ามหรือศีลจำนวนมากกว่า ๒,๔๐๐ ข้อ มิใช่ ๑๕๐ ข้อ หรือ ๒๒๗ ข้อ หรือ ๓๓๑ ข้อ^{๕๘} อย่างที่เข้าใจกัน ซึ่งศีลจำนวนเหล่านั้นเป็นศีลที่ต้องมาสวดที่เรียกกันว่าปาฏิโมกข์ พุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่มักเข้าใจว่าพระมีศีลแค่ ๒๒๗ ข้อ ซึ่งความจริงแล้วมิใช่ดังนี้

ส่วนพระธรรมที่ทรงแสดงให้กับภิกษุ/ภิกษุณี ล้วนเป็นไปเพื่อความสันทุกขมีนิพพานเป็นที่สุดทั้งสิ้น หลักสังเกตว่า สิ่งที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้นเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าหรือไม่ ให้สังเกตว่าคำสอนทุกคำสอนมักขึ้นต้นด้วยคำทักทาย เช่น ภิกษุทั้งหลาย อานนท์ ท่านผู้มีอายุวาสุเถระ ภาวะทวชะ^{๕๙} เป็นต้น จึงควรที่นำคำสอนที่ขึ้นต้นด้วยถ้อยคำดังกล่าวมาประพฤติปฏิบัติเท่านั้น ซึ่งมีมากเกินไปที่จะทำให้พ้นจากความทุกข์ได้โดยไม่ต้องใช้คำสอนของสาวกรุ่นหลังซึ่งไม่ได้บัญญัติขึ้น เช่นเดียวกับของพระศาสดา การบัญญัติธรรมของพระศาสดาทรงกำหนดโดยใช้สมาธิเป็นหลัก ส่วนสาวกรุ่นหลังที่ได้บัญญัติคำสอนเพิ่มเติมซึ่งพระศาสดาก็ทรงห้ามบัญญัติเพิ่มไว้แล้วก็ไม่ได้ใช้การบัญญัติในลักษณะเดียวกับพระพุทธเจ้า ดังที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวไว้ว่า “อัคริเวสนะ เรานั้นหรือจำเดิมแต่เริ่มแสดง กระทั่งคำสุดท้ายแห่งการกล่าวเรื่องนั้นๆ ย่อมตั้งไว้ซึ่งจิตในสมาธิมีตนอันเป็นภายในโดยแท้ ให้จิตดำรงอยู่ ให้จิตตั้งมั่นอยู่ กระทำให้มีจิตเป็นเอก ดังเช่นที่คนทั้งหลายได้ยินว่าเรากระทำอยู่เป็นประจำ ดังนี้”^{๖๐} พระพุทธเจ้าต้องการที่จะสื่อให้สาวกรับว่า ไม่ควรที่จะเป็นผู้บัญญัติคำสอนใหม่เพราะไม่ใช่ศาสดา หากจะบัญญัติใหม่ก็ควรจะเป็นศาสดาในศาสนาหรือลัทธิอื่นๆ ความหมายของสาวก คือ ผู้ตามมิใช่ผู้บัญญัติความชัดเจนในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้กับเหล่าภิกษุ ถึงความแตกต่างระหว่างพระพุทธองค์ซึ่งสำเร็จเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะกับสาวก ที่ได้ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์เหมือนกันและทรงแสดงสิ่งที่กระทำให้แตกต่างกันไว้ว่าสัมพุทธะกับภิกษุผู้ปัญญาวิมุตติ

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ทำมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครรู้ให้มีความรู้ ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครกล่าวให้เป็นมรรคที่กล่าวกันแล้ว ตถาคตเป็นผู้รู้มรรค (มคฺคณฺญ) เป็นผู้รู้แจ้งมรรค (มคฺควิฑู) เป็นผู้ฉลาดในมรรค (มคฺคโกวิท) ภิกษุทั้งหลาย ส่วนสาวกทั้งหลายในกาลนี้ เป็นผู้เดินตามมรรค (มคฺคานุกา) เป็นผู้ตามมาในภายหลัง ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความผิดแผกแตกต่างกัน เป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน เป็นเครื่องกระทำให้แตกต่างกันระหว่างตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๖๑}

นอกจากนั้นสิ่งที่พระพุทธเจ้าต้องการบอกสอนสาวกที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาให้สำนึกไว้ว่า นักบวชต้องระลึกถึงอยู่เสมอ คือ การบวชเพื่อการประพฤติพรหมจรรย์กระทำที่สุดแห่งทุกข์ บรรลุจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาด้วยความพากเพียรให้ได้ มิใช่บวชเพื่อหวังในลาภสักการะ เพื่อการตั้งตนเป็นใหญ่มีสาวกตามมาอย่างมากมาย เพื่อที่จะลบลัทธิอื่นๆ ให้ล้มลงไป หรือเพื่อหลอกลวงคนให้นับถือ ซึ่งเป็นสิ่งที่พระสงฆ์ไม่สมควรอย่างยิ่ง แท้จริงแล้วสิ่งที่สำคัญที่ต้องการสื่อ

^{๕๘} อก.ติก.อ. (ไทย)๒/๒๐/๔๘.

^{๕๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๘/๒๐๗.

^{๖๐} มุ.ม. ๑๒ /๔๕๘ /๔๓๐.

^{๖๑} ส. ข. ๑๗ /๘๒ /๑๒๖.

ให้สาวกได้ทราบก็คือ จุดมุ่งหมายในการบวชของพระองค์ซึ่งได้ทรงแสดงไว้ว่า “อานนท์ ก็กัลยาณวัตร (อริยมรรคมีองค์แปด) อันเราตั้งไว้ในกาลนี้ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้พร้อม เพื่อนิพพาน”^{๖๒}

หลักคำสอนที่พระพุทธองค์ทรงสืบลำไว้กับภิกษุ/ภิกษุณี นั้น มีมากมายเพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นว่า สาวกในกลุ่มนี้เปรียบเสมือนนาข้าวที่เป็นดินดีมีความอุดมสมบูรณ์ จึงต้องหว่านไถสิ่งที่ดีๆ ไว้ก่อนและให้มากพอที่จะเป็นเกราะป้องกันมารที่จะขัดขวางการประพฤติพรหมจรรย์ และสามารถเป็นผู้ถ่ายทอดคำสอนของพระองค์ได้อย่างไม่ผิดเพี้ยน จึงจะทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้นาน เช่นพระองค์ได้ทรงบัญญัติทั้งข้อปฏิบัติ ข้อห้าม และทรงแสดงวิธีการตรวจสอบและการรับรองคำสอนที่ได้ยินได้ฟังมานั้นเป็นคำสอน ของพระองค์หรือไม่อีกด้วยตามที่ปรากฏในหลักของมหาปเทศ ^{๖๓} ทรงแสดงขั้นตอนการบรรลุนิพพานไว้โดยอเนกปริยาย เป็นต้น การเข้าถึงเป้าหมายของพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องเฉพาะตนไม่ต้องขึ้นอยู่กับสิ่งอื่น กล่าวคือ บุคคลจะบรรลุนิพพานได้ด้วยการขัดเกลาหรืออบรมตนเองตามหลักไตรสิกขาหรือมรรค มีองค์ ๘ ^{๖๔} เป็นการพ้นทุกข์ด้วยตนเองโดยไม่ต้องอาศัยอำนาจเหนือธรรมชาติใดๆ อย่างในศาสนา เทวนิยม บุคคลอื่นซึ่งรวมทั้งพระพุทธเจ้าเป็นเพียงผู้บอกทาง เท่านั้น ไม่ใช่ผู้กำหนดหรือผู้ตัดสินให้ใครบรรลุนิพพานหรือไม่บรรลุนิพพาน

๓.๒ สาวกที่เป็นอุบาสกและอุบาสิกา คฤหัสถ์ชนผู้มีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย เพราะได้ฟังธรรมเทศนา แต่ที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า หรือเพราะได้ฟังแต่พุทธสาวกและพุทธศาสนิกบัณฑิตอื่นๆ แล้วซึ่งพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ^{๖๕} เป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึก ชายชื่อว่า อุบาสก หญิงชื่อว่า อุบาสิกา แปลว่า ผู้เข้านั่งใกล้ซึ่งพระรัตนตรัยด้วยใจของตนในอรรถกถาแสดงอาการถึงสรณะ ๔ อย่าง ^{๖๖} คือ ความมอบให้ซึ่งตน ๑ ความเป็นผู้มีรัตนตรัยนั้นเป็นที่ไปเบื้องหน้า ๑ เข้าไปถึงซึ่งความเป็นศิษย์ ๑ ความมอบน้อม ๑ ความสละซึ่งตนต่อพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าข้าพเจ้ามอบให้ซึ่งตนแก่พระพุทธเจ้า แก่พระธรรม แก่พระสงฆ์ ตั้งแต่นั้นนี้เป็นต้นไป ซึ่งว่าความมอบให้ซึ่งตน ข้าพเจ้ามีพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่ไปเบื้องหน้าตั้งแต่นั้นนี้เป็นต้นไป ชื่อว่าความเป็นผู้มีพระรัตนตรัยนั้นเป็นที่ไปเบื้องหน้า เข้าไปถึงซึ่งความเป็นศิษย์ด้วยคำอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายจงทรงไว้ซึ่งข้าพเจ้าว่าเป็นอันตวาสสิกของพระพุทธเจ้า ของพระธรรม ของพระสงฆ์ ตั้งแต่นั้นนี้เป็นต้นไป ชื่อว่าเข้าไปถึงซึ่งความเป็นศิษย์ ความกระทำซึ่งความตกต่ำเป็นอย่างยิ่งในพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้า เป็นต้น อุบาสกอุบาสิกา ตั้งอยู่ในสรณะแล้ว ^{๖๗} ต้องสังวรในศีล ๕ ^{๖๘} ประการเป็นนิจเสมอไปไม่มีวันเว้น ศีล ๕ ประการนั้นคือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๑ เว้นจากการลักทรัพย์ ๑ เว้นจากประพฤติดินในกาม ๑ เว้นจากกล่าวเท็จ ๑ เว้นจากดื่มเมาคือสุราเมรัย ๑ ความเว้นจากเวร ๕

^{๖๒} วจ.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๘๐/๑๔๖

^{๖๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๙๒/๑๓๑.

^{๖๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๙/๓๔๘; ม.ม. ๑๒/๑๔๙/๑๒๓; ม.อ. ๑๔/๓๐๔/๔๕๓; อภิ.วิ. ๓๕/๕๖๙/๓๐๗.

^{๖๕} คุราลละเอียดพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) , พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๘, หน้า ๑๕๓-๑๕๔, พ.ช. (ไทย) ๒๕/๑/๑.

^{๖๖} คุราลละเอียด ม.ม.อ. ๑/๕๔/๑๓๘ ; ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๖/๔๔.

^{๖๗} วิ.ม. (ไทย) ๒/๓๒๖/๔๖๓.

^{๖๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๖/๒๔๗; ๒๒/๑๓๒/๒๒๗; ๒๖๔/๓๐๗; อภิ.วิ. ๓๕/๗๗/๓๘๘

ประการนี้เรียกว่านิจศีล เพราะเป็นศีลอุบาสกอุบาสิกา จะพึงรักษาเป็นนิจไม่มีเวลาว่าง^{๖๙} ยังมีศีลอีก ๘ ประการคือ เว้นจากฆ่าสัตว์ ๑ เว้นจากลักทรัพย์ ๑ เว้นจากการไม่พรหมจรรย์ ๑ เว้นจากกล่าวเท็จ ๑ เว้นจากดื่มสุราเมรัย ๑ เว้นจากกินอาหารในเวลาวิกาล ๑ คือ ตั้งแต่อาทิตย์เที่ยงแล้วไปจนถึงอรุณขึ้นใหม่ ๑ เว้นจากฟ้อนรำขับร้องและเครื่องประโคมด้วยตนเอง และตกแต่งประดับกายด้วยดอกไม้ของหอม เครื่องย้อมทากายให้มีผิวงามและเครื่องประดับ ๑ เว้นจากนั่งนอนบนเตียงตั่งมีเท้าสูงกว่าประมาณ และเบาะพูกภายในมีนุ่มสำลีและเครื่องวิจิตรด้วยเครื่องทองเงิน ๑ เรียกว่า อุโบสถศีล^{๗๐} เป็นศีลพิเศษอันอุบาสกอุบาสิกา จะพึงเข้าอยู่ในการเป็นครั้งคราว คือ วันที่ ๑๔ ค่ำหรือ ๑๕ ค่ำ และวัน ๘ ค่ำ เพื่อประโยชน์แก่การสงัดกายและจิตเป็นครั้งคราว อนึ่ง กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการที่เรียกว่า อคาริยะวินัย ข้อปฏิบัติเครื่องฝึกกายวาจาใจของคฤหัสถ์ ก็เป็นข้อปฏิบัติของอุบาสกอุบาสิกาด้วย กุศลกรรมบถนั้นจัดตามทวารเป็น ๓ คือ กายกรรม ๑ วจีกรรม ๑ มโนกรรม ๑ กายกรรม ๓ อย่างคือ เว้นจากฆ่าสัตว์ ๑ เว้นจากลักทรัพย์ ๑ เว้นจากประพฤตินิन्दในกาม ๑ วจีกรรม ๔ อย่างคือ เว้นจากกล่าวคำเท็จ กล่าวแต่คำแท้จริง ๑ เว้นจากกล่าวคำส่อเสียดยุ้งผู้อื่นให้แตกร้างกัน กล่าวแต่คำที่ชักนำผู้อื่นให้พร้อมเพรียงด้วยกัน ๑ เว้นจากกล่าวคำหยาบ กล่าวแต่คำไพเราะ ๑ เว้นจากกล่าวคำเพ้อเจ้อ กล่าวแต่คำไพเราะ ๑ มโนกรรม ๓ อย่างคือ ไม่เพ่งคิดอยากได้ของผู้อื่น ด้วยจิตโลภจะเอาเปล่า ไม่คิดที่จะแลกเปลี่ยนซื้อขายใหม่ ๑ ไม่พยาบาทคิดผูกแค้น แข่งสัตว์ที่ตนเคืองแค้น ให้ฉิบหายล้มตาย มีจิตเมตตากรุณา^{๗๑} คิดจะให้หมู่มสัตว์ ที่เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันให้พ้นจากทุกข์มีสุขถ้วนหน้า ๑ มีความเห็นชอบถูกต้องตามครรลองครองธรรมที่แท้จริง เช่น เห็นว่าทานที่บุคคลบริจาคแล้ว ศีลที่บุคคลรักษาคือแล้ว ภาวนาที่บุคคลหมั่นอบรมดีแล้ว มีผลอันสงัดและเห็นว่าความปฏิบัติบำรุงบิณฑบาตเป็นความดีความชอบ ๑ ข้อปฏิบัติ ๑๐ ประการนี้ ชื่อว่ากุศลกรรมบถ^{๗๒} เพราะเป็นทางที่จะให้ผู้ปฏิบัติดำเนินถึงสุขในปัจจุบันและภายหน้าโดยเฉพาะอันสงัดแห่งการรักษาอุโบสถศีล

นิคัณฐอุโบสถ^{๗๓} นี้หมายถึง อุโบสถของคนภายนอกพระพุทธศาสนา ซึ่งมีลัทธินิยม ตั้งวิรัตเจตนาโดยมีเขตจำกัด คือ งดเว้นไม่ประพฤติล่วงสิกขาบทเฉพาะในบุคคลบางพวก บางหมู่ บางทิศ บางทาง เช่นสมาทานศีลแล้ว ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ เป็นต้น ของคนหมู่นั่นและทิศโน้น แต่ของคนหมู่นี้อยู่ทิศนี้ไม่งดเว้น หรืองดเว้นเฉพาะที่เป็นญาติมิตรและคนรักใคร่ชอบใจ นอกนั้นไม่งดเว้นการงดเว้นเช่นนี้ก็มิคุณอยู่ เพราะนับว่ายังดีกว่าผู้ไม่งดเว้นเสียเลย แต่เป็นไปในทางที่แคบ เป็นความปฏิบัติที่เห็นแต่ตัวและพวกของตัว จึงนับว่ามีคุณน้อยกว่า อุโบสถอีกสองอย่าง

โคपालอุโบสถ นี้เป็นอุโบสถในพระพุทธศาสนา คือ อุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนั่นเอง แต่อาการของผู้รักษาปฏิบัติเหมือนอาการของคนเลี้ยงโค คนเลี้ยงโคเพราะเห็นแก่

^{๖๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) , พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๘, หน้า ๒๐๖-๒๐๗.

^{๗๐} พระมหาสุวรณ์ ปภังกร ดร., คู่มือทางพันธุกรรม, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามลดาจำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒-๑๔.

^{๗๑} อัง.ทก.อ. (ไทย) ๒/๔๔/๕๕, อัง.จตุกก.อ. ๒/๗๘/๓๖๑, อัง.จตุกก.ฎีกา ๒/๗๘/๓๔๓.

^{๗๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๓; อัง.ทสก.๒๔/๑๖๕/๒๘๗; ๑๖๘-๑๘๑/๒๔๖-๓๐๐.

^{๗๓} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๑๐/๓๔๓.

การสอนของพระพุทธเจ้านั้น สอนให้รู้ในสิ่งที่ควรรู้ ตลอดถึงแสดงเหตุผลเกี่ยวกับสิ่งนั้นให้เห็นอย่างชัดเจนคือไม่เพียงแต่บอกว่า คืออะไร แต่บอกให้รู้ด้วยว่า เพราะอะไรจึงเป็นเช่นนั้น และสิ่งที่สอนนั้นเหมาะสมกับภาวะหรือสภาพการณ์ และความต้องการของผู้ที่รับการสอนด้วย ทั้งนี้ ก็เพื่อให้ผู้รับการสอนสามารถนำไปใช้ หรือนำไปปฏิบัติให้ได้รับผลดีในชีวิตของตน มิใช่รู้เพื่อประดับความรู้แต่รู้เพื่อใช้ประโยชน์ในชีวิตปัจจุบัน

ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การสอนต้องเป็นไปอย่างมีขั้นตอน กล่าวคือ เริ่มจากง่ายไปหายาก จากสิ่งหยาบๆ ไปสู่สิ่งที่ละเอียดซับซ้อนขึ้นไปตามลำดับ ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาถือว่า แต่ละขั้นตอน ทั้งในการเรียนรู้และการปฏิบัตินั้นมีส่วนสัมพันธ์กัน โดยจะเป็นพื้นฐานและส่งเสริมซึ่งกันและกันไปตามลำดับ การเรียนรู้และการปฏิบัติที่ไม่เป็นไปอย่างมีขั้นตอนนั้น ยากที่จะประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงวิธีการสอนอย่างเป็นขั้นตอนของพระองค์ไว้ในหลายโอกาส เช่นการสอนภิกษุเพื่อผลสูงสุดในทางพระศาสนา ก็มีขั้นตอนดังนี้

๑. ให้มีศีล (ระมัดระวังกายวาจา)
๒. ให้มีสำรวมอินทรีย์ (ระวังการรับรู้)
๓. ให้รู้ประมาณในการบริโภค(คือการใช้สอยปัจจัยสี่)
๔. ให้มีความเพียร (ไม่เกียจคร้าน)
๕. ให้มีสติสัมปชัญญะ (ระมัดระวังจิตใจ)
๖. ให้อยู่ในที่สงัด (ทำสมาธิ)
๗. ให้บำเพ็ญฌาน ^{๗๗} ๔

พระพุทธศาสนาสอนว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นหลักธรรมที่ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เถรวาทหลังสมัยพุทธกาล ยังคงเป็นหลักธรรมตามยุคของการสังคายนาในแต่ละคราว แตกต่างจากสมัยพุทธกาล คือ มีการรวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่เป็นคัมภีร์ของฝ่ายเถรวาทที่เป็นลายลักษณ์อักษร เรียกว่า “พระไตรปิฎก” ซึ่งประกอบด้วย พระธรรม พระวินัย ซึ่งเป็นคำสอนดั้งเดิม โดยมีการเพิ่มเติมในส่วนที่เรียกว่า อภิธรรมและการอธิบายความรวมเข้าด้วยกันที่เรียกว่า อรรถกถา เข้าไปด้วย การสอนของพระพุทธศาสนามุ่งสร้างปัญญาให้แก่ประชาชนและสอนอย่างมีขั้นตอนหรือมีระบบที่แน่นอนโดยเน้นการสอนในสิ่งที่ควรรู้ควรทำในปัจจุบันเป็นหลัก ควรต้องมีการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อเป็นข้อเสนอแนะ สถาบ่นสงฆ์ ต้องเป็นตัวอย่างที่ดี มุ่งเน้นให้การศึกษาแก่คณะสงฆ์อย่างต่อเนื่องและจริงจัง พัฒนาบุคลากรและเสริมสร้างความรู้ความสามารถให้แก่บุคลากร ด้วยการจัดทำโครงการอบรมบุคลากรเพื่อการเผยแผ่หลักคำสอนอย่างต่อเนื่องเพื่อ การรณรงค์และวางนโยบายและกำหนดการดำเนินการเกี่ยวกับขนบธรรมเนียม ประเพณีดั้งเดิมที่ช่วยสนับสนุนความคิดทางด้านคุณธรรมจริยธรรมที่ดี ^{๗๘} เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวกับการแสดงความกตัญญูต่เวที เทศกาลวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา นำมาประพจน์ปฏิบัติเรามีเหล่าสาวกขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่จดจำ ทั้งพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม สืบต่อมาถึงรุ่น ครูบาอาจารย์ในประเทศไทยปัจจุบัน มีพระไตรปิฎกที่มีคุณค่าแก่การศึกษาค้นคว้าได้อย่างชัดเจน เราต้องช่วยกันเผยแผ่ทั้งในวัดและนอก

^{๗๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๗๘/๒๙๐; อัง.ทก.๒๐/๔๒๔/๑๑๙.

^{๗๘} อัง.ทก. (ไทย) ๒๐/๘/๖๓.

วัด ฉะนั้น พวกเราชาวพุทธต้องช่วยกันปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าและรักษาเผยแผ่เพื่อพระพุทธศาสนาให้มั่นคงต่อไป

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้ตั้งใจฟังอันรวมถึงตั้งใจอ่าน และทรงไว้คือกำหนดจดจำ และให้เพ่งด้วยใจอันหมายถึงพิจารณา และให้ขบเจาะด้วยทวิญญูคือความเห็น อันได้แก่ทำความเข้าใจให้ถูกต้อง นี่เป็นปริยัติ และปริยัตินี้ก็จำเป็นต้องมีเป็นเบื้องต้น จะไม่มีปริยัติไม่ได้ เพราะจะต้องฟังคำสอนหรืออ่านคำสอนของพระพุทธเจ้า ของครูอาจารย์ที่สอนตามพระพุทธเจ้า เมื่อเป็นคำสอนซึ่งต้องใช้หูฟังต้องใช้ตาอ่าน นั่นก็เป็นปริยัติทั้งนั้น จึงต้องมีปริยัติ

และต้นเดิมของปริยัตินั้นก็คือ ปาพจน์ ที่แปลว่า คำที่เป็นประธาน^{๗๙} อันได้แก่ธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงสอน วินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ รวมเรียกว่าพุทธศาสนาที่แปลว่าคำสอนของพระพุทธเจ้า หรือ สัตถุศาสน์ ที่แปลว่าคำสอนของพระศาสดา นี่เป็นต้นเดิม และเมื่อได้ฟังได้อ่านพุทธศาสนาหรือสัตถุศาสน์ดังกล่าว ก็จำทรงพิจารณาทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ดังนี้จึงเป็น ปริยัติธรรมที่แปลว่า ธรรมะที่เรียนและคำว่าปริยัติธรรมนี้ก็ไม่ได้อยู่ที่ข้างนอก แต่อยู่ที่ข้างใน คืออยู่ที่ความทรงจำคำสั่งสอนเอาไว้ ความเพ่งพิจารณา จมมีความเข้าใจอันถูกต้อง ดังนี้จึงเป็นปริยัติธรรม ตั้งขึ้นข้างในคือที่ตนเอง ส่วนคำสอนที่เป็นถ้อยคำหรือที่เป็นหนังสือนั้น ก็เป็นหลักฐานข้างนอกซึ่งจะต้องมี ในเมื่อยังไม่มีหนังสือนั้นคำสอนก็อยู่ที่ความจำของพระอาจารย์ทั้งหลายที่จำ สืบต่อกันมา แล้วก็บอกสั่งสอน เพราะฉะนั้นหลักฐานจึงอยู่ที่ความจำ ความเพ่งพิจารณาด้วยใจ จมมีความเข้าใจอันถูกต้องดังที่กล่าว

แม้ว่าจะอยู่ในหนังสือก็ต้องนำหนังสือมาอ่าน และก็มากำหนดจำเพ่งพิจารณาทำความเข้าใจ ถ้าลำพังมีอยู่ในหนังสือ หนังสือวางอยู่ในตู้สำหรับบูชาเป็นเจดีย์อย่างหนึ่ง ที่เรียกว่าธรรมเจดีย์^{๘๐} ก็ยังไม่เป็นปริยัติธรรม หรือแม้เมื่อฟังก็สักแต่ว่าฟัง ไม่กำหนดจำ เพ่งพิจารณาทำความเข้าใจ ก็ยังไม่เป็นปริยัติธรรม ต่อเมื่อกำหนดจำเพ่งพิจารณาทำความเข้าใจได้เท่าไร ก็เป็นปริยัติธรรมเท่านั้น กำหนดจำเพ่งพิจารณาทำความเข้าใจเอาไว้มาก ก็เป็นปริยัติธรรมมากแต่ว่าส่วนใหญ่นั้นไม่อาจที่จะกำหนดจำไว้ได้มาก ไม่อาจที่จะเพ่งพิจารณาทำความเข้าใจได้มาก อาจกำหนดจำได้บางส่วน เพ่งพิจารณาทำความเข้าใจไว้ได้บางส่วน และก็ต้องการให้กำหนดจำ เพ่งพิจารณาทำความเข้าใจในข้อที่จะฟังปฏิบัติ ซึ่งจะเป็นปริยัติธรรมต่อไป แม้เพียงเท่านี้ก็สำเร็จประโยชน์ในการปฏิบัติ เพราะฉะนั้น ผู้ต้องการปฏิบัติ จึงพอใจที่จะกำหนดจำทำความเข้าใจให้ถูกต้องในข้อที่จะฟังปฏิบัติ และพระอาจารย์ซึ่งสอนทางปฏิบัติจึงมุ่งสอนในข้อที่ฟังปฏิบัติ และในข้อที่ฟังปฏิบัตินั้นต้องการปฏิบัติทางจิตใจเป็นข้อใหญ่ จึงเน้นสอนทางปฏิบัติทางจิตใจ

การไขนุสาสนีปาฏิหาริย์ตามหลักนวัคส์ตฤศาสน์เป็นการแสดงโดยภาพรวม ส่วนผู้ที่ต้องการกำหนดจำเพ่งพิจารณาทำความเข้าใจ พระธรรมวินัยที่เป็นคำสอนคำสั่งของพระพุทธเจ้าอันมีอยู่เป็นอันมาก ซึ่งเรียกว่า นวัคส์ตฤศาสน์^{๘๑} ฟังศึกษารายละเอียดเฉพาะด้าน คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ คือแจกออกเป็น ๙ ดังนี้ก็มีหรือแบ่งเป็นปิฎก ๓ ได้แก่ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก ดังนี้ก็มี หรือแม้ที่พระอาจารย์ผู้สืบศาสนาเลือกสรรมาจัดเป็นหลักสูตร นักธรรมตรี นักธรรมโท

^{๗๙} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๑/๑๗๘.

^{๘๐} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒๔๗; พุ.ชา.อ.๖/๑๘๕; วินย.ฎีกา ๑/๒๖๓.

^{๘๑} วิมหา. (ไทย) ๑/๗/๑๒; ม.ม.๑๒/๒๗๘/๒๖๘; อง.จตุกก.๒๑/๖/๘; อง.ปณจก.๒๒/๗๓/๙๘.

นักธรรมเอก สำหรับภิกษุสามเณร หรือธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท ธรรมศึกษาเอก สำหรับคฤหัสถ์ ดังนี้ก็มี

ก็เป็นการเรียนพระพุทธานุสสาหรือพระธรรมวินัย เพื่อรู้พระพุทธานุสสาหรือพระธรรมวินัย เพื่อรักษาพระพุทธานุสสาหรือพระธรรมวินัย ทั้งหมดหรือแม้บางส่วนให้ดำรงอยู่สืบไป แม้ว่าจะไม่สามารถปฏิบัติได้ แต่ก็ทรงจำเอาไว้ ทำความเข้าใจเอาไว้

เพราะฉะนั้น แม้การทรงจำพระพุทธานุสสา อันเป็นปริยัติธรรมดังกล่าวเพื่อบำรุงรักษาพระพุทธานุสสา ก็เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ และผู้ที่สามารถจะจำทรงไว้ได้มากดังนี้ โดยมากก็จะต้องเป็นพระภิกษุสามเณร ซึ่งเป็นผู้ออกบวช ไม่ประกอบอาชีพการงานต่างๆ ไม่ตั้งครอบครัวเหมือนอย่างคฤหัสถ์^{๘๒} และได้รับอุปการะบำรุงจากคฤหัสถ์ทั้งหลาย ด้วยสัปปายะทั้งหลายในการดำรงชีวิต คือ ด้วยอาหาร ด้วยเครื่องนุ่งห่ม ด้วยที่อยู่อาศัย ด้วยยาแก้ไข้ เป็นต้น จึงมีเวลาที่จะเรียนเพื่อจำทรงเพ่งพินิจทำความเข้าใจ พระพุทธานุสสาที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าวไว้ได้มาก สามารถที่จะสืบดำรงพระพุทธานุสสาที่เป็นปริยัติธรรมดังกล่าว และบอกกล่าวสืบต่อกันมา ดังที่พระพุทธานุสสาได้ดำรงอยู่จนถึงบัดนี้ อันเป็นส่วนปริยัติธรรมคือคำสั่งสอน

แต่สำหรับฝ่ายคฤหัสถ์นั้นไม่มีเวลาที่จะมาศึกษามาเรียนจำทรงดังนี้ แต่ต้องการปฏิบัติธรรม เพราะฉะนั้นจึงต้องการพระอาจารย์ที่สอนทางปฏิบัติ ชี้ทางปฏิบัติอันอาจจะจำทรงได้ง่าย เพ่งพินิจด้วยใจเข้าใจได้ง่าย และปฏิบัติได้ถูกต้อง เพราะฉะนั้น ปริยัติธรรมจึงได้มีวงกว้าง^{๘๓} และมีวงจำกัด เป็นไปอยู่ตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงในปัจจุบันและก็ต้องมีทั้งสอง ถ้าไม่มีฝ่ายเรียนจำทรงเพ่งพินิจทำความเข้าใจให้ถูกต้อง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ทั้งหมดได้ ก็จะไม่มีการพระพุทธานุสสาตั้งอยู่ดำรงอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ และก็ปรากฏในประวัติพระพุทธานุสสา ว่าในเบื้องต้นพระเถระผู้เป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้า ท่านได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรงจำทรงไว้ เพ่งพินิจทำความเข้าใจให้ถูกต้อง และก็ได้อธิบายคำสั่งสอนสืบต่อกันมาได้อย่างครบถ้วนหลายร้อยปีจนถึงเมื่อพระพุทธานุสสาแผ่เข้าไปตั้งในลังกาทวีป พระเถระผู้จำทรงพระพุทธานุสสาที่ตั้งมั่นแล้วในลังกาทวีป ได้พิจารณาเห็นว่ากำลังความทรงจำของบุคคลในปัจจุบันนั้นและต่อๆ ไปก็จะเสื่อมลงจึงได้ประชุมกันจาริกพระพุทธานุสสาไว้เป็นตัวอักษร จึงปรากฏเป็นหนังสือพระไตรปิฎกขึ้นเป็นครั้งแรก และก็คัดลอกสืบต่อกันมา ในประเทศต่างๆ ที่นับถือพระพุทธานุสสาจนถึงปัจจุบันนี้ เมื่อมีพระคัมภีร์ที่เป็นหลักดังนี้เกิดขึ้น การที่จะต้องทรงจำให้มากที่สุดหรือให้ทั้งหมดก็น้อยลง ส่วนใหญ่จึงได้เรียนทรงจำทำความเข้าใจกันในส่วนที่ต้องการ และก็มุ่งต้องการที่จะปฏิบัติกันเอง ในส่วนนั้นบ้าง ในส่วนนี้บ้าง แต่แม้เช่นนั้นในปัจจุบันนี้ ก็ยังมีบางประเทศที่นิยมเรียนทรงจำกันทั้งหมด และก็สามารถทรงจำได้ แต่ก็มีน้อย

เพราะฉะนั้นแม้ปริยัติธรรมนี้จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องจำไว้ ถ้าหากว่าไม่มีไว้แล้วพระพุทธานุสสาก็จะไม่ปรากฏ หรือว่าหายไปหรือว่าเสื่อมไป ถ้าหากว่าพระอาจารย์ในอดีตทั้งหลายท่านไม่ทรงจำและบอกกล่าวสืบต่อกันมา พระพุทธานุสสาก็ไม่ปรากฏในบัดนี้แล้ว แต่ที่ปรากฏอยู่ในบัดนี้ก็เพราะว่าท่านได้ทรงจำกันมา จนถึงได้เป็นตัวหนังสือขึ้น แล้วก็คัดลอกขยายออกไปในที่ต่างๆ ดังเช่นในประเทศไทยเรา^{๘๔} และแม้ผู้ปฏิบัติจำเพาะตน ที่ต้องการเพียงปฏิบัติ ก็จำเป็นต้องอาศัยปริยัติธรรม คือต้องฟังคำ

^{๘๒} วิ.มท. (ไทย) ๑/๓๔/๒๓.

^{๘๓} วิ.มท.อ. (บาลี) ๑/๒๖๔; ม.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๔๗, ๕๒๓.

สอนของอาจารย์ หรือต้องอ่านตำราของอาจารย์ทางปฏิบัติ นั้นเป็นปริยัติ และก็ต้องกำหนด จำ เพ่งพินิจด้วยใจทำความเข้าใจให้ถูกต้อง นี่เป็นปริยัติ และเมื่อเป็นดังนี้จึงจะปฏิบัติได้ปฏิบัติธรรมที่ ภายวจาใจ

ธรรมะที่ปฏิบัตินั้นเรียกว่าปฏิบัติธรรม ธรรมะที่ปฏิบัติอันเป็นปฏิบัติธรรมนั้น ก็คือธรรมะที่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ปฏิบัติและพระอาจารย์ได้สอนให้ปฏิบัตินั้นเอง ก็นำมาปฏิบัติ ดังเช่นท่าน สอนให้ปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ในปัญญา ก็นำมาปฏิบัติให้เป็นศีล ให้เป็นสมาธิ ให้เป็นปัญญาขึ้นตามที่ ท่านสอน ที่ไตรทวารคือ ที่กาย ที่วาจา ที่ใจ หรือกล่าวโดยสรุปก็คือที่จิตนี้เอง เพราะฉะนั้นปฏิบัติ ธรรมนั้นจึงเป็นธรรมะที่เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา อันมีอยู่ที่กายที่วาจาที่ใจ หรือที่จิตท่านสอนให้ ปฏิบัติในสติปัฏฐาน ก็ปฏิบัติตั้งสติกำหนด กาย เวทนา จิต ธรรม^{๘๔} ให้เป็นสติที่เป็นกำหนดปรากฏขึ้น ที่จิต ให้จิตนี้เองมีความกำหนด ในกาย ในเวทนา ในจิต ในธรรม ให้รู้จักกายเวทนาจิตธรรม ว่ากายมี อยู่ เวทนามีอยู่ จิตมีอยู่ ธรรมะมีอยู่ และข้อที่ว่ามีอยู่นี้ก็คือว่า มีอยู่ปรากฏอยู่ที่จิต ว่านี่คือกาย นี่คือ เวทนา นี่คือจิต นี่คือธรรม กายเวทนาจิตธรรมที่ปรากฏนี้ ก็ปรากฏลักษณะอันกำหนดได้ของทั้ง ๔ ข้อ เพราะว่าทั้ง ๔ ข้อนี้มีลักษณะที่กำหนดได้ ให้รู้จักได้ ว่ากายเป็นอย่างไร เวทนา จิต ธรรม เป็นอย่างไร และทั้ง ๔ นี้ ก็ไม่ต้องไปกำหนดที่ไหน กำหนดที่กายอันยาวาวาหนึ่ง มีสัญญามีใจครองนี้ หรือที่กายใจ อันนี้ก่อน กายที่นั่นอยู่นี้ ใจที่รู้ที่คิดอยู่นี้ กำหนดได้ที่นี้ ไม่ใช่กำหนดในภายนอกที่ไหน จึงสามารถ กำหนดได้ เป็นสิ่งที่มียู่ด้วยกันทุกคนในปัจจุบัน จึงกำหนดได้

ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนให้กำหนดนั้น ไม่ได้ทรงสั่งสอนให้กำหนดในสิ่งที่ไม่มี ในสิ่งที่ กำหนดไม่ได้ แต่ทรงสั่งสอนให้กำหนดในสิ่งที่มี ที่กำหนดได้ กายก็มี เวทนามี จิตก็มี ธรรมก็มี แต่ เมื่อไม่กำหนดก็ไม่รู้จัก ไม่ปรากฏ เมื่อกำหนดถูกที่ก็จะรู้จัก จะปรากฏ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ ตรัสสอนให้ตั้งสติกำหนด นี่แหละเป็นตัวสติและเมื่อกำหนดอาการของกายเวทนาจิตธรรมก็จะปรากฏ เป็นเกิดเป็นดับ เป็นเกิดเป็นดับสืบเนื่องกันไป ความเกิดดับที่ปรากฏขึ้นในจิตนี้เป็นตัวปัญญา หรือ เป็นตัวญาณที่หยั่งรู้ ดังนี้แหละคือปฏิบัติธรรม ธรรมะที่เป็นปฏิบัติปฏิเวธธรรมและเมื่อปฏิบัติให้ ถูกต้องดังนี้ก็จะได้ปฏิเวธธรรม ธรรมะคือความรู้แจ้งแทงตลอด อันหมายความว่ารู้เจาะแทงถึงสัจจะ คือความจริง เจาะแทงมายาที่หุ้มห่อสัจจะคือความจริงอยู่ คือเจาะแทงกิเลสทั้งหลายที่เป็นตัวอวิชชา ตัวโมหะ ตัวตัณหาเป็นต้น ตัวอุปาทานความยึดถือเป็นต้น หุ้มห่อไว้ไม่ให้จิตนี้เห็นสัจจะคือความจริง

เพราะฉะนั้น เมื่อลักษณะคือเกิดดับนี้ปรากฏขึ้นเมื่อใด ก็เป็นปฏิเวธ คือเจาะแทงได้สำเร็จ เพียงนั้น เมื่อยังไม่เห็นตัวของเวทนาจิตธรรม ก็จะไม่เป็นสัจจะของกายเวทนาจิตธรรม จะต้องเห็นตัว ที่มีอยู่ของกายเวทนาจิตธรรม จึงจะเห็นลักษณะที่แท้จริงของกายเวทนาจิตธรรมคือเกิดดับ เห็นเกิด ดับเมื่อใดก็เป็นปฏิเวธขึ้นเมื่อนั้น ก็เป็นปฏิเวธธรรมและเมื่อปฏิเวธธรรม^{๘๕} ธรรมะที่เจาะแทงนี้ปรากฏ ขึ้นจากการปฏิบัติเมื่อใดเท่าใด ความยึดถือก็จะลดลงหรือละได้เท่านั้นเมื่อนั้น เมื่อความยึดถือลดลงได้ เท่านั้นเมื่อนั้น ทุกข์ก็จะดับได้เท่านั้นเมื่อนั้น เป็นความดับทุกข์ สืบเนื่องกันไป และผู้ที่ปฏิบัติในปริยัติ ในปฏิบัติมาถึงได้ปฏิเวธเห็นเกิดดับ ก็ถือว่าเป็นวิญญูคือเป็นผู้รู้โดยลำดับ ธรรมคุณก็ปรากฏขึ้นใน ความรู้ทุกข้อทุกบท

^{๘๔} พ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๑๐๐/๓๑๘.

^{๘๕} อภ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๒๐๕/๘๕.

๓.๒.๒ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าปราบเจ้าทิฐิ

อนุสาสนีปาฏิหาริย์^{๘๖} หมายถึง คำสอนในพระพุทธศาสนาที่เมื่อบุคคลรับนำไปปฏิบัติแล้วสามารถเห็นผล และบังเกิดผลได้จริง ทั้งสามปาฏิหาริย์ทรงยกย่อง “อนุสาสนีปาฏิหาริย์” เท่านั้น ไม่ทรงยกย่อง อิทธิปาฏิหาริย์ และ อาเทศนาปาฏิหาริย์ เพราะไม่ใช่แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ไม่ใช่ทางที่จะให้บรรลุถึงความดับทุกข์แท้จริงถึงแม้พระองค์จะไม่ทรงยกย่องปาฏิหาริย์ทั้งสอง แต่ก็ทรงเห็นว่าการสอนคนบางคนโดยเฉพาะคนที่มากไปด้วยมานะและมีฉันทิฐิ แรงกล้า ลำพังการใช้อนุสาสนีปาฏิหาริย์อย่างเดียวกว่าจะได้ผลต้องใช้เวลานาน

ดังนั้น เพื่อการปราบคนประเภทนี้จึงเห็นว่าหลายครั้งที่พระองค์ทรงเลือกใช้อิทธิปาฏิหาริย์ควบคู่ไปกับอนุสาสนีปาฏิหาริย์ หรือใช้อิทธิปาฏิหาริย์นำร่องแล้วตามด้วยอนุสาสนีปาฏิหาริย์ตบท้าย เรียกว่าการปราบให้อ่อนด้วยฤทธิ์ แล้วอบรมสั่งสอนด้วยหลักธรรมตาม

อย่างครั้งหนึ่งเมื่อออกพรรษาแรกพระองค์ได้เสด็จไปอุรุเวลา ตำบลเสนานิคม แคว้นมคธเพื่อโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง (อุรุเวลกัสสปะ คยาคัสสปะ และนทิกัสสปะ ซึ่งแต่ละคนก็มีศิษย์จำนวนมาก) โดยไปขอที่พักกับอุรุเวลกัสสปะแต่ถูกอุรุเวลา ปฏิเสธ ทว่าทรงต่อ ๓ ครั้ง อุรุเวลา จึงยอมให้พักแต่เป็นในโรงไฟซึ่งมีนาคใหญ่คร่ายอยู่ในนั้นและอุรุเวลา ก็หวังจะให้นาคร้ายจัดการพระพุทธเจ้าถึงรุ่งเช้าพระพุทธองค์ทรงใช้ฤทธิ์จับงูยักษ์ลงในบาตรมาให้อุรุเวลา และสาธุศิษย์ดู กระนั้นก็ยังไม่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นอรหันต์ผู้วิเศษกว่าตน วันหนึ่งเกิดฝนตกหนักและน้ำหลากมามาก พระพุทธองค์ทรงทำติโรปาการคือเนรมิตกำแพงขึ้นกั้นน้ำ “แหวกน้ำเดินจงกรม”^{๘๗} แล้วอุรุเวลา และสาธุศิษย์ไปเห็นเข้าก็หลาใจเกิดอัศจรรย์ แต่ทว่ายังไม่ยอมตกลงเป็นพุทธสาวกวันต่อมาพระพุทธเจ้าเสด็จไปบิณฑบาตที่อุตตรกุรุทวีป ได้ผลหว่าลูกใหม่มาสู่อุรุเวลา บ้าง ซึ่งเป็นที่รู้กันว่าผลหว่าชนิดนี้ไม่มีในที่ใกล้ๆ นอกจากในป่าหิมพานต์ กระนั้นอุรุเวลา ยังสงวนท่าทีในวันต่อมา เวลากลางคืนบริเวณที่พระพุทธเจ้าประทับมีแสงสว่างไสวไปทั่วตลอดราตรีทั้งสามยาม ซึ่งแต่ละยามก็มีแสงสว่างต่างสีสนับรุ่งเช้า อุรุเวลา และสาธุศิษย์จึงไปทูลถามว่าเกิดอะไรขึ้นกับเมื่อคืนที่แสงสว่างไสวไปทั่ว บริเวณที่ประทับ พระพุทธองค์ตรัสว่า เหล่าเทวดาและพรหมมาเข้าเฝ้า อุรุเวลา รู้สึกทั้งอัศจรรย์ใจ แต่ยังมีมานะทิฐิเกรงจะได้รับความอับอายแก่สาธุศิษย์

ต่อมารุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง ฝนพราอากาศเย็นจัด พวกชฎิลหนาวจัดจึงพากันฝ่าฝืนเพื่อก่อไฟผิง พระพุทธเจ้าทรงทำปาฏิหาริย์ให้ฝ่าฝืนไม่แตกและก่อไฟไม่ติดทำให้พวกชฎิลจึงลงความเห็นว่าเป็นด้วยฤทธิ์ของพระบรมศาสดา จึงไปอ้อนวอนขอให้อุรุเวลา ผู้อาจารย์ถวายเป็นศิษย์พระพุทธเจ้าสบช่อง อุรุเวลา จึงได้โอกาสพาบรรดาศิษย์ไปเข้าเฝ้าขอเป็นศิษย์และขอบวชกับพระพุทธเจ้าในที่สุด แม้การใช้ฤทธิ์ต่างๆ พระพุทธศาสนาจะไม่สนับสนุนให้ทำ แต่บางครั้งคนบางคนพูดสอนกันด้วยปากไม่ได้ผล เพราะเป็นคนที่ทิฐิล้ำมานะสูงนั้นไม่ยอมก้มหัวให้กับความถูกต้องจบลงด้วยอนุสาสนีปาฏิหาริย์ว่าด้วยอายตนะ ๖ ว่าเป็นของร้อน^{๘๘}

สรุปความว่า การใช้ฤทธิ์เป็นบาทอนุสาสนีปาฏิหาริย์เป็นทางเลือกหนึ่งที่จะจัดการกับคนพวกนี้ได้ และพระพุทธเจ้าก็ทรงใช้กับคนประเภทนี้มาหลายครั้งเหมือนกัน แต่สิ่งหนึ่งเมื่อทรงใช้ฤทธิ์ก็ไม่

^{๘๖} พ.ปฎิ.๓๑/๓๐/๕๘๘.

^{๘๗} วิ.มท. (ไทย) ๔/๔๐/๖๐.

^{๘๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๕; อภิ.วิ.๓๕/๙๙/๘๕.

สิ่งที่จะทรงไข้อนุสาสนีปาฏิหาริย์คือทรงสอนคนเหล่านั้นให้ตั้งอยู่ในทางที่ถูกที่ควร การเผยแผ่อนุสาสนีปาฏิหาริย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ย่อมมีนัยหลายหลากสมควรแก่ผู้ฟัง ในกรณีนี้ น่าจะเป็นกรณีพิเศษ เป็นบุคคลพิเศษผู้ฟังประเภทนี้เหมาะแก่กับใช้ฤทธิ์เบื้องต้น และหลักธรรมที่นำมาแสดงเป็นปรมาตม์แต่เป็นการแสดงเปรียบเทียบให้เห็นเหมือนของร้อนจบลงด้วยไตรลักษณ์ คนธรรมดาไม่สามารถสอนขุณฺโณเหล่านั้นได้

๓.๒.๓ ลักษณะแห่งธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่

พระธรรมคือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น เมื่อกล่าวโดยลักษณะที่พระพุทธองค์นำมาเผยแผ่แก่เวไนยสัตว์ทั้งหลายย่อมมีลักษณะหลายอย่างตามความเหมาะสมกับผู้ฟัง เมื่อว่าโดยภาพรวมย่อมมุ่งความสงบเป็นลักษณะ ในบทนี้ผู้วิจยสามารถรวบรวมลักษณะธรรมที่พระองค์เผยแผ่ที่ปรากฏในคัมภีร์ตามลำดับดังนี้

๑. สวางขาตธรรม เป็นพระธรรมอันพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ดีแล้วทั้งที่เป็นกุศลอกุศล และอัปยากฤต (เป็นกลาง ๆ ไม่มีไม่ชั่วไม่ใช่อุศลไม่ใช่ออกุศล) เป็นพระธรรมอันมีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลางที่สุด สมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ ข้อนี้เราสารถพบได้ในการแสดงปฐมเทศนาครั้งแรกว่า “ภิกษุทั้งหลาย จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยสดับมาก่อนว่า ทุกขอรียสัจนี้ ควรกำหนดรู้”^{๘๙}

๒. สัลเลชธรรม เป็นพระธรรมที่ทำหน้าที่ขัดเกลาลาจิต หรือบาปอกุศลให้ออกไปจากจิต ตามคุณสมบัติแห่งองค์ธรรมนั้น เช่น ปัญญาขจัดความโง่เขลา เมตตาขจัดความพยาบาทความโกรธ เป็นต้น ดังพระพุทธเจ้าตรัสว่า “เธอทั้งหลายพึงทำความขัดเกลากว่า ชนเหล่าอื่นจักเป็นคนมีปัญญาทราวมในข้อนี้ เราทั้งหลายจักเป็นคนถึงพร้อมด้วยปัญญา”^{๙๐}

๓. สัมมาทิฏฐิธรรม^{๙๑} ปัญญานั้น สมองไวใช้ในทางที่ดีเท่านั้น หากบุคคลผู้มีความสามารถ ใช้ความรู้ในการคิดจัดการ จัดแจง แต่เป็นไปในทางที่ไม่ดี เช่น วางแผนกระทำความชั่ว ความรู้ที่ใช้จัดการนี้จะไม่เรียกว่าปัญญา แต่จะเรียกว่า “เณโก” แทน

ปัญญามีหลายชื่อ มีหลายระดับ เช่น ปัญญาในระดับต้นแฝงอยู่ในสรัทธา ปัญญาในระดับกลาง คือ สัมมาทิฏฐิ ปัญญาในระดับที่สูงขึ้นไปคือ ญาณ, วิชา เป็นต้นสำหรับปัญญาที่เรียกว่า สัมมาทิฏฐินั้น ยังสามารถแยกออกเป็น ๓ ระดับได้อีก “เมื่อว่าด้วยสัมมาทิฏฐิ โดยทั่วไปแล้วก็มี ๓ อย่าง คือ

สัมมาทิฏฐิที่เป็นมโนกรรม นั้น ได้แก่สัมมาทิฏฐิที่เป็นไปในเหตุผลว่า บาปบุญมีจริง สัตว์โลกทำกรรมอย่างไรก็ได้รับผลตามนั้น บุญคุณของบิดามารดามีจริง นรก สวรรค์ มีจริง สมณพราหมณ์ ผู้รู้โลกนี้โลกหน้ามีจริงเมื่อมีความเข้าใจอย่างนี้ ก็ระงับทุกข์ได้มากมายแล้ว เช่น เมื่อมีผู้ว่ากล่าวเรา หากเราเข้าใจตามความเป็นจริง ว่าเราไม่ได้เป็นอย่างที่เขาว่ากล่าว ก็ไม่เดือดร้อน เพราะรู้ว่าใครทำอย่างไรก็ได้รับผลตามนั้นตาม ธรรมดา “หาก” เราทำดี ก็ย่อมได้รับผลดีตามธรรมดา ไม่ใช้รับผลร้ายตามคำกล่าวหาว่าของใคร ส่วนผู้ว่ากล่าวด้วยความเห็นผิดนั้น หากเขาไม่ยอมรับฟังเหตุผล ไม่คิดอย่าง

^{๘๙} วิมพา. (ไทย) ๔/๑๕/๒๒.

^{๙๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๓/๗๔.

^{๙๑} ดูรายละเอียด สัมมาทิฏฐิ ที่เป็นโลกียสัมมาทิฏฐิ และโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ ม.ม.อ. ๑/๘๘/๒๐๙.

แบบคาย ไม่คิดโดยปราศจากอคติ ผลเสียก็ย่อมตกแก่ตัวเขาเอง ทั้งที่ทำให้เดือดเนื้อร้อนใจเอง และยังอาจถูกตำหนิจากผู้อื่นเพราะการกล่าวร้ายนั้นอีกด้วยแม้สัมมาทิฐิระดับนี้จะช่วยให้พบความสุขได้มากมายแล้ว ก็ยังจัดเป็นสัมมาทิฐิที่ทำให้ยังวนอยู่ในโลก เป็น สัมมาทิฐิที่เป็นโลกิยะ เนื่องจาก ยังมีความเห็นว่าเป็นตน ยังมีผู้รับผลของการกระทำอยู่ เช่น ตนทำบุญ เพราะหวังผลบุญตอบแทนแก่ตน เพราะยึดมั่นในของตน จึงเป็นเหตุให้มีตัวตน วนไปรับผลอันเป็นของตนนั้น

สัมมาทิฐิที่เป็นองค์ของอริยมรรค ได้แก่ ความรู้ในอริยสัจ ๔ นั่นเอง คือ รู้เห็นว่า เหล่านี้เหล่านั้นคือทุกข์ นี่คือสมุทัย นี่คือนิโรธ นี่คือมรรค แต่เห็นทีละอย่างไม่พร้อมกัน เมื่อเห็นทุกข์ ทุกข์ก็บังสมุทัย หรือเมื่อเห็นสมุทัย สมุทัยก็บังนิโรธ บังมรรค เป็นต้น เห็นแต่อย่างสองอย่าง จึงดจากเหตุให้เกิดทุกข์อย่างนี้ แต่ไปทำเหตุให้เกิดทุกข์อย่างใหม่ จึงทำให้ยังวนอยู่ในทุกข์อยู่ การเห็นอริยสัจในระดับนี้ จึงเป็นการเห็นด้วย สัจญาณ คือ รู้เห็นว่าอะไรเป็นอะไร แต่ยังเชื่อมโยงถึงกันไม่ได้ หรือเชื่อมโยงถึงกันได้บ้าง แต่ไม่ตลอดเส้นทาง หรือเพราะไม่รู้ทั่วว่า อริยสัจ ๔ นอกจากจะมีความหมายถึงอะไรแล้ว ยังมีงานอะไรต้องทำบ้าง หรือ อาจเพราะไม่ได้นำธรรมมาปฏิบัติในชีวิตจริงอย่างเพียงพอในช่วงชีวิตนั้นๆ การที่เห็นไม่หมดทุกอย่างนี้ เพราะจิตไม่มีสมาธิเป็นพื้นฐาน หรือสมาธิที่เป็นพากพื้นอ่อน เนื่องจาก ในยามที่จิตเป็นสมาธิ หากนำเหตุให้เกิดทุกข์ขึ้นมาพิจารณา ก็จะรู้เห็นได้ตามที่เป็นจริง (แต่เห็นตามระดับ “ญาณ” ของตน ไม่สามารถรู้เห็นเกินระดับได้) หากฝึกพิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการไปเรื่อยๆ ประกอบกับการนำธรรมอื่นมาใช้ในชีวิต ก็จะเห็นกว้างขึ้น ลึกขึ้นเรื่อยๆ

สัมมาทิฐิเป็นตัวอริยมรรค ได้ แก่สัมมาทิฐิที่เห็นทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นั่นเอง แต่เห็นพร้อมกันตลอดหมด เมื่อเห็นทุกข์ ก็เห็นตลอดทั้งสมุทัย ทั้งนิโรธ ทั้งมรรคเนื่องจากเป็นการเห็นอริยสัจที่ครอบคลุมทั้ง ๔ และเห็นปริวัฏฏ์ หรือการหมุนวนด้วยญาณทั้ง ๓ จนมีอาการ ๑๒ คือ หมุนวน ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ด้วย โอกาสจะพ้นทุกข์จึงมีได้^{๕๒}

๔. อนัตตลักษณะธรรม พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นความไม่เที่ยงของสิ่งต่างๆ คือ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิมตลอดไปได้ทั้ง เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตนจริงๆ เลย เป็นการสมมุติขึ้นมาเท่านั้นเอง เพราะฉะนั้นเราจึงไม่สามารถบังคับให้มันอยู่ในอำนาจของเราได้ อนัตตลักษณะสูตร^{๕๓} เป็นพระสูตรที่แสดงลักษณะแห่งเบญจขันธ์ว่าเป็นอนัตตา พระพุทธเจ้าทรงแสดงแกภิกษุปัญจวัคคีย์ ภายหลังจากแสดงปฐมเทศนาแล้ว ภิกษุปัญจวัคคีย์ ทั้ง ๕ ได้สำเร็จพระอรหัตด้วยได้ฟังอนัตตลักษณะสูตรนี้ อย่างไรก็ตาม พระธรรมทั้งหมดที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้นั้นทรงแสดงว่าเป็นธรรมที่มีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น คือจะเป็นกุศล อกุศลและอัปายากฤต และแม้แต่มรรคผลนิพพาน เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยามคือพระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม พระธรรมคงมีสภาพเป็นอย่างนั้น พระองค์ได้ทรงค้นพบธรรมเหล่านี้ นำมาเปิดเผยชี้แจงแสดงแก่โลกตามความเป็นจริงแห่งธรรมเหล่านั้น หน้าที่ ของพระองค์ในฐานะผู้ค้นพบคือทรงแสดงธรรมเหล่านั้นให้ฟัง อันเป็น

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส อาร์ พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๗.

^{๕๓} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๒๐/๒๗-๒๘.

การขับอกทางที่ควรเดินและควรเว้นให้เท่านั้น ส่วนการประพฤติปฏิบัติเป็นหน้าที่ของผู้ฟัง จะต้องลงมือทำด้วยตนเอง อำนาจในการดลบันดาล การสร้างโลก เป็นต้น จึงไม่มีในพระพุทธศาสนา

๕. มหาสติปัฏฐานธรรม^{๙๔} ลักษณะของธรรมในพระสูตรนี้จัดอยู่ลักษณะเนื้อหาความจริง พระพุทธเจ้าต้องการสื่อสารให้ผู้ฟังเข้าถึงความจริงว่า กาย เวทนา จิต ธรรม เหล่านี้สักร่างกาย เวทนา จิต ธรรมเท่านั้น และจัดอยู่ในประเภทปรัชมาสยะ คือเกิดขึ้นตามอริยาศัยของบุคคลอื่น หากเปรียบเทียบกับยุคปัจจุบันเข้าใจว่า ในระหว่างที่พระพุทธองค์กำลังทรงแสดงพระธรรมเทศนา เหล่าภิกษุก็นิ่งกำหนดเจริญสติพิจารณาเนื้อหาตามแนวแห่งพระธรรมเทศนา โดยไม่มีการสื่อสารโต้ตอบกับพระพุทธองค์ เป็นการแสดงธรรมเพื่อให้จิตโน้มไปตามพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ได้บรรลุพระอรหัตถ์ถึงสามหมื่นรูปและลักษณะวิธีการแสดงธรรมในพระสูตรนี้ มีลักษณะการสอนแบบบรรยาย เป็นการสื่อสารแบบทางเดียว

สรุปความว่า อันที่จริงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น ทำให้พระองค์ทรงเป็นสัพพัญญู คือทรงรู้สรรพสิ่งตามความเป็นจริง แต่ในการสอนนั้นทรงมีหลักการสอนดังกล่าวแล้วคือ ทรงมุ่งไปที่คนนั้นๆ จะได้รับประโยชน์สามารถแก้กมลและอานวยความสุขให้แก่ผู้ฟัง ธรรมที่พระองค์นำมาสอนจึงมีน้อย อุปมาเหมือนใบไม้ในป่ากับใบไม้ในฝ่ามือ คือที่ทรงรู้นั้นมากเหมือนใบไม้ในป่า แต่ที่ทรงนำมาสอนนั้นเหมือนใบไม้ในกำมือเท่านั้น พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่ให้สาวกเดินไปสู่ความสุข ตามทางแห่งมรรคมงคล ๘ เริ่มจากสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบตามไปด้วยสัมมาสังกัปปะ คือความดำริชอบและสรุปลงด้วยสติชอบและสมาธิชอบซึ่งเป็นเรื่องจริงมีคำสอนสนองต่อบุคคลให้ได้ประโยชน์ในทุกระดับ คือประโยชน์ปัจจุบัน ทำปัจจุบันให้ดีที่สุด เมื่อเป็นอดีตก็จะดี และผลที่ดีก็จะเกิดในอนาคตมุ่งสอนให้มีความภาคภูมิใจในผลสำเร็จที่สร้างขึ้นด้วยความเพียรพยายามของตน และยินดีในความก้าวหน้าที่เกิดจากตนสามารถมีความสุขได้ด้วยตนเอง

๓.๒.๔. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาประดับด้วยเหตุผล

จริงอยู่ การเผยพระพุทธศาสนาตามแนวพระสูตร มีเหตุเกิดขึ้น ๔ ประการ คือ ๑. อัตตชมาสยะ เป็นไปตามพระอริยาศัยของพระองค์ ๒. ปรัชมาสยะ เป็นไปตามอริยาศัยของผู้อื่น ๓. ปุจฉาสลิกะ เป็นไปด้วยอำนาจการถาม ๔. อัตถูปปัตติกะ เป็นไปโดยเหตุที่เกิดขึ้น ในงานวิจัยเล่มนี้ผู้วิจัยพยายามมองหาเหตุผลว่า ทำไมพระพุทธเจ้าจึงเผยแผ่พระพุทธศาสนา แต่การหาเหตุผลนั้นมุ่งเนื้อหาเป็นสำคัญ เช่นกรณีที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อจิตมีสมาธิ ตั้งมั่นดี รู้ชัดตามจริงว่า “นี้ทุกข์ นี้สมุทัย นี่โรธ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ เมื่อรู้อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ”^{๙๕} ดังนั้นผู้วิจัยจึงจับหลักการแสดงพระสูตรแต่ละสูตรซึ่งมุ่งพาผู้ฟังไปสู่ความสงบ ดับกิเลส ตัวอย่างเช่นเนื้อหาในอนัตตลักขณสูตรก็จะพบเหตุผลในการแสดงดังนี้

ตอนที่ ๑ พระบรมศาสดาได้ทรงแสดง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน ถ้าทั้งห้านี้ พึงเป็นอัตตาตัวตน ทั้งห้านี้ก็ถึงไม่เป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลก็จะพึงได้ในส่วนทั้งห้านี้ว่า ขอให้เป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย แต่เพราะเหตุว่าทั้งห้านี้มีใช้

^{๙๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑-๑๓๑.

^{๙๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๖/๑๘.

อรรถาวัตน ฉะนั้น ทั้งห้านี้จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลก็ย่อมไม่ได้ส่วนทั้งห้านี้ว่า ขอให้เป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย.

ตอนที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอบความรู้ความเห็นของท่านทั้งห้านี้ ตรัสถามว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งห้านี้เที่ยงหรือไม่เที่ยง ท่านทั้งห้า ทูลตอบว่า ไม่เที่ยง ตรัสถามอีกว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ท่านทั้งห้ากราบทูลว่าเป็นทุกข์ ก็ตรัสถามต่อไปว่า สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือจะเห็นสิ่งนั้น.

ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรุปลงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งห้านี้ที่เป็นส่วนอดีตก็ดี เป็นส่วนอนาคตกดี เป็นส่วนปัจจุบันก็ดี เป็นส่วนภายในก็ดี เป็นส่วนภายนอกก็ดี เป็นส่วนหยาบก็ดี เป็นส่วนละเอียดก็ดี เป็นส่วนเลวกดี เป็นส่วนประณีตก็ดี อยู่ในที่ไกลก็ดี อยู่ในที่ใกล้ก็ดี ทั้งหมดก็สักแต่ว่าเป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ ควรเป็นด้วยปัญญาชอบตามที่เห็นแล้วว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่ นี่ไม่ใช่ตัวตนของเรา.

ตอนที่ ๔ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงผลที่เกิดขึ้นแก่ผู้ฟังและเกิดความรู้เห็นชอบดังกล่าวนั้น ต่อไปว่า อริยสาวก คือ ผู้ฟังผู้ประเสริฐซึ่งได้สดับแล้วอย่างนี้ ย่อมเกิดนิพพิทา คือ ความหน่ายในรูป โทสะในเวทนา โทสะในสัญญา โทสะในสังขาร โทสะในวิญญาณ

สัญญา โทสะในสังขาร โทสะในวิญญาณ เมื่อหน่ายก็ย่อมสิ้นราคะ คือ สิ้นความติด ความยินดี ความกำหนัด เมื่อสิ้นราคะ ก็ย่อมวิมุตติ คือ หลุดพ้น เมื่อวิมุตติ ก็ย่อมมีญาณ คือ ความรู้ว่าเป็นวิมุตติ หลุดพ้นแล้ว และย่อมรู้ว่า ชาติ คือ ความเกิดสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงทำเพื่อความเป็นเช่นนี้อีกต่อไป

สรุปความว่า พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่ให้เชื่ออย่างมีเหตุผลใช้สติปัญญากำกับตาม ดังปรากฏตามหลักกาลามสูตร คือ ทำแล้วเกิดประโยชน์ความสุข ผู้อื่นไม่เตือนร้อนจึงค่อยเชื่อหรือทำ พระพุทธเจ้าสอนให้มนุษย์รอดพ้นจากความทุกข์โดยปฏิบัติที่กายและใจ ตามหลักโอวาท ๓ คือ ให้ละเว้นจากความชั่วทั้งปวง ตั้งมั่นอยู่ในความดี และชำระจิตของตนให้ผ่องใสบริสุทธิ์ สอนให้ถือหลักจิตใจเป็นใหญ่ ทุกอย่างสำเร็จได้ทีใจที่วามโนบุพพวงมา ธมมา ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า

๓.๒.๔.๑ การเผยแผ่ชี้ให้เห็นทุกข์เวทนา

ตามที่กล่าวมาแล้วว่า พระพุทธเจ้าเผยแผ่พระธรรมที่มีเหตุผลคือทุกสิ่งเกิดจากเหตุและดับที่เหตุ ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงพิจารณาได้ว่า การศึกษาการเผยแผ่พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า^{๓๖} จะละเอียดหนาไหน อย่างไร แต่สามารถสรุปลงที่เหตุ และความดับแห่งเหตุ เพื่อเพิ่มความรู้ให้สมบูรณ์ขึ้นผู้วิจัยจึงให้รายละเอียดปลีกย่อยเกี่ยวกับการชี้บอกทางไปสู่ความดับทุกข์ของพระพุทธเจ้านี้

จริงอยู่ คนเราทุกวันนี้ ไม่กลัวภัยในนรก เพราะไม่เชื่อว่ามีอยู่ จึงใช้ชีวิตแบบหลงระเริงว่าภัยในนรกไม่มี การพิสูจน์ให้เชื่อจึงเป็นเรื่องยาก ก็ได้แต่เตือนภัยให้รู้กันผู้ที่ไม่ประมาทในการเกิดจะได้กระทำความดีด้วยความระมัดระวัง สร้างความดี ตามที่ท่านผู้รู้ทั้งหลายที่มีความรู้เห็นได้มาบอก

^{๓๖} ดูรายละเอียดพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าตรัสหมายถึง เนยบุคคล เพราะเนยบุคคลผู้มีปัญญาได้เข้าจะบรรลุอรหัตผลได้ใน ๗ วัน ผู้มีปัญญาจะรู้เร็วจะบรรลุอรหัตผลได้ใน ๑ วัน ม.ม.อ. (ไทย) ๒/ ๓๔๕/๒๓๘.

และพร่ำสอนว่าสิ่งนี้มีอยู่ เหมือนกับมีเรือนจำสำหรับคนที่ทำผิด หรือมีโรคภัยไข้เจ็บ มีไว้สำหรับคนเราต้องพบเจอ หรือฝูงนกไก่จะต้องถูกฆ่าทั้งเป็นและไม่สามารถอาหารกับผู้อื่นได้ ทั้งๆที่ยังไม่รู้ว่าจะตัวเองใช้หวัดหรือไม่ สิ่งเหล่านี้อาจเห็นได้ด้วยตา หรือความเห็นที่พออนุมานได้

แต่เรื่องนรกหรือภัยนิรยะนั้น คงต้องอาศัยทิพยจักขุหรือความสามารถพิเศษ ของบุคคลที่น่าเชื่อถือที่ไม่เป็นผู้พูดโกหกกลับกรอก หรือหวังผลประโยชน์ มาเป็นเครื่องเตือนจิตสะกิดใจให้ระวังภัยว่า นรคนั้นเป็นบ้านเก่าของเราท่านทั้งหลาย ที่มีโอกาสไปง่ายเสียนี้กระไร จึงขอนำพุทธวจนะ ที่ทรงแสดงแก่ พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร มาเตือนให้รู้ถึงความเป็นไปแห่งนรกเราย่อมเห็นบุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก เข้าถึงแล้วซึ่งอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เสวยทุกข์ทรมานอันแรงกล้า เผ็ดร้อนโดยส่วนเดียว ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์

โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอ้อม เป็นทาสแห่งตัณหา^{๙๗} และพระพุทธเจ้าก็ตรัสเรื่องความทุกข์เกิดจากกามว่า “ภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนี้ก็ถือว่าเป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่จะพึงเห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเหตุ มีกามเป็นเหตุเกิด เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล”^{๙๘}

อย่านำธรรมะของพระพุทธองค์ไปทำให้ยาก เพราะพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นเหตุนำสัตว์ออกจากทุกข์ ดังบทสรรเสริญพระธรรมว่า สุวากขาโต ภคเวตา ธมโม สนทิฏฐิโก อกาลิโก เอหิปัสสิโก โอปนยิโก ปจจตต เวทิตัพโพ วิญญูหิติ

บทสรรเสริญพระธรรมคุณนี้กล่าวถึงคุณของพระธรรมไว้ ๖ ประการ^{๙๙} นั่นก็คือ

สุวากขาโต ภคเวตา ธมโม ธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด อันได้แก่ สมาธิ และงามในที่สุด อันได้แก่ ปัญญา พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์ หรือหลักการครองชีวิต อันประเสริฐ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง

สนทิฏฐิโก ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่เชื่อตามคำบอกเล่าของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติก็ไม่สามารถบรรลุได้ แม้จะผู้อื่นมาบอกก็เห็นไม่ได้

อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล คือผู้ปฏิบัติมีเหตุปัจจัยพร้อมเมื่อใดบรรลุได้ทันที บรรลุเมื่อใดเห็นผลได้ทันที นั่นคือ ให้ผลในลำดับแห่งการบรรลุ ไม่เหมือนผลไม้รอให้ผลตามฤดูกาล

เอหิปัสสิโก เป็นสิ่งที่ควรเรียกให้มาดู เพราะเป็นคุณอัศจรรย์ที่ควรเชิญชวนให้มาชมและพิสูจน์ เพราะเป็นของจริงและดีจริง

โอปนยิโก เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ตน คือผู้ปฏิบัติควรน้อมเข้ามาไว้ในใจของตน หรือน้อมใจเข้าไปให้ถึง ด้วยการปฏิบัติ ให้เกิดมีขึ้นในใจ

ปจจตต เวทิตัพโพ วิญญูหิ เป็นสิ่งอันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน เพราะผลอันเกิดจากการปฏิบัติธรรมนั้น ผู้ที่น้อมนำมาปฏิบัติ จะรู้ซึ่งถึงผลแห่งพระธรรมนั้นด้วยตนเอง ทำให้กันไม่ได้ และขอจากกันไม่ได้

การศึกษาพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงนำมาซึ่งประโยชน์ที่เพียบพร้อมแก่ผู้ศึกษา และปฏิบัติ ทั้งในประโยชน์ปัจจุบัน ที่เรียกว่า ภูมิคุ้มกันมิถิละ ประโยชน์ภายหน้า คือ สัมปราย

^{๙๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๕/๓๖๕.

^{๙๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๗/๑๖๙.

^{๙๙} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๐๗/๒๑๖, ม.ม. ฎีกา ๒/๔๐๗/๒๗๗.

กัตถะ และประโยชน์สูงสุด คือ ปรมาตมะ อันหมายถึงมรรคผลนิพพาน ธรรมะที่ตัดกิเลสและกองทุกข์ ได้บางส่วนจนถึงสิ้นเชิง

ก่อนปรีนิพพานพระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณาธิคุณตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายให้รับปฏิบัติ จะพ้นจากทุกข์ทั้งปวงซึ่งบอกทางไปสู่นิพพานว่า

“เรารู้ชัดหนทางไปสู่ตติ ๕ คืออนรก, กำเนิดเดียรรณ, ภูมิแห่งเปรต, มนุษย์, เทพ ซึ่ง พระองค์ทรงทราบ พร้อมทั้งทรงหนทางและข้อปฏิบัติที่จะให้ไปเกิดในคตินั้นๆ นอกจากนั้นยังทรง แสดงด้วยว่าทรงรู้จักนิพพาน สภาพที่ดับเย็น ปราศจากกิเลสและความทุกข์ พร้อมทั้งหนทางและข้อ ปฏิบัติที่จะให้ถึงพระนิพพานด้วย”^{๑๐๐}

การเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าและพระสาวกผู้ตรัสรู้ตามย่อมจะสรรเสริญธรรมและ แนวทางเผยแผ่ย่อมไปสู่ทิศทางเดียวกันไม่ขัดแย้งกันดังที่ปรากฏในคัมภีร์ว่า “พระพุทธเจ้าผู้ทรงรู้สิ่ง ทั้งปวงในโลกพร้อมทั้งเทวโลก บัดนี้ข้าพเจ้าได้บรรลุอมตบท สงบ ยอดเยี่ยม กำหนดรู้อาสวะทั้งปวง แล้วอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ”^{๑๐๑}

ด้วยเหตุนี้ ในการเผยแผ่ธรรมนั้น จึงมิใช่เรื่องง่ายที่ใครๆ ก็เผยแผ่ได้ ดังพระพุทธองค์ได้ ตรัสกับพระอานนท์ว่า การแสดงธรรมให้ผู้อื่นฟังแก่ผู้อื่นนั้นมิใช่สิ่งที่ทำได้ง่ายเลย และผู้ที่จะแสดง ธรรมกถาแก่คนอื่น ให้ฟังตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในใจ คือ

๑. เราจักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ ได้แก่ แสดงธรรมไปโดยลำดับไม่ตัดลัดให้ขาดความ หรือไม่ตัดจนเสียความ ฟังแล้วไม่ได้ความหมายเต็มบริบูรณ์ อาจทำให้ผู้ฟัง ถือเอาผิดเพราะฟังเพียง บางท่อนบางตอนของเรื่องนั้น ผู้แสดงธรรมบางคนถึงเอาพระพุทธรูปพาดเฉพาะส่วนที่ตนพอใจเข้ากับ ความเห็นของตนได้เท่านั้นมาแสดงนอกนั้นตัดออกไปอย่างนี้ก็เรียกว่าตัดลัดให้เสียความเป็นอันตราย ต่อผู้ฟังซึ่งไม่รู้ไม่ทั่วถึงด้วย

๒. เราจักกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ ได้แก่ แสดงธรรมโดยการอ้างเหตุผล เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจตามเหตุผลนั้น ทุกอย่างมีเหตุผลอยู่ เราจะเข้าถึงเหตุผลหรือไม่เท่านั้น ผู้เข้าถึง เหตุผลย่อมรู้เหตุผลได้ลึกกว่าผู้เข้าไม่ถึงในการแสดงธรรมหรือตอบ คำถามจึงต้องหาเหตุผลประกอบ ให้ชัดเจน

๓. เราจักแสดงด้วยอาศัยเมตตา ได้แก่ แสดงธรรมโดยอาศัยเมตตา ปรารัณาให้เป็น ประโยชน์แก่ ผู้ฟัง ไม่ใช่เพื่อประโยชน์ของผู้แสดงเองหรือวกเวียนเข้าหาประโยชน์ ของผู้แสดง เพียงแต่เอาการแสดงธรรมบังหน้าไว้เท่านั้น

๔. เราจักไม่แสดงด้วยอาศัยเห็นแก่อำมิส ได้แก่ แสดงธรรมโดยไม่เห็นแก่อำมิส ลาก สักการะและชื่อเสียงแต่ ฟังเห็นแก่ธรรม เห็นความถูกต้องในการครองชีวิตของประชาชน ให้ดวงตา คือแสงสว่างทางปัญญาแก่มหาชน ไม่มอมเมาเขาให้หลงใหล อยู่ในเรื่องอันไร้สาระ

^{๑๐๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๓/๑๕๒-๑๕๓.

^{๑๐๑} ข.อุป. (ไทย) ๓๒/๖๑๐-๖๑๒/๙๓.

๕. เราจักแสดงไม่กระทบตนและผู้อื่น ได้แก่ แสดงธรรมโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น คือไม่ยกตนเสียดี ผู้อื่นหรือยกตนข่มผู้อื่น แต่แสดงธรรมไปตามธรรมไปตามความถูกต้องอย่างทีพระอานนท์แสดงธรรมแก่คหบดีผู้เป็นศิษย์ของอาชีวกคนหนึ่ง ณ โขสิตาราม เมืองโกสัมพี^{๑๐๒}

โดยนัยดังกล่าวมานี้ ผู้แสดงธรรมน่าจะต้องสำรวจอยู่เสมอว่า มีธรรมเหล่านี้อยู่ในตนหรือไม่ ถ้าไม่มี ก็หยุดการแสดงธรรมไว้ก่อน เพื่ออบรมตนให้มีคุณธรรมดังกล่าวเสียก่อนแล้ว การแสดงธรรมแก่ผู้อื่นย่อมมีผลมาก ทั้งแก่ผู้แสดงเองและแก่ผู้ฟัง การอบรมสั่งสอนผู้อื่นนั้นควรต้องตั้งต้นจากการอบรมสั่งสอนตนเองให้พอควรเสียก่อน จึงจะเหมาะสมและมีผลดีแต่การเผยแผ่ทั้งหมดย่อมมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบย่อย ๖ ข้อ^{๑๐๓} ดังนี้

๑. การเตรียมตัว ผู้สอน ผู้แสดงธรรมไม่พึงประมาท แม้จะพูดในเรื่องที่ตนมีความรู้อยู่แล้วก็ตาม ก็ควรเตรียมตัวพอสมควร ทำให้มั่นใจและไม่ผิดพลาด

๒. การค้นคว้า ผู้พูดควรค้นคว้าหาความรู้ใหม่ๆ เพิ่มเติมอยู่เสมอเพื่อให้ผู้ฟังได้รับความรู้ ความคิดอะไรใหม่ๆ จากตนบ้าง ไม่ใช่พูด เทชน์ ปาฐกถาแต่ของเก่าหรือสิ่งที่ชาวบ้านเขารู้แล้วอยู่ตลอดเวลา ก็เลยทำกันแต่พอเป็นพิธีทั้งผู้สอนและผู้ฟัง

๓. หลักฐาน เมื่ออ้างสิ่งใดก็ควรมีหลักฐานและควรดูให้แม่นยำแล้วจดบันทึกไว้เพื่อช่วยความจำในการแสดงธรรม นักแสดงละครเขายังมีการซ้อม การท่องบทกันมากๆ นักแสดงธรรมไม่ค่อยซ้อม ไม่ค่อยท่องบท บางท่านไม่ประมาท มีการเตรียมตัว เขียนบทไปด้วย ในการแสดงธรรมนับว่าเป็นประโยชน์เพราะทำให้แม่นยำและ เหลือเป็นเอกสารหลักฐานไว้อ่านเองก็ได้ แต่เพิ่มเติมเสียนิดหน่อย แล้วส่งไปพิมพ์ในนิตยสารต่างๆ ก็ได้ เป็นประโยชน์ในวงกว้างต่อไปหลักฐานที่ค้นคว้าได้ในการบรรยายแต่ละครั้งแต่ละเรื่องเก็บรวบรวมไว้ใช้ประโยชน์ได้เป็นอเนกประการ

การเผยแผ่ธรรมจะประสบความสำเร็จเพียงใดขึ้นอยู่กับจิตของผู้เผยแผ่ ถ้าจิตของผู้เผยแผ่สงบจากกิเลสไม่มีอคติใดๆ การกล่าวธรรมย่อมไพเราะน่าฟัง เพราะเป็นเสียงที่เกิดจากจิตบริสุทธิ์ดังปรากฏในคัมภีร์ว่า “พระพุทเจ้าทั้งหลายฝึกฝนตนแล้ว มีความเพียรมาก มีการงดโทษให้แก่ผู้อื่น และมีตะบะ ท่านผู้มีความอดทนและมีการงดโทษให้แก่ผู้อื่นจะไม่มีการลู่อินาจากคติ”^{๑๐๔}

สังเกตดูมีนักพูดทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์หลายท่าน พออ้างหลักฐานก็มักผิดพลาด แม้เพียงจะเล่านิทานประกอบก็ผิดเพี้ยน ทั้งนี้คงเนื่องมาจากไม่ได้เตรียมตัว นึกจะพูดอะไรก็พูด ถ้าเตรียมตัว เรานี้จะพูดอะไร เล่าอะไร ถ้าไม่แน่ใจ เราต้องกลับไปอ่านใหม่ จนแม่นยำแน่ใจ เพราะการเล่าผิดเป็นการให้ข้อมูลผิด ผู้ฟังจำไปผิด เล่าต่อๆ กันไป จึงผิดเพี้ยนต่อๆ กันไป คนส่วนมากไม่ค่อยสอบสวนถึงต้นตอฟังแล้วก็ต่อไปเลย

๔. บุคลิกภาพของผู้แสดงธรรม หมายถึงการแต่งกาย กิริยา มารยาท การพูดจา การวางตน ซึ่งรวมแล้วเป็นบุคลิกภาพ ถ้าบุคลิกภาพดี ทำให้ดูดี เรียกความนิยมเลื่อมใสจากผู้ฟังได้แล้ว

^{๑๐๒} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๐๕.

^{๑๐๓} วิศิณ อินทสระ, เทคนิคการเผยแผ่พระศาสนา พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : Canna graphic, ๒๕๕๘), หน้า ๑๘-๒๐.

^{๑๐๔} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๗๑/๘๗.

ตั้งแต่แรกเห็นเป็นความประทับใจแรก (First impression) แต่ต้องให้เป็นเรื่องปกติธรรมดาอย่าเป็นกิริยาที่เสแสร้งซึ่งจะดูน่าเกลียดมากกว่าน่านิยม

๕. ความรู้ผู้แสดงธรรม ผู้บรรยายควรอบรมตนให้เป็นผู้มีความรู้ดีในเรื่องที่ตนแสดง ประกอบด้วยองค์ของพหูสูตในเรื่องนั้นกล่าวคือ

- (๑) ทรงสุตะสังสมสุตะ คือ มีความรู้มากในเรื่องนั้น (สุตธโร สุตสนนิจโย)
- (๒) จำได้มาก (ธตา)
- (๓) ว่าได้คล่อง เขียนได้คล่อง (วจสา ปริจิตา)
- (๔) ใครครวญเพ่งพินิจอยู่เสมอ (มนสาอนุเปกขิตา)
- (๕) มองเห็นทะเลลุ่มปรุปรุ่ง (ทัญญูจิสสา สุปปฏิจวิทฺธา)^{๑๐๕}

๖ มีความสามารถในการกล่าว ในการบรรยาย ทำของยาก ให้ง่ายได้ ของง่ายทำให้ลุ่มลึกลงไปโดยลำดับได้ คือ จะเอาปริยายต่ำหรือสูงก็ได้ พร้อมทั้งใช้ภาษาเข้าใจง่าย ที่ยากหาอุปมามาเปรียบ เทียบให้เข้าใจเหล่านี้รวมอยู่ในความสามารถนี้ เมื่อปฏิบัติได้ชื่อว่า เป็นองค์ผู้แสดงธรรมตามปฏิบัติของพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าเป็นองค์ธรรมกถึกผู้สมบูรณ์ในโลก

ปัญหาที่เกิดจากข้อบกพร่องของผู้แสดงธรรมนี้ จึงเป็นสิ่งที่ผู้เป็นครูบาอาจารย์ ต้องน้อมรับมาพิจารณาในตน เพราะการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยเฉพาะพระอภิธรรมปิฎกนั้น มิใช่เพียงสักแต่ว่า สอนไปตามใจตนหรือเน้นไปตามความชอบของตนเป็นบรรทัดฐาน หรือสอนให้เรียนรู้ด้วยวิธีการท่องจำไว้เพียงประการเดียว แต่การทำความเข้าใจนั้น เป็นสิ่งที่สำคัญมากกว่า เพราะจะทำให้ผู้ศึกษาได้พบแสงสว่างได้อย่างแท้จริง เพราะหากบุคคลผู้เผยแผ่ธรรมมิได้คำนึงถึงข้อนี้แล้ว ก็จะทำให้ผู้ศึกษาได้รับโทษเพราะเกิดกุศลจิตในการตำหนิครูบาอาจารย์ ตำหนิพระธรรมซึ่งดงามลึกซึ้งว่าเป็นเรื่องยากเย็นน่าเบื่อหน่าย ไม่พบกับความสว่างในชีวิต และไม่สมกับคำว่า กัลยาณมิตร

คำว่า กัลยาณมิตร^{๑๐๖} นั้นหมายถึง ครูบาอาจารย์ หรือผู้ที่สามารถแนะนำชี้ทางที่ถูกต้องให้ได้ เป็นบุคคลที่สำคัญที่จะแนะนำและเกื้อกูลให้ศิษย์ได้พบกับแสงสว่าง ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิตฉันใด ความมีกัลยาณมิตรเป็นต้นนำ เป็นบุพนิมิต แห่งการเกิดขึ้นของอารยธรรมาภิบาลก็ฉันนั้น”^{๑๐๗}

ผู้ที่ปรารถนาที่จะทำหน้าที่กัลยาณมิตร จึงต้องประกอบได้ด้วยความสามารถในการถ่ายทอดธรรมะอันบริบูรณ์นั้นมิให้บกพร่อง ไม่ผิดไปจากสมมติบัญญัติแห่งภาษาที่พูด โดยใช้ถ้อยคำที่สละสลวย ไม่ฟุ่มเฟือยไร้สาระหรือสั้นเกินไปจนเสียความ ไม่นำธรรมะของพระพุทธองค์ไปทำให้ยากยิ่งขึ้น

ผู้ที่ทำหน้าที่กัลยาณมิตรจึงต้อง มีจิตใจมุ่งมั่นในการเทิดพระธรรมนั้นไว้เหนือเกล้า และพยายามถ่ายทอดให้ผู้ศึกษาได้เห็นถึงความงาม ด้วยการหยั่งรู้ถึงผู้มาศึกษาด้วยว่าเนื้อหาที่จะกล่าวนี้สมควรแก่วัย กาล หรือชาติวุฒิของผู้ฟังมากน้อยประการใดหากกลุ่มนักเรียนนั้นมีความหลากหลาย ก็ควรพูดให้เขาพอรับรู้ได้ทั่วถึงสาระสำคัญ ไม่แสดงลีลาลงไปในการเล่นของผู้ฟังที่ขาดพื้นฐาน ไม่เอา

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^{๑๐๖} ที่.ปา.๑๑/๓๓๑/๒๖๔; ๔๓๔/๓๑๒; อัง.สตุตตก.๒๓/๖๕/๑๑๔

^{๑๐๗} .อัง.สตุตตก. (ไทย) ๒๓/๓๔/๓๓.

แต่มุ่งถ่ายทอดให้โดยไม่พิจารณาถึงความพร้อมของผู้รับ เพราะนอกจากจะสูญเสียเวลาอันมีค่าแล้วยังจะเกิดความสับสนงงงติดตามาไม่น้อย

ควรพิจารณาว่า ในกลุ่มผู้ฟังนั้นมีคนสูงวัยมาร่วมศึกษาหรือไม่ การยกตัวอย่างประกอบ ก็ต้องสามารถสื่อความเข้าใจให้คนทุกเพศทุกวัยเข้าใจได้ง่าย เช่น การยกตัวอย่างจากพระสูตร ที่มีเนื้อความสละสลวย มีความเป็นไปของเนื้อหาที่เข้าใจง่าย ไม่ยกตัวอย่างไปในวิชาชีพเฉพาะด้านจนคนส่วนใหญ่ไม่เข้าใจ แต่ถ้าหากเป็นการอธิบายโดยส่วนตัวแล้ว ก็ให้ยกตัวอย่างที่มีความใกล้เคียงกับบุคคลนั้นเพื่อให้เข้าใจได้ง่ายที่สุด อย่างนี้เป็นต้น

การเผยแผ่ที่เข้าใจเรื่องเหตุของพระพุทธเจ้า ย่อมจะได้ผลเสมอ ถ้าหากผู้ฟังนำไปปฏิบัติตามดังที่ปรากฏในคัมภีร์ว่า “ภิกษุทั้งหลายธรรมอย่างหนึ่งที่บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมถือเอาประโยชน์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ธรรมนั้นคือความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย”^{๑๐๘}

เพื่อให้สมกับคำว่าแสดงธรรมด้วยอาศัยเมตตาเพราะไม่ถูกดูหมิ่นผู้ที่เข้าใจช้ามีความปรารถนาดี เห็นใจและเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษามีเวลาไตร่ตรองและซักถามในแง่มุมต่างๆ เพื่อความเข้าใจ หากในครั้งแรกยังไม่สามารถทำความเข้าใจได้แล้วก็ให้อธิบายโดยการยกตัวอย่างอื่นๆให้ยิ่งขึ้นไป จนกว่าผู้ฟังนั้นจะมีความเข้าใจและซาบซึ้งถึงความงามของพระธรรมได้

เพราะฉะนั้น ผู้ปรารถนาความเจริญในพระธรรมวินัยพึงระลึกในพระธรรมคุณอยู่เสมอว่า สุวากขาโต ภควตา ธมโม ธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด อันได้แก่ สมာธิ และงามในที่สุด อันได้แก่ ปัญญา พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์หรือหลักการครองชีวิตอันประเสริฐ บริสุทธิ บริบูรณ์สิ้นเชิง เราจึงต้องพยายามเทิดพระธรรมไว้ให้ถึงที่สุด และปิดโอกาสมิให้ผู้อื่นกล่าวตำหนิ ในเนื้อหาสาระธรรมนั้นได้ ด้วยการพยายามถ่ายทอดให้เกิดความง่ายและสบายแก่การทำความเข้าใจของผู้ฟังจะต้องมีความจริงใจต่อกัน

ธรรมดาคนเราอยู่ด้วยกันมากๆ ไม่ว่าจะอยู่ในครอบครัวเดียวกัน เป็นญาติมิตรกัน หรือเป็นเพื่อนร่วมงานกัน จะต้องมีความจริงใจต่อกัน มีความหวังดีต่อกัน ไม่ควรนิ่งดูเฉยเมื่อเห็นอีกฝ่ายหนึ่งทำผิดพลาดหรือกำลังถึงความวิบัติ ควรต้องแสดงน้ำใจยื่นมือเข้าช่วยเหลืออย่างใดอย่างหนึ่งที่เห็นสมควร สิ่งที่คนอยู่ด้วยกันเบื้องต้นก็คือ

๑. เตือนสติกัน ในเมื่ออีกฝ่ายกำลังหลงผิด เพราะว่าคนเราทำอะไรผิดพลาดได้เสมอ หากขาดการพิจารณาให้รอบคอบเสียก่อน ดังนั้นเมื่อเห็นว่าเขาทำผิด ทำไม่ถูกก็ควรเตือนสติเขาบอกถึงความไม่ถูกต้อง

๒. แนะนำกัน ในเมื่ออีกฝ่ายยังไม่รู้อะไร ก็ต้องแนะนำเขาว่าควรทำอย่างไร หรือแนะนำให้เขาทราบว่สิ่งใดควรทำอะไรไม่ควร แนะนำในรู้ถึงสิ่งใดเป็นเหตุแห่งความเสื่อม สิ่งใดเป็นเหตุแห่งความเจริญเป็นต้น

๓. ห้ามปรามกัน^{๑๐๙} ในเมื่ออีกฝ่ายหนึ่งกำลังประกอบกรรมทำชั่ว โดยชี้ให้เห็นภัยที่จะตามมาจากการกระทำนั้นๆ พยายามทำให้เขาหายจากการหลงผิด ด้วยอุบายต่างๆ เช่นพาไปจากสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดี

^{๑๐๘} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๓/๓๖๗-๓๖๘.

^{๑๐๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๘-๒๐๔/๒๐๒-๒๐๖.

การอยู่ร่วมกันควรปฏิบัติดังนี้ แต่ก็ต้องเต็มไปด้วยความหวังดีเป็นที่ตั้ง ส่วนผู้ที่ถูกเตือน
ถูกแนะนำ ก็ควรจะมองให้ถูกถึงความหวังดีของผู้เตือนด้วยไม่ควรโกรธเคือง หรือพูดจาใส่หน้าว่า..
ไม่ใช่ธุระ การอยู่ร่วมกันเตือนกัน แนะนำกันเป็นสิ่งที่ดี
คนดีย่อมมองเห็นคนที่เตือนสติ หรือแนะนำตนเองนั้นให้ดี เสมือนผู้ที่มาบอกขุมทรัพย์ให้ตน ให้ความ
เคารพรักคนนั้นไม่เสื่อมคลาย รู้เพื่อละ...รู้แล้วผลจากทุกข์

พระธรรมคือ คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มีหลายระดับ และความมุ่งหมายของ
ทุกระดับนั้นก็คือการส่งเสริมให้ปฏิบัติชีวิตเพื่อพ้นไปจากความทุกข์ทั้งปวง การศึกษาพระธรรมอัน
หมายถึงพระปริยัติศาสนา จึงมีความสำคัญยิ่งต่อผู้ต้องการพ้นทุกข์ทั้งหลาย เพราะความรู้ปริยัติที่
ถูกต้อง จะนำไปสู่การปฏิบัติที่ไม่ผิดพลาดนอกแนวทาง

แม้ในสมัยพุทธกาลนั้น พระสาวกจะเป็นผู้มีปัญญาอดเยี่ยมเพียงใด ท่านก็ต้องฟังพระ
ธรรมจากพระพุทธรองค์เสียก่อน จึงจะบรรลุธรรมได้ จึงไม่มีผู้ใดเลยที่เพียงพบพระพักตร์แล้ว จะ
บังเกิดการตรัสรู้ขึ้น การศึกษาจึงเป็นบันไดเบื้องต้นที่จะนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติในท่ามกลางเพื่อ
ประสบความสำเร็จในเบื้องปลายและนั่นคือกระบวนการของปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธที่ปฏิเสธสมุทัย
อันจะเกิดขึ้นในทิศทางที่ควรจะเป็นไปของอนุพุทธะทั้งหลาย

เราตถาคตจะแสดงธรรมอันเปรียบด้วยพวงแพ เพื่อสลัดออกจากทุกข์ มิใช่เพื่อไวย
ยัตถิ^{๑๑๐} ที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงถึงทางสุดโต่งสองสาย และทางที่ควรดำเนิน คือมัชฌิมาปฏิปทา
ทางสายกลางอันประกอบได้ด้วยอัฐังคิกรมรรค ทรงสอนให้รู้ริยสัจจธรรมทั้ง ๔ ประการว่า ทุกข์
สมุทัย นิโรธ มรรค^{๑๑๑} เป็นอย่างไร และทรงสอนให้รู้จักการปฏิบัติให้เกิดญาณด้วยการเจริญมรรค
สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณและในขณะที่พระพุทธรองค์ทรงสาธยายพระปริยัติอยู่นั้น ผู้ฟังได้
เจริญการปฏิบัติพิจารณาควบคู่ไปกับการทำความเข้าใจ ซึ่งในที่สุดปฏิเวธคือผลสำเร็จก็เกิดขึ้น

ผู้ฟังตั้งใจศึกษาพระปริยัติอย่างมีความรู้พอสมควรแล้ว สามารถเข้าสู่การปฏิบัติทันที
เพราะสภาพธรรมทั้งหลายนั้นล้วนมีเกิดขึ้นในปัจจุบัน มีสิ่งที่มาทำให้พิจารณาทางทวารทั้งหลายก็ใน
ปัจจุบันทุกๆ ขณะ และความสำเร็จของท่านก็เกิดขึ้นในปัจจุบันเช่นกัน และไม่ว่าจะเป็นพระสาวกรูป
ใดบุคคลไหน ต่างก็มีความสำเร็จตามขั้นตอนเดียวกันนี้ทั้งสิ้น ถ้าปฏิบัติได้ย่อมชื่อว่า ได้เฝ้าพระ
ศาสดาดังปรากฏในคัมภีร์ว่า “บุคคลนั้นไม่มีต้นหาที่ทำให้หวั่นไหว ดับความเร่าร้อนได้แล้วหมดความ
กำหนดยินดี ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ใกล้ทีเดียว”^{๑๑๒}

กระบวนการศึกษาชีวิตที่ถูกต้องนั้น จึงมิใช่หยุดอยู่เพียงแค่พระปริยัติศาสนาที่แตกฉาน
แต่ความสำคัญที่มากยิ่งขึ้นกว่า กลับอยู่ที่การประพฤติปฏิบัติอันเป็นขั้นตอนของการกระทำผลให้เกิดขึ้น
จึงเป็นเรื่องที่น่าสลดใจที่ในสมัยนี้ การปฏิบัติได้มีความผิดเพี้ยนไปหลายแนวทาง แม้ผู้นั้นจะมีความ
เพียรมากเพียงใดปฏิเวธก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ รวมทั้งในผู้ที่ศึกษาพระปริยัติอย่างเคล่วคล่อง ก็ขาดความ
เพียรที่จะปฏิบัติสังเกตชีวิต ปฏิเวธก็ไม่อาจเกิดขึ้นกับผู้นั้นได้เช่นกัน เพราะลูปคล้อยเพียงแค่สุตามย
ปัญญา ที่ยังไม่พ้นไปจากบัญญัติธรรม และการใช้ชีวิตไว้ให้ชุ่มอยู่กับเยื่อเยาะที่เหนียวแน่น ของวิญญู

^{๑๑๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๐/๒๐๒.

^{๑๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๙/๓๔๘; ม.ม. ๑๒/๑๔๙/๑๒๓; ม.อ. ๑๔/๗๐๔/๔๕๓; อภิ.วิ. ๓๕/๕๖๙/๓๐๗.

^{๑๑๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๙๒/๔๖๖.

สงสารจนจมอยู่ในทุกข์ อย่างไม่อาจเงยหน้าขึ้นมารับแสงสว่างได้ ปฏิเวธจึงไม่อาจเกิดขึ้นได้กับผู้ปฏิบัติผิดทางและผู้ขาดความเพียร

ดังนั้นเมื่อความจริงมาปรากฏจึงไม่รู้จัก และเมื่อวิบากมาถึง ก็พากันตีโพยตีพายปฏิเสธที่จะรับไว้ ทั้งที่ความเป็นไปเหล่านั้น ไม่ใช่สิ่งที่เราจะปฏิเสธได้อีกแล้วเพราะทุกข์ เป็นความจริง สิ่งใดไม่เป็นประโยชน์พระผู้มีภาคเจ้าก็ไม่ทรงตอบ ไม่ทรงเผยแผ่^{๑๑๓} สิ่งใดเป็นความจริงก็ทรงแสดงเพราะสภาพการรู้ทุกข์เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง ผู้ฟังระดับพระอริยเจ้ารู้สภาพซึ่งเป็นทุกข์ที่แท้จริง คือ รู้ทุกข์ขอรหัสจรรู้ลักษณะที่เกิดขึ้นและดับไปของสภาพธรรมทั้งหลายที่ปรากฏ ต่างจากปุถุชนกลับรู้เพียงว่าในโลกนี้มีความทุกข์ แล้วก็รับรสทุกข์นั้นด้วยความขมขื่นใจ รับไว้ด้วยโหม่นสเวทนา บางคราวก็หลั่งน้ำตาเป็นอาการปรากฏทางกาย ทั้งๆ ที่สภาพอารมณ์ที่มาปรากฏทางปัญจทวารนั้น มีสภาพเป็นอุเบกขาเป็นส่วนใหญ่ มีความทุกข์กายและสุขกายเป็นส่วนน้อย แต่เพราะอนุสัยกิเลสที่สุมซ่อนอยู่ในใจ จึงรับอารมณ์เหล่านั้นไปแล้วแปรความไปตามอำนาจของกิเลสให้เป็นชอบเป็นชัง การรับอารมณ์ที่เป็นผลเหล่านี้จึงสร้างจิ้งหะส่งต่อของเหตุใหม่ให้มีผลต่อไปไม่สิ้นสุด ซึ่งเป็นจิ้งหะชีวิตที่กระชั้นไปกับความทุกข์ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้ามองเห็นสัตว์ทั้งหลายประสบกับความทุกข์อยู่ ประราธนาจะช่วยให้สัตว์ทั้งหลายพ้นจากทุกข์จึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการ คือ คบสัตบุรุษ ฟังพระสัทธรรม การพิจารณาโดยแยบคาย ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล”^{๑๑๔}

การกระทำเหล่านี้จึงพึงว่า สุตตามยปัญญาและจินตามยปัญญาที่มีเป็นสเปียงนั้น^{๑๑๕} ยังไม่เป็นสมบัติที่มีอานุภาพ จึงไม่สามารถให้ความสว่างได้ทั่วถึง มิหนำซ้ำยังอาจรื้อยรัดให้ชีวิตอยู่ในทุกข์มากยิ่งขึ้น ถ้าหากวางใจไว้ไม่ถูกต้อง และตกอยู่ในลักษณะของความรู้ท่วมหัวแต่เอาตัวไม่รอด เช่น ความหลงลำพองใจในการทรงภูมิความรู้ ความถือตนว่ามีความรู้มากกว่าผู้อื่น ความดูหมิ่นเหยียดหยามผู้อื่นว่ารู้ไม่เท่าตนหรือรู้ผิดทาง ความไม่ชอบใจเมื่อมีผู้ใดมาขัดคอหรือกล่าวตำหนิคำสอนที่ตนยึดถือ หรือแสร้งหน้าเมื่อมีผู้ใดมาเล่าประสบการณ์ในการปฏิบัติที่ตนเองยังไม่ไปถึงแต่ก็ใช้ปรีดีเข้าตัดสินตามอำเภอใจว่าผู้นั้นปฏิบัติผิด สิ่งเหล่านี้มิได้ปลดปล่อยตนเองให้พ้นไปจากความทุกข์ได้เลย แต่กลับยิ่งสร้างทุกข์ให้มากขึ้น เพราะยังไม่สามารถกำจัดกิเลสได้นั่นเอง ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงบอกทางที่เป็นเหตุให้ทุกข์เกิด และบอกทางดับทุกข์โดยให้พิจารณาว่า “สัจจะใด ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา สัจจะนั้นเป็นของแท้”^{๑๑๖}

ฉะนั้น ความรู้ที่มีคุณค่า ก็คือความรู้ที่เพียงพอแก่การนำชีวิตให้ปฏิบัติได้ถูกต้อง เพื่อประจักษ์ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และพ้นไปจากความทุกข์ได้ เป็นความรู้เพื่อละ รู้แล้วผลจากทุกข์ มิใช่รู้เพื่อสะสมและกอบโกยไว้ด้วยความยึดถือโดยฟังตามกันมา โดยเชื่อตามตำรา เป็นต้น และความรู้ที่จริงแท้ก็คือ ความรู้ที่เกิดจากการอ่านตัวเองได้ออกทั้งหมด โดยอ่านไปตามรูปและนามที่ปรากฏ ในขณะที่อ่านนั้น ปัญญาที่เกิดจากการอ่านยังสามารถกั้นกิเลสได้อีกด้วย ซึ่งต่างจากความรู้ในปริยัติอย่างมากมาย เพราะความรู้ในปริยัตินั้นเกิดขึ้นง่ายด้วยวิธีการเรียนรู้ จดจำอันเป็นเสมือนสเปียง

^{๑๑๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๑๒๘ / ๑๐๓.

^{๑๑๔} ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑ / ๓ / ๕๔๓.

^{๑๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑ / ๒๒๘ / ๒๓๑; อภิ.วิ.๓๕ / ๘๐๔ / ๔๓๘.

^{๑๑๖} ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑ / ๑๐ / ๔๓๑.

แต่ความรู้ในการปฏิบัติและปฏิเวธนั้นต้องใช้สติ ปัญญา และความเพียรมาเป็นแรงขับเคลื่อนกลไกให้เกิดสมบัติ คือ ญาณปัญญา เข้าถึงพระนิพพาน พบความสงบดังปรากฏในพระสูตรของมัชฌิมนิกาย เล่มกลาง ได้กล่าวยืนยันว่า "พระนิพพานเป็นบรมสุข"^{๑๑๗}

เราจึงต้องรู้จักกระทำชีวิตที่มีระยะเวลาเพียงสั้นๆ ให้เป็นประโยชน์แท้ ด้วยการไม่ละเลยการชำระกิเลสในแต่ละวัน การรู้จักชีวิตได้จริงแม้เพียงเสี้ยววินาทีนับเป็นโอกาสทองที่คุ้มแล้ว แต่การรู้รายละเอียดของส่วนประกอบชีวิตมากมาย เพราะปริยัติ แต่ไม่รู้จักชีวิตจริงนั้นนับเป็นเวลาที่เสียไปอย่างไม่คุ้มค่าเลย และแท้จริงแล้วพระปริยัติศาสนา เกิดขึ้นมาภายหลังพระปฏิเวธ ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ แต่ด้วยพระมหากรุณาอันเลิศล้ำ จึงได้ทรงถ่ายทอดออกมาเป็นคำสอนต่างๆ ให้ได้ศึกษาทำความเข้าใจ และทำการพิสูจน์ ซึ่งสิ่งที่เราเรียนกันมามากมาย ก็ไม่นอกเหนือไปจากรูปนามหรือขันธ ๕ อันเป็นชีวิตของผู้มีปฏิสนธิในปัจจุวัฏการภูมิ

อารมณ์ทั้งปวงที่มาปรากฏให้รู้ ก็มาปรากฏที่ชีวิตนี้ มิได้มีการรับรู้อารมณ์ใดที่นอกเหนือไปจากทวารทั้ง ๖^{๑๑๘} ได้เลย อิริยาบถทั้งหลายก็เกิดขึ้นที่ชีวิต ความรู้และความไม่รู้ก็เกิดขึ้นที่ชีวิต คือเกิดขึ้นที่นามธรรมได้แก่ขณจิตทั้งปวง คำอธิบายเหล่านี้คือความรู้ที่เกิดจากการศึกษา และผู้ที่แตกฉานก็จะอธิบายได้อย่างมากมายในแง่มุมต่างๆ ด้วยทฤษฎี จนอาจถึงการถกเถียงกัน เพราะความต่างกันในภูมิความรู้หรือตำรา แต่ความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัตินั้นจะมีคำอธิบายที่ไม่เยิ่นเย้อ ไม่เปลืองถ้อยคำ เป็นสภาพที่รู้ชัดในเพียงชั่วขณะ ไร้ซึ่งการถกเถียง ไร้ซึ่งความโอ้อวดลำพอง ไร้ซึ่งสังสารวัฏในหมู่คณะของผู้ที่พบและพ้นจากกองกิเลสแล้ว มีแต่ความเยือกเย็นไม่รุ่มร้อนในความรู้ที่เกิดขึ้น มีแต่ความเพียรที่จะละทิ้งเพื่อเป็นอิสระให้เร็วที่สุด เป็นการรู้เพื่อละรู้แล้วผลจากทุกข์นั่นเอง ข้อนี้ ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาว่า “ภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว เป็นอริยะ เป็นนิยานิโกธรรม นำออกไปเพื่อให้สิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้บำเพ็ญโพชฌงค์ ๗ ประการนั้น”^{๑๑๙}

สรุปความว่า พระพุทธเจ้าเผยแผ่ให้พึ่งตนเอง คือ สอนว่าผลสำเร็จที่คนเราต้องการนั้น จะเกิดขึ้นได้ด้วยการลงมือกระทำไม่ใช่ด้วยการอ้อนวอนบวงสรวงหรือรอโชคชะตา ยอมรับความสามารถของมนุษย์ ถือว่า มนุษย์สามารถทำตนให้ประเสริฐบริสุทธิ์ยิ่งกว่าเทวดาและพรหม หรือจะพัฒนาตนเป็นถึงพระพุทธเจ้าก็ได้ (เพราะพระพุทธเจ้า คือมนุษย์ผู้หนึ่ง) สอนทางสายกลาง คือ สอนให้ปฏิบัติตามอริยมรรค คือ ทำอะไรให้อยู่ในความพอดี ไม่ตึงเกิน หรือหย่อนเกิน ถ้าไม่มีความพอดี ผลที่ได้จะไม่สมบูรณ์ สอนให้ยึดมั่นในหลักกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ปลูกพืชเช่นไร ได้ผลเช่นนั้น มุ่งให้คนมองผลจากการกระทำของตน เนื่องจากศาสนาพุทธเน้นให้ผู้ฟังเกิดความรู้จริงในสังขารร่างกายจิตว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา ผู้จะหนีออกจากกองทุกข์ได้ต้องกำหนดรู้ธรรมที่เป็นทุกข์ให้เป็น ถ้าปฏิบัติได้ เหตุให้เกิดทุกข์คือความอยากตัวก่อภพก่อชาติจะขาดไปโดยธรรมชาติ นี่คือการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้าย่อมมุ่งให้ผู้ฟังเกิดความสลดใจกับขันธ ๕ ไม่ได้สอนให้เกิดความยินดีอาลัยในเบ็ญจขันธชุดนี้แต่อย่างใด

^{๑๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๕/๑๙๐.

^{๑๑๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๒/๒๔๒.

^{๑๑๙} ส.ม.พ. (ไทย) ๑๙/๒๐๐/๑๓๓.

๓.๒.๔.๒ การเผยแผ่ข้อบอทางสร้างบารมีที่เหนือชั้น

หลังจากผู้วิจัยได้ศึกษาถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ ทำให้ทราบหลักธรรมที่พระพุทธเจ้านำมาแสดงแก่เวไนยสัตว์ ซึ่งมีความเหมาะสมกับจริตของผู้ฟัง และการเผยแผ่ธรรมมีเหตุเกิดแตกต่างกันไป ทั้งลักษณะธรรมก็มีการนำพาผู้ปฏิบัติให้หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ธรรมทั้งหลายดำรงอยู่อย่างนั้นโดยธรรมชาติ ในบั้นนี้ ผู้วิจัยจะได้แสดงถึงหลักธรรมที่พระพุทธเจ้านำมาเผยแผ่เพื่อให้ผู้ฟังเกิดศรัทธา ความเพียร สติ สมาธิและปัญญา สามารถนำหลักธรรมไปประพฤติปฏิบัติเกิดกุศลเพิ่มพุลบารมีให้อันตรียแก่กล้าดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระครูผู้การุญกล่าวว่ คิดทำในสิ่งที่ดี แม้จะยังไม่สำเร็จการ แต่นั่นก็เป็นความดีที่เกิดขึ้นสำเร็จแล้วในเบื้องต้น คิดก็ครั้งก็จะเป็นความดีทุกครั้ง ซึ่งก็เป็นเช่นเดียวกับความชั่ว คิดก็ครั้งก็จะเป็นความชั่วทุกครั้งแม้จะยังไม่ลงมือกระทำก็ตาม^{๑๒๐} เพราะฉะนั้น บางครั้งที่เราคิดดี แต่ยังไม่สามารถทำความดีนั้นได้อย่างที่ใจคิด ด้วยมีอุปสรรค หรือยังไม่เหมาะแก่กาลที่จะกระทำ ก็จงอย่าเสียใจ และให้รักษาเจตนานั้นไว้จนกว่าจะถึงโอกาสที่เหมาะสมนอกจากนี้ เรายังจะต้องคิดใคร่ครวญให้ถึถ้วนด้วยว่า ในการคิดดีเพื่อที่จะทำความดีนั้น เป็นการคิดที่รอบคอบ หรือยัง ขอนี้ปรากฏในคัมภีร์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติสติปัฏฐานด้วยคิดว่า จักรักษาตน พึงปฏิบัติสติปัฏฐานด้วยคิดว่า จักรักษาผู้อื่น บุคคลเมื่อรักษาดตน ชื่อว่ารักษารักษาผู้อื่น เมื่อรักษารักษาผู้อื่น ก็ชื่อว่า รักษาตน”^{๑๒๑}

เพราะถ้าหากเราคิดอย่างฉาบฉวยมองเห็นเพียงผลประโยชน์ หรือกำไรที่จะได้รับเพียงด้านเดียว ก็จะเป็นความเสี่ยงที่สำคัญให้เราพลาดถล่ำได้ง่าย เพราะความคิดเช่นนั้นมีความประมาทเข้าไปหนุนหลัง จะต้องรู้จักคิดไปถึงผลเสียที่อาจเกิดขึ้นได้ด้วย เพราะถ้าไม่รู้จักคิดเสียแล้ว ชีวิตของเราอาจขาดอิสระในการทำมาความดีให้ยิ่งขึ้นได้

บางครั้งความดีบางอย่างที่กระทำแก่ปุถุชนนั้นก่อให้เกิดความผูกพันร้อยชีวิตไว้จนกลายเป็นโซ่ พันธนาการที่จำกัดเขตชีวิต และในการศึกษาพระปริยัติก็เช่นกัน ต้องศึกษาอย่างรอบคอบ และรู้จักให้อิสระแก่ชีวิต คือให้เวลาแก่ตนเองที่เข้ามาศึกษาชีวิตด้วย เพราะ ปัญหาที่แท้นั้นคือ ความรู้ มิใช่ความทรงจำหรือความแม่นยำในการจดจำ นั้นเป็นสภาพธรรมของสัญญาเจตสิก และวิตกเจตสิกที่ออกมาทำงานประมวลความในสิ่งที่ได้ศึกษาไปแต่ก็มีมูลเป็นกุศลได้^{๑๒๒}

บางถ้อยคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า เช่นเรื่องทีกล่าวในเบื้องต้น แม้จะเป็นถ้อยคำหรือคำสอนเพียงสั้นๆ แต่ต้องใช้เวลาหลายปี จึงจะเข้าใจถึงคุณค่าแห่งถ้อยคำนั้น และเมื่อมองในแง่ของความสมบูรณ์แห่งปัจจุปัจจัยอย่างหยาบๆ ก็ต้องยอมรับว่าความสูกงอมทั้งหลายจะต้องมีองค์ประกอบที่สมบูรณ์พร้อมหลายอย่างที่อยู่บนเงื่อนไขของเวลาหรือกาลที่เหมาะสมตัวอย่างที่เห็นกันได้ชัดเจนก็เช่นผลไม้ ที่กว่าจะเก็บเกี่ยวผลได้ก็ต้องใช้ระยะเวลาที่เหมาะสม ตามพืชพันธุ์ ความสมบูรณ์ของอาหารที่หล่อเลี้ยง และสภาพอากาศ ซึ่งหมายถึงการปรุงแต่งที่เหมาะสมกับสภาพธรรมนั่นเองเมื่อมี

^{๑๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๒๗; อภิ.ส. ๓๔/๘๔๐/๓๒๗.

^{๑๒๑} ส.ม.หา. (ไทย) ๑๙/๓๘๕/๒๔๒.

^{๑๒๒} อภิ.ส. (ไทย) ๓๔/๑/๑; ๖๖๓/๒๕๙; ๘๗๘/๓๔๐.

การปรุงแต่งด้วยสิ่งต่างๆ ความเปลี่ยนแปลง^{๑๒๓} รวมทั้งการเกิดขึ้นใหม่ของสิ่งสืบเนื่อง ก็จะปรากฏอย่างเห็นได้ชัด ความเป็นไปเหล่านี้มีเกิดขึ้นทั้งในสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต

ฉะนั้น ในคำแนะนำประโยคเดียวกัน ที่มาจากผู้พูดท่านเดียวกัน และผู้ฟังคนเดียวกัน แต่เมื่อเวลาเปลี่ยนไปและเหตุปัจจัยที่เปลี่ยนแปลงก็มีผลกระทบต่อระดับของความเข้าใจทั้งในด้านบวกและด้านลบ เพราะจิตที่มีการเรียนรู้จากสิ่งที่ได้ประสบและรู้จักคิดไปในทางพัฒนาอย่างสร้างสรรค์และไม่สร้างสรรค์ และการให้ผลแห่งกรรมที่ไม่ขาดสายจึงทำให้มีปรากฏการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา^{๑๒๔} และบ่อยครั้งที่เราได้ยินคำรำพึงรำพัน เกี่ยวกับความเข้าใจหรือความรู้สึกตัวว่า เพิ่งจะถึงบางอ้อ หรือมโหยังอยู่ตั้งนาน หรือที่แท้ก็เป็นอย่างนี้เอง ซึ่งความจริงแล้วเหตุผลของคำพูดประโยคเหล่านั้น ก็ล้วนมีความชัดเจนมาตั้งแต่ต้น แต่ผู้รับฟังนั้นมีความบกพร่องในการทำทำความเข้าใจได้แต่รับฟังไว้เพื่อประดับความรู้ ที่มีได้นำไปสู่การกระทำเพื่อความรู้ยิ่งความรู้ที่ได้จึงเสมือนเครื่องประดับที่เก๋คร่ำคร่าไปตามกาลเวลาและก็ถูกละเลยทิ้งไปไม่ใช่ประโยชน์ นับว่าเป็นการใช้ชีวิตที่ไม่คุ้มค่าเพราะไม่รู้จักความสำคัญ

หลายๆ คนอาจภูมิใจกับทรัพย์สินเงินทองที่มีเก็บสะสมไว้เป็นจำนวนมาก ซึ่งกว่าจะได้มาก็ต้องเหน็ดเหนื่อยทั้งกายและใจ บางท่านต้องใช้คำว่าอาบเหงื่อต่างน้ำมาหลายสิบปี มีความกลัดกลุ้มใจในการหาทรัพย์และรักษาทรัพย์ไว้มิให้สูญหาย และการที่ยึดติดในทรัพย์นั้นก็ทำให้เกิดความตระหนี่ หรือมีการถือตนว่าเป็นเจ้าของทรัพย์ที่มีมูลค่ามาก ช่วงเวลาของชีวิตส่วนใหญ่จึงอยู่กับการเสาะแสวงหาและครอบครองเพื่อรักษา น้อยคนนักที่จะใช้จ่ายทรัพย์อย่างคุ้มค่าประโยชน์ และบางท่านก็ยังไม่ทราบว่า จะใช้ทรัพย์ทำอะไรบ้าง รวมทั้งมิได้คำนึงเลยว่า มีประโยชน์อย่างไรกับการมีทรัพย์นั้น หรือการไขว่คว้าเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพย์นั้น ไม่ต่างกันเลยกับผู้ที่มีแต่จะศึกษาพระปริยัติศาสนาเพียงเพื่อเป็นขุมคลังความรู้ อธิปัญญาศึกษา^{๑๒๕} ที่สามารถถ่ายทอดและตอบข้อซักถามได้อย่างแคล่วคล่องตามรูปแบบที่จดจำไว้ ซึ่งกว่าจะมีความรู้เช่นนั้นก็ต้องอาศัยระยะเวลาไม่น้อย รวมทั้งความทุ่มเทความกระตือรือร้นแสวงหา และการพยายามตอบสนองความอยากรู้ใคร่รู้ของตนในแต่ละคำถาม อันเป็นการต่อยอดแห่งปัญญาให้แหลมคมยิ่งขึ้นไป

แต่ปัญญาชนิดนั้นก็เหมือนอาวุธ ที่เป็นเครื่องประดับฐานันดรซึ่งไม่มีโอกาสนำมาใช้ได้ทั่วไป ความแหลมคมดังกล่าวจึงเป็นความคับแคบที่มีรัศมีไม่กว้างขวาง ซึ่งต่างจากปัญญาที่ควบคู่มา กับสหายอย่างสติ และความเพียร ที่จะทำให้สามารถรู้ได้รอบด้านมีรัศมีกระจายไปทุกทิศทางและคมกริบ เหมือนอาวุธคู่มือที่ถือไว้เคียงกายตลอดเวลา และใช้ฟันฝ่าอุปสรรคทั้งหลายอย่างแท้จริง เพราะยิ่งใช้ก็ยิ่งชำนาญ ยิ่งใช้ก็ยิ่งกำจัดอุปสรรคได้มาก เหล่านี้คือเรื่องราวที่นำมาสู่คำว่าการศึกษาพระปริยัติ เปรียบเสมือนการสร้างบารมี^{๑๒๖} ข้อนี้ดังปรากฏในคัมภีร์ว่า “อริยญาณยังไม่เกิดขึ้นแก่อริยสาวกเพียงใดอินทรีย์ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ก็ยังไม่ตั้งมั่น ไม่หยั่งลงเพียงนั้น เมื่ออริยญาณเกิดขึ้นแล้ว อินทรีย์ ๔ จึงตั้งมั่นและหยั่งลง”^{๑๒๗}

^{๑๒๓} อด.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๕๓๖/๓๖๘.

^{๑๒๔} วิสุทธิ. (บาลี) ๓/๑๙๘.

^{๑๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑; อด.ต.ก. ๒๐/๕๒๑/๒๙๔.

^{๑๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๑๒๖/๑๐๐ .

^{๑๒๗} สัม.มหา. (ไทย) ๑๙/๕๒๒/๓๓๖.

ส่วนการเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น คือการทำความดีที่เหนือชั้น ทั้งสองบรรทัดนั้นเป็นถ้อยคำสั้นๆ ที่เหมือนคำเตือนใจจากพระครูผู้การุณ ที่มอบให้แก่ลูกศิษย์ที่มุ่งมั่นใช้เวลาในการศึกษาพระปริยัติเพียงประการเดียว แต่ละทิ้งการศึกษาชีวิตตนเองให้แจ่มแจ้ง ถ้อยคำทั้งสองบรรทัดนั้น มีความนัยอย่างลึกซึ้ง ถึงความสำเร็จที่แท้ และชี้ให้เห็นถึงสิ่งที่มีความสำคัญที่มากกว่ากัน เพราะการสร้างบารมีก็คือการเตรียมตัวให้ไปสู่ความสำเร็จ ส่วนการเจริญภาวนาคือการกระทำที่พ้นจากภาวะการตระเตรียมแล้ว แต่เป็นการกระทำเพื่อความสำเร็จโดยตรงในขณะนั้นหรืออาจกล่าวว่า ปัญหาที่เกิดจากการศึกษานั้นเปรียบเสมือนเสปียง แต่ปัญหาที่เกิดจากการเจริญภาวนานั้นก็คือ นักเดินทาง หากมีเสปียงล้มหลามแต่ไม่มีการเคลื่อนที่ไปสู่เป้าหมาย ความสำเร็จก็ไม่เกิดขึ้น หากมีแต่การเดินทางที่ไร้เสปียง ก็คงต้องพบกับความยากลำบากมิใช่น้อย ที่ต้องไปค้นหาระหว่างทาง และหากสะสมเสปียงไว้มากมายเกินไปการเดินทางก็จะล่าช้าและชุลมุล

ฉะนั้น สำหรับผู้ที่หวังความสำเร็จ จึงต้องมีอุดมการณ์ หมั่นประกอบความดี ไม่เห็นแก่นอน คือ ขยันหมั่นเพียรตื่นตัวอยู่เป็นนิตย์ ชำระจิตมิให้มีนิวรณ์ พร้อมเสมอทุกเวลาที่จะปฏิบัติกิจให้ก้าวหน้าต่อไป^{๑๒๘} เพื่อออกเดินทางไปพร้อมกับเสปียงที่มีปริมาณเพียงพอ ไม่เสียเวลาสะสมเสปียงไปจนแก่ชรา ไร้พิษภัยจากการกักตุนที่จะผลักดันให้เกิดความล้าพองในสิ่งที่ตนมี และเสียเวลาเฝ้าชื่นชมสมบัติของตนไปอย่างไม่ควรทำการสร้างบารมีและการทำความดีที่เหนือชั้น จึงเป็นสิ่งที่พวกเราต้องระลึกถึงให้มาก เพื่อประโยชน์ในการกระทำที่คุ้มค่ากับเวลาที่เสียไป

เพราะสิ่งบางสิ่งถึงจะดีแต่มีค่าน้อย แต่บางสิ่งถึงจะน้อยก็มีค่ามหาศาล จึงต้องหาสมดุลของชีวิตให้ได้ โดยแยกให้ออกบอกตนเองให้ได้ ว่าอะไรดีที่สุดแล้วเริ่มสร้างจุดแห่งความดีนั้นเสียตั้งแต่วันนี้ เพื่อชีวิตที่ดีกว่าเดิม พยายามปฏิบัติเพื่อความเปื้อนหาย เพื่อคลายความกำหนด^{๑๒๙}

ธรรมะมีความหมายอย่างไรบ้าง ธรรมะคือพระธรรมอันเกิดจากสัพพัญญุตญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ธรรมะมีความหมายใช้กัน ๔ นัยเท่านั้น คือ

๑. ปริยัตินัยหมายถึงคำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงรวบรวมเป็นบทเรียน ได้แก่ พระไตรปิฎก (พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก) รวมอรรถกถาฎีกาด้วย

๒. เหตุธรรม หมายถึงธรรมที่เป็นเหตุที่ส่งผลทั้งปวง เรียกว่าผู้มีความรู้แตกฉานในธรรม เรียกว่า ธรรมปฏิสัมภิทา หรือเหตุธรรม แตกฉานในเหตุ เช่นพระสารีบุตร

๓. คุณธรรม หมายถึงธรรมที่ให้ผลเสมอกัน กุศลให้ผลเป็นความสุขเสมอกันไม่ว่าใครทำ อกุศลให้ผลเป็นความทุกข์เสมอกันไม่เลือกชั้นวรรณะ คุณธรรม หมายถึงตัวกุศลธรรมโดยตรงให้ผลเป็นความสุข^{๑๓๐}

๔. นิสสิตตนิชชีวธรรม ใช้ในความหมายที่ปฏิเสธความเป็นสัตว์ ความเป็นบุคคล มีแต่ธรรมชาติที่เรียกว่านามกับรูปเท่านั้นเอง หรือบางท่านเรียกเป็นอนัตตธรรม^{๑๓๑}

หลักธรรมทั้ง ๔ หัวข้อธรรมนี้ สาธุชนสามารถกระทำความรู้ความเข้าใจให้เกิดขึ้นได้ โดยอาศัยการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก เมื่อเกิดความรู้ความเข้าใจแล้ว ก็จะเป็นปัจจัยให้ท่านสาธุชนท่าน

^{๑๒๘} อด.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๕๕/๑๔๒.

^{๑๒๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๖/๒๖.

^{๑๓๐} อด. ติก. (ไทย) ๒๐/๔๕๕/๑๓๑, ๕๕๑/๓๓๘; พุ.วิติ. ๒๕/๒๐๘/๒๔๘; ๒๔๒/๒๓๒.

^{๑๓๑} อภิ.ส. (ไทย) ๓๔/๗๐๒/๒๗๘; ๙๐๗/๓๕๔.

นั้น พาชีวิตตนเองให้เกิดความสว่างด้วยแสงแห่งธรรมได้โดยสวัสดิ การเรียนการศึกษาพระปริยัตินั้นมีความสำคัญมาก และการเรียนการศึกษาปริยัตินี้ถึง ๓ แบบด้วยกัน คือ.

๑. อลคหุปมาปริยัติ หมายความว่าเรียนแล้วยังเกิดกิเลส ลำพองใจ มานะว่าฉันเป็นผู้รู้สารพัด จนลืม เหมือนจับงูข้างหาง งูทั้งตัวไปจับปลายหางย่อมต้องแวงชบกัดเอา

๒. นิจสรณัตถปริยัติ เรียนเพื่อนำไปปฏิบัติให้พ้นจากทุกข์

๓. พันธาคริกปริยัติ การเรียนของพระอรหันต์ที่จะรักษาพระสังฆธรรมเอาไว้^{๑๓๒}

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกล่าวว่า การเรียนธรรมะที่พระองค์ต้องการนั้น คือ เรียนไปเพื่อปฏิบัติให้พ้นทุกข์ เรียกว่า นิจสรณัตถปริยัติศาสนาเพราะนิจสรณัตถปริยัติศาสนา เป็นประโยชน์กับชีวิต คำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งปวง ที่มีในอดีตผ่านมา และจะมีต่อไปในอนาคต ล้วนเป็นคำสอนที่ทำให้ผู้ศึกษาปฏิบัติตามได้ ไม่ใช่สอนแล้วทำไม่ได้ ทำได้ทั้งนั้น ได้รับประโยชน์ตามความสมควรทั้งสิ้น ทำมากได้มาก ทำน้อยได้น้อย แล้วท่านละ ท่านกำลังเรียนพระปริยัติแบบไหน ถ้าเรียนเพื่อคลายความกำหนัด เหมือนประทีป บุรุษไม่เติมน้ำมันและไส้ใหม่^{๑๓๓} น้ำมันและไส้ก็จะหมดลงๆ ดับไปในที่สุด การเรียนธรรมที่ถูกก็เช่นกันย่อมเป็นไปเพื่อความดับเหตุให้เกิดทุกข์

ทุกข์มีในสามัญลักษณ์ หรือ ไตรลักษณ์^{๑๓๔} หมายถึง ภาวะที่ทนได้ยาก ภาวะที่ดำรงคงทนอยู่อย่างเดิมไม่ได้ เช่น เป็นเด็กก็เป็นเด็กตลอดไปไม่ได้ ต้องแก่ และเมื่อแก่ก็แก่ตลอดไปไม่ได้ ต้องตายไปที่ชื่อว่าทุกข์ เพราะมีลักษณะดังนี้

๑. ถูกบีบคั้น เบียดเบียนโดยการเกิดและการดับอยู่ตลอดเวลา

๒. ทนได้ยาก ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้

๓. เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ คือความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ

๔. แฝงต่อสุข คือตรงข้ามกับสุข^{๑๓๕}

ทุกข์ ในความหมายนี้ เกิดได้ทั้งแก่สังขารที่มีใจครองและสังขารที่ไม่มีใจครอง และต่างจากทุกข์ในอริยสัจ ทุกข์ ในอริยสัจ หมายถึง ความไม่สบายกายไม่สบายใจ แยกออกเป็น ๒ คือ สภาวะทุกข์ และ ปิณฑทุกข์สภาวะทุกข์ คือทุกข์ประจำ ทุกข์ที่มีอยู่ด้วยกันทุกคน ไม่มียกเว้น ได้แก่ ความเกิด ความแก่ และ ความตาย ปิณฑทุกข์ คือทุกข์จร ทุกข์ที่จรมาเป็นครั้งคราว ทุกข์ในอริยสัจมีความหมายแคบกว่าทุกข์ในสามัญลักษณ์ เพราะเกิดแก่อุปาทินนสังขารเท่านั้น

สรุปความว่า เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นชี้ให้เห็นว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าโดยภาพรวมย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและเพื่อความสุขแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย เป็นคำสอนที่มีเหตุผล เป็นความจริงที่พิสูจน์ได้ตามหลักเหตุผล และเป็นวิทยาศาสตร์ เป็นคำสอนที่เป็นหลักประชาธิปไตย สอนให้มีเสรีภาพ คือ ไม่บังคับให้เชื่อ สอนให้มีสมภาพ คือ ไม่แบ่งชั้นวรรณะ และสอนให้มีภราดรภาพ คือ มีเมตตา เคารพ ช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นศาสนาแห่งสันติ สอนให้อยู่ร่วมกันด้วยความสุข มีใจกว้าง ไม่กดขี่ข่มเหงกันด้วยเหตุผล ที่มีความแตกต่างกันไม่มีข้อห้ามรังเกียจเหยียดหยามผู้อื่นใดมีประวัติอันบริสุทธิ์ไม่เปื้อนเลือด

^{๑๓๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๑๒๖/๑๐๐ .

^{๑๓๓} ส.น. (ไทย) ๑๖/๕๕/๑๐๘.

^{๑๓๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๙/๒๑๔-๔๐๒/๒๖๖, ม.อ. ๑๔/๓๒๕/๒๙๗-๓๗๕/๓๑๙.

^{๑๓๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๒๔๖ / ๒๐๘.

๓.๓ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อความสุขแก่สัตว์ทั้งหลาย

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า เพื่อประดิษฐานพระพุทธศาสนาให้มั่นคง เป็นงานที่ละเอียดประณีต เพราะทรงมุ่งให้เป็นประโยชน์แก่อุฏลแก่สัตว์โลกทั้งปวงและอำนวยผลให้เป็นความสุข เป็นไปเพื่อความเกื้อกูล เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ผู้ฟัง เพื่อนิพพาน ถ้าพิจารณาตามหลักพุทธจริยาแล้ว การบำเพ็ญบารมีเพื่อความเป็นพุทธะก็เพื่อช่วยเหลือสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์นั่นเอง ด้วยเหตุนี้ งานวิจัยในบทนี้จึงมุ่งอธิบายหน้าที่การเผยแผ่ของพระพุทธเจ้าเป็นหลัก ผู้วิจัยสามารถศึกษาได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงทำหน้าที่เผยแผ่หลักๆ ที่เรียกว่าพุทธกิจ ในแต่ละวันดังนี้

๓.๓.๑ การเผยแผ่ตามหลักพุทธกิจ

พระพุทธเจ้าทรงสมบูรณ์ด้วยความรู้แจ้งจริง ทรงมีความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย วาจา และใจ ปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองจิตโดยประการทั้งปวง ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ คือทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เองแล้วสั่งสอนให้คนอื่นรู้ตาม ทรงมีความกรุณาอันยิ่งใหญ่ เสียสละความสุขส่วนพระองค์เสด็จออกไปสั่งสอนแนวทางพ้นทุกข์แก่ชาวโลก โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก สิ่งที่ทรงบำเพ็ญตลอดระยะเวลา ๔๕ ปีหลังตรัสรู้ เรียกกันว่า "พุทธจริยา"^{๑๓๖}

การเผยแผ่ของพระพุทธเจ้าย่อมมีเหตุผลเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง คำสอนของพระองค์ย่อมเป็นไปทวนกระแสกิเลส เช่นดังปรากฏในคัมภีร์ว่า สังขารชุดนี้เมื่อว่าโดยธาตุย่อมมีความต่างกัน^{๑๓๗} เนื่องจากปุณฺณย้อมยินดีในกายชุดนี้ แต่พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่าสังขารชุดนี้เป็นสักว่าธาตุ วาจาของพระองค์ย่อมเป็นจริง เป็นประโยชน์ เป็นความประเสริฐเพื่อแก่อุฏลแก่สัตว์โลก พระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า หรือกล่าวอย่างภาษาสามัญก็คือ ความประเสริฐที่เป็นประโยชน์แก่อื่นมี ๓ ประการคือ

๑. โลกัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลก

การที่พระพุทธเจ้าทรงอนุเคราะห์แก่ชาวโลกนั้น แสดงออกในพุทธกิจประจำวันนั่นเอง ซึ่งเห็นได้ชัดว่า วันเวลาที่ผ่านไปแต่ละวันนั้น เป็นไปเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นแทบทั้งสิ้น พระองค์แทบไม่มีเวลาพักผ่อนเลย แม้กระทั่งจะประจวบหนกอย่างไรก็ทรงอดส่ำห่มทุกขเวทนา พยายามสั่งสอนผู้อื่น ดังเช่นทรงโปรดสุภทัตตปริพาชก เมื่อครั้งพระองค์จวนจะปรินิพพานเป็นต้น พุทธกิจประจำวันแบ่งเป็น ๕ ประการ คือ

พุทธกิจประการที่ ๑ เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต เพื่อเป็นการโปรดสัตว์โลกผู้ต้องการบุญ

พุทธกิจประการที่ ๒ ในเวลาเย็นทรงแสดงธรรมแก่คนผู้สนใจในการฟังธรรม

พุทธกิจประการที่ ๓ ในเวลาค่ำทรงประทานพระโอวาทให้กรรมฐานแก่ภิกษุทั้งหลาย

พุทธกิจประการที่ ๔ ในเวลาเที่ยงคืน ทรงแสดงธรรม และตอบปัญหาแก่เทวดาทั้งหลาย

พุทธกิจประการที่ ๕ ในเวลาใกล้รุ่ง ทรงตรวจดูสัตว์โลกที่อาจจะรู้ธรรมซึ่งพระองค์ทรงแสดง แล้วได้รับผลตามสมควรแก่อุปนิสัยบารมีของคนเหล่านั้น

^{๑๓๖} ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๗๓-๑๘๑.

^{๑๓๗} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๕/๑๖๙-๑๗๐.

พุทธกิจประการที่ ๕ นี้เอง เป็นจุดเด่นในการทำงานของพระพุทธเจ้า จนทำให้ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา บางคนมีความรู้สึกที่ว่าทำไมคนแต่ก่อนสำเร็จกันง่ายเหลือเกิน ถ้าศึกษารายละเอียดแล้วจะพบว่าไม่มีคำว่าง่ายเลย เพราะนอกจากจะอาศัยวาสนาบารมีของคนเหล่านั้นเป็นฐานอย่างสำคัญแล้ว การแสดงธรรมของพระองค์นั้น เป็นระบบการทำงานที่มีการศึกษาข้อมูล การประเมินผล การสรุปผลในการแสดงธรรมทุกราว

หลังจากที่บุคคลนั้นๆ ปรากฏในข่ายพระญาณของพระพุทธเจ้าคือทรงรู้ว่าเขาเป็นใคร มีอุปนิสัยบารมีอย่างไร แสดงธรรมอะไรจึงได้ผล หลังจากแสดงธรรมแล้วผลจะออกมาเป็นอย่างไร ดังนั้นการแสดงธรรมทุกครั้งของพระองค์ จึงบังเกิดผล เป็นอัสจรรยเพราะจะทรงแสดงเฉพาะแก่ผู้เป็นพุทธเวไนย คือสามารถแนะนำให้รู้ได้เป็นหลัก

๒. ญัตตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระประยูรญาติ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า การสงเคราะห์ญาติเป็นมงคลยิ่งอย่างหนึ่งในจำนวนมงคล ๓๘ ประการ^{๑๓๘} พระพุทธเจ้าเองมิได้ทรงละเลยหน้าที่นี้ การสงเคราะห์พระญาติของพระองค์พอประมวลได้ ดังนี้

เมื่อตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ทรงรอเวลาอันสมควรจึงได้เสด็จนิวัตพระนครกบิลพัสดุ์ ทรงแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดาจนสำเร็จเป็นพระโสดาบัน หลังจากนั้นมา แม้ว่าพระองค์จะไม่ค่อยมีเวลาว่างมากนัก แต่พระองค์ก็ยังเสด็จไปเยี่ยมพระพุทธบิดาเป็นครั้งคราว เมื่อพระพุทธบิดาสิ้นพระชนม์ก็ได้เสด็จมาถวายพระเพลิงพระบรมศพในฐานะลูกที่ดี^{๑๓๙} แสดงแบบอย่างแห่งความกตัญญูตเวทิตาธรรมให้ปรากฏ

กล่าวกันว่า พระองค์เสด็จไปแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นการทดแทนบุญคุณพระมารดาบังเกิดเกล้าสถานหนึ่งด้วย จากเรื่องนี้ทำให้เกิดประเพณีเทศน์อภิธรรมโปรดมารดาหรือแต่งหนังสืออภิธรรม โปรดมารดาสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้ เช่น พญาสิทธิไตรภพ สุโขทัย ทรงพระราชนิพนธ์ "ไตรภูมิพระร่วง" ทรงบอกจุดประสงค์ไว้ประการหนึ่งว่าเพื่อโปรดพระมารดา

ทรงชักนำขัตติยกุมารจากศากยตระกูลหลายองค์ออกบวช เช่นพระอานนท์ พระอนุรุทธะ เป็นต้น นอกจากช่วยอนุเคราะห์ให้ท่านเหล่านั้นได้มาพบทางพ้นทุกข์เป็นการส่วนตัวแล้ว ท่านเหล่านั้นยังได้เป็นกำลังสำคัญในการบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลกด้วย เท่ากับได้ผลสองต่อ นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงเผื่อแผ่ประโยชน์ด้านนี้แก่พระญาติที่เป็นสตรีด้วย ดังได้ทรงอนุญาตให้พระนางปชาบดีโคตมี^{๑๔๐} ซึ่งมีฐานะเป็นพระมาตุจฉา(น้า) ของพระองค์ บวชเป็นภิกษุณี เป็นต้น บางครั้งเกียรติยศของศากยตระกูล ถูกคนเข้าใจผิดกล่าวร้ายให้โทษ พระองค์ก็ทรงช่วยชี้แจงให้เข้าใจพระญาติของพระองค์ในทางที่ถูก

เมื่อพระญาติทั้งสองฝ่าย คือศากยวงศ์และโกลิยวงศ์ กำลังจะทำสงครามแย่งน้ำในแม่น้ำโรहिณีมาทำการเกษตร พระองค์ก็เสด็จไปห้ามทัพ ชี้แจงให้เห็นถึงความพินาศอันจะตามมาเพราะการทะเลาะเบาะแว้งกันในเรื่องเล็ก น้อยนี้ จนทั้งสองฝ่ายหันมาปรองดองคืนดีกันที่สุดในที่สุด การห้าม

^{๑๓๘} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๓; พุ.สุ.๒๕/๓๑๗/๓๗๖.

^{๑๓๙} อัง.พุทธ. (ไทย) ๒๐/๓๖๔/๑๐๘.

^{๑๔๐} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๓๒๐๓๒๒๐.

สงครามระหว่างเครือญาติของพระองค์ครั้งนี้ นับเป็นการทำประโยชน์แก่พระญาติครั้งสำคัญยิ่ง ก่อนเสด็จปรินิพพานเล็กน้อย พระเจ้าวิฑูทกะกษัตริย์แห่งแคว้นโกศล ยกทัพไปหมายทำลายล้างพวกศากยะให้สิ้น เพื่อชำระความแค้นแต่หนหลังที่ถูกพวกศากยะดูหมิ่นสมียังทรงพระเยาว์ พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าจะเกิดความพินาศย่อยยับแก่ศากยวงศ์ สุดจะทนนิ่งดูตาย จึงเสด็จไปป้องกันไว้ถึง ๓ ครั้ง แต่ครั้งที่ ๔ เป็นคราวเคราะห์กรรมของพวกศากยะ ไม่สามารถต้านทานได้ พระเจ้าวิฑูทกะ ได้ทำลายล้างเมืองกบิลพัสดุ์เกือบหมดสิ้น สรุปความว่าพระพุทธเจ้าถึงแม้จะอยู่ในฐานะเป็นศาสดาโลกแล้วก็ตาม พระองค์ยังไม่ลืมสายสัมพันธ์แห่งเครือญาติ ทรงอนุเคราะห์ช่วงเหลือพระญาติทั้งหลาย ทั้งส่วนปัจเจกบุคคลและส่วนรวม ตามความเหมาะสมและตามควรแก่กรณี ทรงมีเมตตาเผยแผ่ดังปรากฏในคัมภีร์ว่า “คนทรมานปัญญา เอาแต่นอนทิ้งคั่น ชอบมั่วสุมกับหมู่พวกทั้งวัน เมื่อไรจึงจะสิ้นทุกข์ได้”^{๑๔๑}

๓. พุทธจริยา การบำเพ็ญประโยชน์ในฐานะพระพุทธเจ้า

หลังจากตรัสรู้แล้ว พระพุทธเจ้าทรงอุทิศพระองค์เพื่อสร้างประโยชน์สุขให้แก่ชาวโลก ไม่ที่จะเป็นการช่วยชี้แนะหนทางที่จะทำให้สัตว์โลกทั้งหลายหลุดพ้นจากสังสาร วัฏ หรือหาทางป้องกันมิให้สัตว์โลกทั้งปวงก้าวเข้าไปสู่ความเสื่อมดังภาสิตเถรคาถาปรากฏในคัมภีร์ว่า “ผู้ใดเข้าไปในเวลาที่เหมาะสมและรีบในเวลาที่เหมาะสมเป็นบัณฑิตย่อมประสบสุขเพราะจัดแจงโดยอุบายที่แยบคาย”^{๑๔๒} ความจริง การประพฤติประโยชน์แก่ชาวโลกก็นับรวมอยู่ในข้อโลกัตถจริยานั่นเอง แต่การแยกนำมาพูดก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงพุทธจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าให้เห็นเด่นชัดมากยิ่งขึ้นภารกิจที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำในฐานะที่ทรงเป็นพระพุทธเจ้ามีอยู่มากมาย เช่น

๓.๑ ช่วยสัตว์โลกให้หลุดพ้นห้วงความทุกข์คือ ให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏหรือ การเวียนว่ายตายเกิดตามพระประณิธานที่ทรงตั้งไว้ตลอดเวลาอันยาวนาน ที่ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อพระโพธิญาณ เมื่อทรงข้ามพ้นทุกข์ด้วยพระองค์แล้ว ก็ทรงมีพระมหากรุณาช่วยสัตว์อื่นให้หลุดพ้นทุกข์ด้วย โดยการชี้แนะคนที่ชี้แนะได้ฝึกฝนอบรมคนที่ฝึกอบรมได้

๓.๒ ช่วยวางรากฐานการสร้างคุณธรรม หรือสร้างอุปนิสัยที่ดีในกายหน้า ในกรณีคนที่แนะหรือฝึกไม่ได้ หยาบชักหนาแน่นด้วยกิเลสตัณหาเกินกว่าจะเข้าถึงธรรมได้ในปัจจุบัน พระองค์ก็ไม่ทรงทอดทิ้ง ดังกรณีพระเทวทัต ทรงทราบด้วยพระญาณก่อนแล้วว่า พระเทวทัตจะมุ่งทำลายพระองค์และกระทำสังฆเภท (สร้างความแตกแยกในหมู่สงฆ์) แต่พระองค์ก็ทรงบวชให้ ด้วยทรงเห็นว่าการบวชประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาย่อมจักมีความดีงามพอ ที่จะเป็นอุปนิสัยปัจจัยแก่พระเทวทัตได้บ้างในกายภาคหน้า เพราะพระพุทธเจ้าเป็นกัลยาณมิตรดังปรากฏในคัมภีร์ว่า “มิตตา เธอบวชแล้วด้วยศรัทธา จงยินดีในกัลยาณมิตร เจริญกุศลธรรมเพื่อบรรลุลุทธิธรรมที่ปลอดโปร่งจากโยคะกิเลสเถิด”^{๑๔๓}

๓.๓ ช่วยสัตว์โลกมิให้ก้าวเข้าสู่ความเสื่อม พระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าอีกประการหนึ่ง ก็คือนอกเหนือจากชี้ทางสวรรค์นิพพานให้แก่คนที่พร้อมที่จะดำเนินสู่ทางนั้น แล้ว ยังช่วยปิดอุบายหรือปิดกั้นมิให้คนบางประเภทถลาลึกลงสู่ทางเสื่อมฉิบหายมาก ขึ้น เช่น เสด็จไปโปรดโจรองคุลิมาลก่อนที่จะพบมารดาระหว่างทางและก่อนที่จะกระทำ มาตุฆาต (ฆ่ามารดาอันเป็นกรรมหนัก)

^{๑๔๑} พุ.ธ. (ไทย) ๒๖/๘๔/๓๓๔.

^{๑๔๒} พุ.ธ. (ไทย) ๒๖/๒๙๓/๓๘๗.

^{๑๔๓} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๘/๕๕๓.

๓.๔ ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความดำรงมั่นแห่งพระพุทธศาสนา เมื่อเริ่มประกาศพระพุทธศาสนาในระยะแรกๆ ยังไม่มีพระวินัยหรือศีลสำหรับให้พระภิกษุได้รักษามากมายดังในเวลาต่อมา ผู้เข้ามาบวชส่วนมากเป็นผู้ที่เบื่อหน่ายในโลกียวิสัยแล้ว พร้อมทั้งจะปฏิบัติตนเพื่อบรรลुरुธรรมชั้นสูงสุด วินัยหรือศีลสำหรับควบคุมความประพฤติจึงยังมีไม่มาก มีเพียงหลักการกว้างๆ ว่า พระภิกษุไม่พึงกระทำการ ๔ ประการคือ เสพเมถุน (เสพกาม), ลักทรัพย์, ชู้манุชย์ และอวดคุณวิเศษที่ไม่มีในตน ต่อมาเมื่อมีผู้ประพฤติตนไม่เหมาะสมแก่การดำรงเพศสมณะขึ้น มีผู้ตำหนิติเตียน พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติพระวินัยห้ามมิให้มีการกระทำที่ไม่สมควรเช่นนั้น อีกต่อไป และได้บัญญัติเพิ่มเติมแก้ไขให้เหมาะสมยิ่งขึ้น ที่เรียกว่า “ศีล” มีทั้งหมด ๒๒๗ ข้อ (ไม่นับรวมข้อบัญญัติเล็กๆ น้อยๆ อีกมาก) พระวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นนี้เป็นเครื่องควบคุมให้สถาบันสงฆ์มีความสงบเรียบร้อยเป็นที่เลื่อมใสของประชาชนทั่วไป และเป็นเครื่องจรรโลงพระพุทธศาสนาให้ดำรงมั่นคงยืนนานเป็นบาทแห่งการเจริญกุศลดังปรากฏในคัมภีร์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล รู้อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอยัด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม รูปทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตตาของเรา”^{๑๔๔}

๓.๕ ทรงสถาปนาสถาบันสืบทอดพระพุทธศาสนา เมื่อมีผู้เข้ามาบวชมากขึ้น ทั้งบุรุษและสตรี พระองค์ได้ทรงตั้งสถาบันพุทธบริษัทขึ้น เรียกว่า “บริษัทสี่” คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พร้อมทั้งทรงวางหน้าที่ที่แต่ละบริษัทจะพึงปฏิบัติ และหน้าที่ที่พุทธบริษัทจะพึงร่วมกันทำ เพื่อความวัฒนาสถาพรแห่งพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) หน้าที่ของแต่ละบริษัท

ก. ภิกษุ ภิกษุณี มีหน้าที่ดังนี้ ห้ามปรามมิให้เขาทำความชั่ว แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี สั่งสอนสิ่งที่เขายังไม่เคยได้ยินได้ฟัง ชี้แจงอธิบายสิ่งที่เขาเคยได้ยินได้ฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง สอนวิธีดำเนินชีวิตที่ติงามให้

ข. อุบาสก อุบาสิกา มีหน้าที่ดังนี้ ทำ พูด คิด ต่อพระสงฆ์ด้วยเมตตา ต้อนรับพระสงฆ์ด้วยความเต็มใจ อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ด้วยปัจจัยสี่

๒) หน้าที่ของบริษัททั้ง ๔

หน้าที่ของบริษัททั้ง ๔ จะพึงทำร่วมกันมีดังนี้ ศึกษาคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้เข้าใจแจ่มแจ้งปฏิบัติตามที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาตามความสามารถจนได้รับผลจากการปฏิบัติ เผยแพร่คำสอนให้ผู้อื่นได้รู้ตาม ปกป้องพระพุทธศาสนาจากภัยทั้งภายในและภายนอก^{๑๔๕}

สรุปความว่า การประพฤติดังกล่าวของพระพุทธรูปเจ้าย่อมมีคุณแก่สัตว์ทั้งหลาย เนื่องจากการทำหน้าที่ของพระพุทธรูปเจ้ามุ่งช่วยเหลือสัตว์ทั้งหลาย แม้บุคคลนั้นจะเป็นมิตรหรือผู้มุ่งร้ายพระพุทธรูปเจ้าก็ตาม พระองค์ไม่เคยดูหมิ่นเหยียดหยามสัตว์เหล่านั้น ไม่ว่าจะวรรณะไหนก็ตามสิ่งที่พระองค์ทำเพื่อคนเหล่านั้นคือการให้ปัญญาแก่สัตว์เหล่านั้น เผยแผ่ธรรมมุ่งความสุข มุ่งประโยชน์แก่พวกเขา

^{๑๔๔} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๗๖/๓๑๖.

^{๑๔๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๗/๓๔๓; ม.ม.๑๒/๑๔๗/๑๒๐.

๓.๓.๒ การเผยแผ่เพื่อความสุขสำหรับคฤหัสถ์

พุทธศาสนิกชนยึดถือพระพุทธศาสนาเป็นสรณะในการดำรงชีวิต ในประเทศไทยประชาชนมากกว่าร้อยละ ๙๕ นับถือพระพุทธศาสนาเป็นเวลากว่าพันปีแล้วที่พระพุทธศาสนาได้เข้ามาผสมกลมกลืนกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย จนแยกกันไม่ออก ความเจริญหรือความเสื่อมของพระพุทธศาสนาย่อมมีผลกระทบต่อสังคมไทย พวกเราชาวพุทธจึงมีหน้าที่ที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงสืบไป หน้าที่สำคัญของชาวพุทธโดยศึกษาการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้าแล้วน้อมรับหลักธรรม และปฏิทาของพระพุทธเจ้าไปปฏิบัติให้เกิดเกิดผลและความสงบสุขในปัจจุบันชาติและอนาคตดังนี้

ทุกๆ คนไม่ว่าจะเป็นใครย่อมปรารถนาความสุขไม่ปรารถนาความทุกข์กันทั้งนั้น แต่บางคนก็มีความสุขสมตามความปรารถนา แต่บางคนก็ไม่มีความสุขสมตามความปรารถนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดประชาชนนั้น มิใช่ว่าพระองค์จะแสดงธรรมให้ประชาชนทุกคนไปสวรรค์ ไปนิพพาน พระองค์ทรงแสดงธรรมตามความเหมาะสมแก่บุคคลนั้นๆ คือว่าแสดงธรรมให้ได้รับประโยชน์เป็นขั้นๆ ถ้าผู้ใดต้องการประโยชน์สุขในปัจจุบันพระองค์ก็ทรงแสดงธรรม เพื่อให้เขาได้รับประโยชน์สุขในปัจจุบัน ส่วนผู้ใดต้องการประโยชน์สุขในภายหน้า พระองค์ก็แสดงธรรมให้เขาได้รับประโยชน์สุขในภายภาคหน้า ส่วนท่านผู้ใดต้องการประโยชน์สุขชั้นยอด คือพระนิพพาน ทรงแสดงตามความต้องการตามความเหมาะสม ตามอุปนิสัยใจของเขา พระองค์ทรงเคยเป็นคฤหัสถ์ คือเป็นผู้ครองเรือนและมีความสุขอย่างที่คฤหัสถ์จะพึงมี เกือบจะกล่าวได้ว่าชีวิตคฤหัสถ์ของพระพุทธเจ้านั้นมีความสุขอย่างที่ว่าหาใคร ทัดเทียมได้ยาก มีพระมเหสีก็เป็นพระมเหสีที่ดีที่สุด แล้วพระองค์ยังดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าฟ้าชาย เป็นมกุฎราชกุมารที่จะได้ครอง ราชสมบัติต่อไป แต่พระองค์ก็เห็นว่าความสุขนี้เป็นความสุขที่ไม่แน่นอน เป็นอนิจจัง เป็นของไม่เที่ยง สมบัติกับวิบัติเป็นของคู่กัน พระองค์จึงได้เสด็จออกแสวงหาความสุขที่ยั่งยืน คือ อมตมหานิพพาน^{๑๕๖} ดังปรากฏในคัมภีร์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้ที่ไม่เพลิดเพลिनรูป ชื่อว่าไม่เพลิดเพลินทุกข์ ผู้ที่ไม่เพลิดเพลินทุกข์ เราเรียกว่า พ้นจากทุกข์ได้”^{๑๕๗} เมื่อพระองค์ได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ก็แสดงธรรมโปรดสัตว์ สำหรับคฤหัสถ์ พระองค์ก็แสดงธรรมเพื่อให้เขาได้รับประโยชน์อย่างคฤหัสถ์ คือ ทรงแสดงให้เขามีความสุขอย่างคฤหัสถ์ สุขของคฤหัสถ์นั้นพระองค์ทรงแสดงไว้ ๔ ประการด้วยกัน^{๑๕๘} คือ ๑. ความสุขที่เกิดจากการมีทรัพย์ ๒. ความสุขที่เกิดจากการจ่ายทรัพย์บริโภค ๓. ความสุขที่เกิดจากการไม่ต้องเป็นหนี้เขา ๔. ความสุขที่เกิดจากการทำงานไม่มีโทษ คฤหัสถ์ผู้ใดมีความสุข ๔ ประการนี้ เชื่อว่ามีความสุขสมบูรณ์

สรุปความว่า พระพุทธเจ้าสอนให้ผู้ฟังมีความมกน้อยคฤหัสถ์ผู้มุ่งความเจริญควรน้อมรับคำสอนของพระพุทธเจ้ามาปฏิบัติตาม คำสอนของพระพุทธเจ้าย่อมเกิดประโยชน์แก่บริษัท ๔ ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบตามหลักธรรม การปฏิบัติธรรมจะนำมาซึ่งความเลื่อมใสศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชนรุ่นหลังและบุคคลผู้พบเห็นโดยทั่วไป พุทธบริษัทควรมีเมตตา คือ ผู้เผยแผ่ควรมุ่งประโยชน์สุขแก่ผู้ฟัง

^{๑๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๗/๒๓๖; อัง.จตุกก. ๒๑/๒๘/๓๕; พุ.จุ.๓๐/๖๙๑/๓๔๖.

^{๑๕๗} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๙/๔๓.

^{๑๕๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๙๐.

อย่างแท้จริงและผู้แสดงธรรมจะต้องประกอบไปด้วยความดี ๓ ประการคือ ไม่มีราคะ ไม่มีโทสะ ไม่มีโมหะ ดังพระพุทธเจ้าเผยแผ่ให้เราดูพระองค์มุ่งให้ผู้ฟังบรรลุผลจริงๆ พบสุขสมบูรณ์

๓.๓.๓ การเผยแผ่เพื่อความเป็นพุทธ

ตามที่ได้ศึกษามาแล้ว ว่า ความเป็นพุทธะจะสมบูรณ์ได้ต้องทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมแก่สัตว์โลก ฉะนั้นในบทนี้ผู้วิจัยศึกษาถึงเหตุให้ถึงความเป็นพุทธว่า มีการเผยแผ่ด้วยหลักอนุสาสนีปาฏิหาริย์อย่างไร ผู้วิจัยมองว่า พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทั้งในอดีต และพระพุทธเจ้าที่จะเกิดขึ้นในอนาคตย่อมทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งพระพุทธศาสนา เพื่อปกครองหมู่ภิกษุให้เป็นระเบียบเรียบร้อยให้เป็นเหมือนพวงดอกไม้ที่ร้อยเข้าด้วยกัน ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงต้องศึกษาการบัญญัติวินัยของพระพุทธเจ้าว่ามีการเผยแผ่โดยใช้อนุสาสนีปาฏิหาริย์อย่างไรดังนี้

๓.๓.๓.๑ การเผยแผ่ด้านการบัญญัติพระวินัย

พระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงบัญญัติพระวินัยแต่ละข้อที่มารวมกันเป็นสิกขาบท เพื่อเป็นข้อฝึกหัดทางกายวาจาใจ พระองค์แสดงวัตถุประสงค์ทุกครั้ง จุดประสงค์ของการบัญญัติพระวินัยมี ๑๐ ประการ^{๑๔๙} คือ

จุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พระสงฆ์โดยส่วนรวม

สังฆะสุญฺตายะ เพื่อความยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์ คือ เพื่อความดีงามของสถาบันสงฆ์ทั้งหมดโดยรวม ที่ยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์นั้น หมายถึง พระพุทธเจ้าไม่ได้บัญญัติโดยการบังคับ กดขี่ตามพระพุทธานุญาต แต่ทรงบัญญัติสิกขาบทโดยการยอมรับจากสงฆ์ว่าที่บัญญัติเช่นนี้เป็นสิ่งที่ดี แก่ส่วนรวม เพื่อให้เกิดผลดีร่วมกันและทุกฝ่ายต่างให้การยอมรับ ข้อนี้ปรากฏในคัมภีร์ว่า

“นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการเป็นผู้ควรจะครอบครองฝูงโค ควรทำฝูงโคให้เจริญได้ ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลในโลกนี้เป็นผู้รู้รูป ฉลาดในลักษณะเป็นผู้คอยชี้ไขขวาง ปิดบังแผล สุมคว้นให้ รู้จักให้โคตึ่มน้ำ หรือยังรู้จักทางฉลาดในสถานที่โคเที่ยวหากิน รู้จักรีดนมให้เหลือไว้ รู้จักการบูชาโคที่ เป็นพ่อฝูงเป็นผู้นำฝูงด้วยการบูชาเป็นอดิเรก ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการนี้เป็นผู้สมควรจะครอบครองฝูงโค ควรทำให้ฝูงโคเจริญได้”^{๑๕๐}

สังฆะผาสฺตายะ เพื่อความผาสุกของพระสงฆ์ หมายถึง เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยดี นอกจากพระสงฆ์จะอยู่ร่วมกันด้วยความเรียบร้อยแล้ว ต้องเกิดความสบายแก่ทุกฝ่ายด้วย ประโยชน์เฉพาะบุคคล ข้อนี้ปรากฏในคัมภีร์ว่า

“หลักสาราณียธรรม ๖ มีคุณ คือ เปนสารณียะ ทำให้เป็นที่ระลึกถึง เปน ปยกรณ ทำให้เป็นที่รัก เปน ครุกรณ ทำให้เป็นที่ระลึกเคารพ เปนไปเพื่อความสงเคราะห์ ความกลมกลืนเข้าหากัน เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคี และเอกภาพ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน”^{๑๕๑}

^{๑๔๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙.

^{๑๕๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๖/๓๗๖-๓๘๘.

^{๑๕๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๗/๒๕๗.

ทুমมังกูณัง ปุคคะลานัง นิคคะหายะ เพื่อกำราบคนหน้าด่าน ไม่มียางอาย หมายถึง หากพระองค์ไม่บัญญัติสิกขาบทชี้โทษให้เห็นว่าอะไรถูกอะไรผิด อะไรมีโทษน้อยอะไรมีโทษมาก คนที่หน้าด่านไร้ยางอายเหล่านี้เมื่อบวชเข้ามาแล้วก็จะทำอะไรได้ทุกอย่างตามใจชอบเพราะถือว่าไม่มีข้อห้าม

เปสะลานัง ภิกขุณัณ ฆาสฺวาทายะ เพื่อความอยู่ผาสุกของภิกษุผู้มีศีล หมายถึง การบัญญัติสิกขาบทก็เพื่ออนุเคราะห์ผู้ที่มิมีศีล คนเหล่านี้มักจะมีอาการสงบเสงี่ยมเรียบร้อย อ่อนน้อมถ่อมตน ไม่สร้างความรำคาญให้แก่ผู้อื่น หากพระองค์ไม่บัญญัติสิกขาบท ท่านที่มีศีลเหล่านี้ก็จะอยู่ด้วยความลำบาก เพราะจะถูกรบกวนจากคนที่ไร้ยางอายคอยสร้างปัญหาสร้างความรำคาญให้

จุดประสงค์เพื่อประโยชน์คือความดีงามแห่งชีวิต

ทิกฺขุระธัมมิกานัง อาสะวานัง สังวะรายะ เพื่อปิดกั้นโทษความเสียหายที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบัน หมายถึง การบัญญัติสิกขาบทเพราะคำนึงถึงผลดีและผลร้ายที่จะเกิดขึ้นกับชีวิตของผู้บวช เช่น ถูกชกต่อย, ถูกตีด้วยไม้, ถูกตัดมือตัดเท้า, ถูกลงโทษตามกฎหมายบ้านเมืองในลักษณะต่างๆ ตามสมควรแก่ความผิด ตลอดถึงการเสื่อมเสียชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นต้น เมื่อพระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทแล้ว จะทำให้ผู้บวชมีความสำรวมระวังมากขึ้น เป็นการป้องกันไม่ให้โทษดังกล่าวเกิดขึ้นในขณะที่กำลังบวชอยู่ ข้อนี้ปรากฏในคัมภีร์ว่า “ดูก่อนอานนท์ เพราะฉะนั้นแล พวกเธอพึงสมาทานสารณียธรรมทั้ง ๖ อย่างนี้ ประพฤติเถิด ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่พวกเธอตลอดกาลนาน”^{๑๕๒}

สัมปะรายิกานัง อาสะวานัง ปะภูมิตายะ เพื่อปิดกั้นโทษความเสียหายที่จะเกิดในอนาคต เป็นการป้องกันผลร้ายที่จะเกิดขึ้นกับชีวิตของผู้บวชในอนาคต อันเนื่องมาจากผลแห่งบาปกรรมที่ไม่สำรวมระวังในความเป็นพระ ท่านแสดงโทษของการผิดศีลไว้ ดังนี้ บ้านแตกสาแหรกขาด ทรัพย์สมบัติล่มจม ร่างกายเกิดโรคร้ายเปื่อยเน่า ข้อนี้ปรากฏในคัมภีร์ว่า

“ดูก่อนอานนท์ ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุมีมโนกรรมประกอบ ด้วยเมตตา ปรากฏในเพื่อน ร่วมประพฤติพรหมจรรย์ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ นี้อัธธมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันทำความรัก ทำความเคารพ เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อความพร้อมเพรียงกันเพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน”^{๑๕๓}

จุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชน

อัปปะสันนานัง วา ปะสาทายะ เพื่อให้เกิดความเลื่อมใสแก่ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใส

ปะสันนานัง วา ภยโยภาวายะ เพื่อให้ผู้เลื่อมใสแล้วมีความเลื่อมใสยิ่งขึ้น

ประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนทั้งสองข้อนี้เป็นประโยชน์แก่ประชาชนเอง คือ เมื่อคนเป็นอันมากได้เห็นพระสงฆ์ผู้สมบูรณ์ด้วยศีล งดงามด้วยอาจารย์ ก็จะเกิดความเลื่อมใส และผู้ที่เลื่อมใสอยู่แล้วก็จะเกิดศรัทธามากยิ่งขึ้น นำไปสู่การประพฤติปฏิบัติตามธรรมะคำสั่งสอนเพื่อเข้าสู่ความดีที่สูงยิ่งขึ้นไป อีกอย่างหนึ่งก่อให้เกิดศรัทธาในพระพุทธเจ้ามากยิ่งขึ้น ดังปรากฏในคัมภีร์ว่า

“ตถาคคโพรหัสสิทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคค ว่า ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๙ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่

^{๑๕๒} ม.อ. (ไทย) ๓/๑/๘๘.

^{๑๕๓} ม.อ. (ไทย) ๓/๑/๘๘.

แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ทรงบำเพ็ญไว้”^{๑๕๔}

จุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา

สัทธัมมัญญิยา เพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม คือ เมื่อมีการบัญญัติสิกขาบท ภิกษุทั้งหลายย่อมเรียนสิกขาบทและพระพุทธรวณะเมื่อปฏิบัติสิกขาบทตามที่ทรง บัญญัติไว้ ย่อมได้บรรลุโลกุตตรธรรม ที่ตนจะพึงบำเพ็ญข้อปฏิบัติแล้วบรรลุได้ด้วยสติปฏิบัติ เพราะฉะนั้น พระสัทธรรมทั้งหมด ชื่อว่าเป็นสภาพตั้งอยู่ยั่งยืนนานด้วยสิกขาบทบัญญัติ

วินัยยานุเคราะห์ เพื่ออนุเคราะห์พระวินัย คือ เพื่อให้ภิกษุเคารพในวินัย อันเป็นกฎระเบียบแบบแผนขนบธรรมเนียมที่ทรงบัญญัติไว้ ให้บังเกิดมีผลในการปฏิบัติตามหลักการอย่างหนักแน่นมั่นคง^{๑๕๕}

สรุปความว่า การเผยแผ่เกี่ยวกับการบัญญัติวินัยแก่พระสงฆ์ มีส่วนช่วยเหลือสังคมมนุษย์อย่างมาก เนื่องจากพระสงฆ์นั้นเป็นผู้นำของชุมชนได้อย่างดี คฤหัสถ์ย่อมจะเชื่อถือพระสงฆ์ผู้มีศีล ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงบัญญัติวินัยแก่หมู่สงฆ์เพื่อให้การเผยแผ่ธรรมแก่คฤหัสถ์สะดวกขึ้นนั่นเอง ดังนั้น ผู้วิจัยสามารถสรุปเรื่องนี้สั้นๆ คือ การบัญญัติวินัยมีจุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พระสงฆ์โดยรวม มีจุดประสงค์เพื่อประโยชน์คือความดีงามแห่งชีวิต มีจุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชน มีจุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา

๓.๓.๓.๒ การเผยแผ่ด้านมอความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์

เมื่อจะศึกษาเรื่องของสงฆ์ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทราบถึงวิวัฒนาการความเจริญก้าวหน้าของการบวชเสียก่อน เหตุเพราะคำว่า “สงฆ์” กับ “การบวช” เป็นคำที่เกี่ยวข้องกันและไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้เป็นเหมือนเหรียญที่อยู่คนละด้าน ถ้าจะเรียกสงฆ์ก็ต้องดูลำดับการบวช ถ้าบวชแล้วก็เป็นส่วนหนึ่งของสงฆ์ เริ่มแรกที่เดิวนั้นพระพุทธเจ้าทรงให้การอุปสมบทด้วยพระองค์เอง เมื่อภิกษุทั้งหลายได้พากันนำผู้ต้องการบวชมาเพื่อกราบทูลขออนุญาต เป็นจำนวนมากขึ้นๆ พระองค์จึงรำพันว่า “บัดนี้ภิกษุทั้งหลายพาเหล่ากุลบุตรผู้มุ่งบรรพชา และมุ่งอุปสมบทมาจากทิศนั้นๆ จากชนบทต่างๆ ด้วยตั้งใจว่า พระผู้มีพระภาคจักทรงให้พวกเขาบรรพชาอุปสมบท ทำให้เกิดความลำบากมากจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ท่านทั้งหลายนั้นแหละจงให้บรรพชา จงให้อุปสมบทในทิศนั้นๆ ในชนบทนั้นๆเถิด”^{๑๕๖} นับว่าเป็นการกระจายพระราชอำนาจโดยทรงอนุญาตให้บวชได้ด้วยระบบใหม่ที่พระเถระรูปอื่นๆ ก็สามารถให้การบวชได้ ไม่ต้องเดินทางไกลเพื่อนำกุลบุตรเพื่อเข้ามาบวชกับพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวอีกต่อไป ระบบการบวชใหม่นี้เป็นระบบที่ใช้ได้ทั่วไป เป็นการติดต่ออาวุธในการเผยแผ่ให้กับเหล่าพระสาวก ระบบนี้เรียกว่า ไตรสรณคมน^{๑๕๗}

แม้พระพุทธเจ้าจะทรงกระจายพระราชอำนาจไปยังพระเถระ ให้สามารถเป็นพระอุปชฌาย์ได้ แต่เมื่อมีพระภิกษุจำนวนมากเข้ามาบวชแล้ว พระอุปชฌาย์ก็มีจำนวนน้อย ไม่สามารถควบคุมดูแลพระนวกะให้อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยได้เนื่องด้วยไม่มีใครว่ากล่าวเหล่าภิกษุที่

^{๑๕๔} ดูรายละเอียดใน อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๔/๓.

^{๑๕๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๐/๓๗; อัง.ทสภ.๒๔/๓๑/๗๔.

^{๑๕๖} วิ.ม. (ไทย) ๔ /๔๒ / ๓๔.

^{๑๕๗} วิ.ม. (ไทย) ๔ / ๔๓ / ๓๔.

ประพุดไม่งาม ไม่เรียบร้อย ทั้งการนุ่งห่ม มารยาท เทียบวินยบาท ไม่มีใครคอยตักเตือน พร้าสอน^{๑๕๘} จึงทรงตั้งพระอุปชฌาย์ เพื่อให้ทั้งสองฝ่ายได้เข้าไปตั้งจิตคั่นเคยสนิทสนมในสัทธวิหริกฉันบุตร และเพื่อให้เข้าไปตั้งจิตคั่นเคยสนิทสนมในพระอุปชฌาย์ฉันบิดาต่อกันและกัน^{๑๕๙}

เริ่มแรกนั้นไม่ได้ทรงแต่งตั้งพระอุปชฌาย์เป็นหลักการเอาไว้มิเพียงแต่ทรงอนุญาตให้แสวงหาพระอุปชฌาย์เอาเอง โดยตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัทธวิหริก พึงถืออุปชฌาย์อย่างนี้ พึงหม่อุตตราสงค์เฉลี่ยง่ำข้างหนึ่ง กราบเท้า นั่งกระโหย่ง ประนมมือกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญท่านจงเป็นอุปชฌาย์ของข้าพเจ้าเถิด”^{๑๖๐} เพียงเท่านั้นก็สำเร็จประโยชน์ได้

แต่แล้วการอุปสมบทด้วยระบบไตรสรณคมน์ ได้ก่อให้เกิดปัญหาขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง คือถ้าบรรดาภิกษุไม่ประสงค์จะให้บวชก็เกิดเป็นปัญหาใหญ่ขึ้นมาตัดสินไม่ได้ อุปชฌาย์ไม่รับบวช พระองค์จึงต้องใช้วิจารณ์ญาณ หรือหาทางออกให้ ทั้งนี้ก็มีข้อยกเว้น ดังเช่น กรณีของพราหมณ์คนหนึ่งชื่อธาระ แม้บรรดาภิกษุไม่อนุญาตให้บวช แต่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าใครระลึกถึงความดีของพราหมณ์นั้นได้บ้าง พระสารีบุตรกราบทูลว่า เมื่อข้าพพระองค์เทียบวินยบาทในกรุงราชคฤห์นี้ พราหมณ์นั้นได้ถวายภิกษาทัฬหีหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า ดีละๆ สารีบุตร สัตบุรุษทั้งหลายเป็นผู้กตัญญูกตเวที ถ้าเช่นนั้น เธอจงให้พราหมณ์นั้นบรรพชาอุปสมบทเถิด^{๑๖๑} และต่อมาพระองค์ จึงประกาศห้ามการอุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ และให้ใช้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมแทน^{๑๖๒} ซึ่งเป็นระบบการให้อุปสมบทที่ใช้กันมาจนถึงปัจจุบันอันแสดงให้เห็นถึงการส่งมอบพระราชอำนาจของพระองค์สู่คณะสงฆ์อย่างแท้จริง ส่วนระบบไตรสรณคมน์นั้นก็ใช้สำหรับการให้บรรพชาสามเณรตั้งแต่บัดนั้นมาเช่นกัน

สรุปความว่า พระพุทธเจ้าทรงมองเห็นความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาในอนาคต หลังจากพระองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว จึงมอบอำนาจการปกครองไว้มีอสงฆ์ เห็นว่า สงฆ์ผู้มีศีล มีการปฏิบัติชอบย่อมจะรักษาวินัยประเพณีที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ ซึ่งเป็นคานอำนาจของบุคคลเพราะ ถ้าอำนาจไปอยู่ในมือบุคคลผู้เป็นมิฉนาก็มิฉนาก็แล้วจะทำลายพระพุทธศาสนา แทนที่จะรักษากลับเปลี่ยนศาสนาพุทธไปเป็นศาสนาอื่นฉนาก็ได้ นี่น่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่พระพุทธเจ้ามอบอำนาจการปกครองแก่อสงฆ์

๓.๓.๓.๓ การเผยแผ่ด้านวางลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๘

พระพุทธเจ้าอนุญาตมหาประเทศ ๔^{๑๖๓} ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุทั้งหลายเกิดความรังเกียจในพระบัญญัติบางสิ่งบางอย่างว่า สิ่งใดหนอ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตไว้ สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาต จึงกราบทูลเรื่องวัตถุที่เป็นกบปิยะและอกบปิยะนั้นแต่พระมีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสประทานมหาปเทศสำหรับอ้าง ๔ ข้อและลักษณะตัดสินวินัย ๘ ข้อ ดังต่อไปนี้

^{๑๕๘} วิ.ม. (ไทย) ๔ / ๗๙ / ๖๔.

^{๑๕๙} วิ.ม. (ไทย) ๔ / ๘๑ / ๖๕.

^{๑๖๐} วิ.ม. (ไทย) ๔ / ๘๑-๘๒ / ๖๕.

^{๑๖๑} วิ.ม. (ไทย) ๔ / ๙๗ / ๖๙.

^{๑๖๒} วิ.ม. (ไทย) ๔ / ๙๘ / ๖๙-๗๐.

^{๑๖๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๑๓/๑๔๔; อัง.จตุกก. ๒๑/๑๘๐/๒๒๗.

๑. ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่เราไม่ได้ห้ามไว้ว่า สิ่งนี้ไม่ควร หากสิ่งนั้นเข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้น ไม่ควรแก่เธอทั้งหลาย.

๒. ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่เราไม่ได้ห้ามไว้ว่า สิ่งนี้ไม่ควรหากสิ่งนั้นเข้ากับสิ่งที่ควร ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควรแก่เธอทั้งหลาย.

๓. ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่เราไม่ได้อนุญาตไว้ว่า สิ่งนี้ควรหากสิ่งนั้นเข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควรแก่เธอทั้งหลาย.

๔. ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่เราไม่ได้อนุญาตไว้ว่า สิ่งนี้ควรหากสิ่งนั้นเข้ากับสิ่งที่ควร ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควรแก่เธอทั้งหลาย^{๑๖๔}

พระพุทธเจ้ามองเห็นปัญหาที่จะเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา ความข้อนนี้มีปรากฏในโคตมีสูตร^{๑๖๕} เป็นถ้อยคำที่ตรัสแก่ประจําแม่บ้านโคตมี ซึ่งออกบวชเป็นภิกษุณี ถือกันว่า เป็นหลักสำคัญ มีข้อความที่น่าสนใจเป็นพิเศษอีกส่วนหนึ่งคือ เป็นหลักธรรมที่ทรงเลือกสรรมาในลักษณะเป็นเครื่องตอบแทนคุณแก่บุคคลผู้ตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นมารดา อีกส่วนหนึ่งด้วย เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นว่า การปฏิบัติอย่างใด จะเป็นไปถูกต้องตามหลักแห่งการดับทุกข์ หรือไม่ ก็ควรใช้หลักเกณฑ์เหล่านี้ เป็นเครื่องตัดสินได้โดยเด็ดขาด ฉะนั้น จึงเป็นหลักที่แสดงถึงใจความสำคัญแห่งพระพุทธศาสนาอยู่ในตัวหลักเหล่านั้น คือถ้าธรรม เหล่าใด

๑. เป็นไปเพื่อความกำหนดย้อมใจ
๒. เป็นไปเพื่อความประกอบทุกข์ (คือทำให้ลำบาก)
๓. เป็นไปเพื่อสะสมกองกิเลส
๔. เป็นไปเพื่อความอยากใหญ่ (คือไม่เป็นการมักน้อย)
๕. เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ
๖. เป็นไปเพื่อความคลุกคลี
๗. เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน
๘. เป็นไปเพื่อความเลี้ยยาก^{๑๖๖}

พึงรู้ว่า ธรรมเหล่านั้น ไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัย ไม่ใช่ สัตถุศาสน์ กล่าวคือคำสอนของพระศาสดา แต่ถ้าเป็นไปตรงกันข้าม จึงจะเป็นธรรมเป็นวินัยเป็นสัตถุศาสน์ คือ

๑. เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด
๒. เป็นไปเพื่อความไม่ประกอบทุกข์
๓. เป็นไปเพื่อไม่สะสมกองกิเลส
๔. เป็นไปเพื่อความอยากน้อย
๕. เป็นไปเพื่อความสันโดษ
๖. เป็นไปเพื่อความไม่คลุกคลี
๗. เป็นไปเพื่อความพากเพียร

^{๑๖๔} ที.มหา. (ไทย) ๒/๙๒/๒๙๓.

^{๑๖๕} อัง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๑-๓๓๘.

^{๑๖๖} วิ.จู. (ไทย) ๗/๕๒๓/๓๓๑; อัง.อรรถก. ๒๓/๕๓/๓๓๙.

๘. เป็นไปเพื่อความเลี้ยงง่าย^{๑๖๗}

มีอธิบายว่า ความกำหนดย่อมใจ ได้แก่ ความติดใจรัก ยิ่งขึ้นๆ ในสิ่งที่มาเกี่ยวข้องหรือแวดล้อม ถ้าการปฏิบัติ หรือ การกระทำ หรือ แม้แต่การพูดการคิดอย่างใด ทำให้บุคคลผู้นั้นมีความติดใจรักในสิ่งใดๆ แล้ว ถือว่าเป็นการปฏิบัติผิด ตัวอย่างเช่น การดูหนังดูละครเป็นต้น มันทำให้เกิดความยอมใจอย่างทีกล่าวนี ด้วยอำนาจของราคะ เป็นต้น ซึ่งจะเทียบดูได้กับจิตใจของบุคคลผู้ตั้งอยู่ในความสงบ หรือ แม้แต่อยู่ในที่สงัด จะเห็นได้ว่าเป็นการแตกต่างกันอย่างตรงกันข้าม พึงอาศัยตัวอย่างนี้เป็นเครื่องเทียบเคียง จับความหมายของคำๆ นี้ให้ได้ทั้งในทางรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์เป็นที่สุด ตัวอย่างแห่งธรรมารมณ์ เช่น การชอบคิดฝัน ถึงสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งราคะ ก็ยอมทำจิตให้ถูกยอมด้วย ราคะมากขึ้นๆ เป็นต้นในข้อนี้ พระพุทธเจ้าเผยแผ่ไว้สำหรับดับราคะว่า

“สำหรับบุคคลผู้ใดก็ตาม ความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไป อุเบกขาย่อมตั้งมั่นได้เร็วพลันทันทีโดยไม่ยาก เสมือนคนหลับตาแล้วลืมตา หรือลืมตาแล้วหลับตา นี้เรียกว่า การอบรมอินทรีย์ที่ยอดเยี่ยมในแบบแผนของอารยชน”^{๑๖๘}

คำว่า เป็นไปเพื่อความประกอบทุกข์ หมายถึงการทำตนเองให้ลำบากด้วยความไม่รู้เท่าถึงการณ์ ด้วยความเข้าใจผิดในกรณีที่ไม่ควรจะมีความลำบากหรือลำบากแต่น้อยก็ตาม เป็นสิ่งที่น่าพิศวงว่า คนเราไม่ชอบความลำบากด้วยกันทั้งนั้น แต่แล้ว ทำไมจึงไปทำสิ่งที่ตนจะลำบาก ทั้งนี้ ก็เพราะอำนาจของโมหะ คือ ความหลงเป็นส่วนใหญ่ จึงมีความเข้าใจผิดกลับตรงข้าม แม้ในกรณีที่เป็นเรื่องของการอยากดี อยากเด่นอยากมีชื่อเสียง เป็นต้น ก็มีมูลมาจากโมหะอยู่นั่นเอง กรณีที่เป็นการประชดผู้อื่น หรือ ถึงกับประชดตัวเองก็ตาม ย่อมสงเคราะห์เข้าในข้อนี้ ซึ่งมีมูลอันแท้จริง มาจากความหลงสำคัญผิดอย่างเดียวนั่นเอง โดยส่วนใหญ่ ได้แก่ การปฏิบัติ ที่เรียกว่า อัตตภิรมณานุโยค คือ การทรมานตนอย่างมกมาย ในข้อนี้ พระพุทธเจ้าเผยแผ่ไว้สำหรับดับอวิชชาว่า

“นี่นะมารถ ท่านจะมีความเห็นยึดถือว่า เป็นสัตว์ได้อย่างไร ในสภาวะที่เป็นเพียงกองแห่งสังขารล้วนๆ นี้ จะหาตัวสัตว์ไม่ได้เลย เปรียบเหมือนว่า เพราะคุณส่วนประกอบเข้าด้วยกัน ศัพท์ว่ารถ ย่อมมีได้ฉนั้นใด เมื่อชิ้นรถทั้งหลายมีอยู่ สมมติว่า สัตว์ ก็ย่อมมีฉนั้นนั้น”^{๑๖๙}

คำว่า สะสมกองกิเลส หมายถึงการเพิ่มพูนโลภะ โทสะ โมหะ โดยรอบด้าน ผิดจากความกำหนดย่อมใจ ตรงที่ข้อนี้ หมายถึงเป็นอุปกรณ หรือ เครื่องสนับสนุนการเกิดของกิเลสทั่วไปและให้ทวียิ่งขึ้นด้วย การสะสมสิ่งซึ่งเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงกิเลส อยู่เป็นประจำ ในกรณีของคนธรรมดาสามัญ บางอย่างอาจจะ ไม่จัดเป็นการสะสมกองกิเลส แต่จัดเป็นการสะสมกิเลสอย่างยิ่ง สำหรับผู้ปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์โดยตรง เช่น พวกบรรพชิต หรือในบางกรณี ก็จัดว่าเป็นการสะสมกองกิเลส ทั้งคุณุหัสสและบรรพชิต เช่น การมีเครื่องประดับหรือเครื่องใช้ชนิดที่ไม่มีความจำเป็นแก่การเป็นอยู่ แต่เป็นไปเพื่อความลุ่มหลงหรือความเห่อเหิม ทะเยอทะยาน ประกวดประชันกัน โดยส่วนเดียวเป็นต้น เป็นการขยายทางมาของกิเลสให้กว้างขวางไม่มีที่สิ้นสุด ทางที่ถูกต้องต้องพิจารณาสังขารตามเป็นจริงเพื่อละกิเลสดังการเผยแผ่ว่า

^{๑๖๗} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๕๒๓/๓๓๑; อัง.อภฺรฺก.๒๓/๕๓/๓๓๙.

^{๑๖๘} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๘๕๘/๕๔๒.

^{๑๖๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๕๔/๑๙๘ อ้างใน อภ.ก. ๓๗/๑๘๕/๘๐.

“ภิกษุทั้งหลาย นี่คือ ทุกขอริยสัจ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ปราณาสังขไม่ได้สิ่งนั้นก็ทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์”^{๑๗๐}

คำว่า ความอยากใหญ่ หมายถึง การอยากเกินมาตรฐานแห่งภาวะ หรือสถานะ หรือกำลังสติปัญญาของตน เป็นต้น ส่วนความไม่สันโดษ^{๑๗๑} ไม่ได้หมายถึง ความอยากใหญ่ เช่นนั้น แต่หมายถึง ความไม่รู้จักพอใจ ในสิ่งที่ได้มาแล้ว หรือมีอยู่แล้ว ซึ่งทำให้มีความรู้สึกเป็น คนยากจนอยู่เนื่องนิจเป็นทางให้เกิดความอยากใหญ่ หรือ ก็เลสอย่างอื่นต่อไปได้ หรือในทางตรงกันข้าม ทำให้เกิดการทำลายตัวเอง จนถึงกับฆ่าตัวตายก็ได้ โดยภาษาบาลี ความอยากใหญ่ เรียกว่ามหิจจตา ความไม่สันโดษ เรียก อสันตฺถุญฺญ โดยพยัญชนะ หรือโดยนิตินัย เราอาจจะแยกได้ว่า เป็นคนละชั้น คนละตอน หรือคนละอย่าง แต่โดยพหุนัย ย่อมเป็นไปด้วยกัน จนถึงกับหลงไปได้ว่า เป็นสิ่งเดียวกัน

คำว่า ความคลุกคลี หมายถึง การระคนกันเป็นหมู่ เพื่อความเพติดเพลินอย่างใดอย่างหนึ่ง จากการกระทำอันนั้น ความเพติดเพลิน จากการคลุกคลีนี้ มีรสดึงดูดในทางธรรมารมณเป็นส่วนใหญ่ และก็มีมัยยวณ ไม่แพ้อารมณ์ที่ได้รับทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย เพราะเหตุฉะนั้นเอง คนเราจึงติดใจรสของการที่ได้ระคนกันเป็นหมู่ นี้ ทำให้จิตใจลุ่มหลงมีลักษณะเหมือนกับจมไม่ลง ทำให้ความคิด ความอ่าน ดำเนินไปอย่างผิวเผิน ไม่เป็นที่ตั้งแห่งการคิด อย่างแยกคาย หรือ ลึกซึ้ง แต่พึงทราบไว้ว่า การประชุมกันเพื่อศึกษาเล่าเรียน ปรัชชาหาหรือ กิจการงาน อันเป็นหน้าที่เป็นต้นนั้น ท่านไม่เรียกว่า การคลุกคลีกันเป็นหมู่ในที่นี้ แต่อีกทางหนึ่ง ท่านยังหมายกว้างไปถึงว่า การถูกกิเลสทั่วไป กลุ่มรุมด้วยสัญญาอดีตในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่เคยผ่านมาแล้ว แต่หนหลัง แม้ยังคิดฝันอยู่คนเดียว ก็กลับสงเคราะห์ไว้ในคำว่า การคลุกคลีในหมู่ อย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน เพราะมีมูลมาจากความอาลัยในการระคนด้วยหมู่

คำว่า ความเกียจคร้านและคำว่า เลี้ยงยาก มีความหมายชัดเจนแล้ว การปฏิบัติทำความดับทุกข์ เป็นเรื่องใหญ่จึงต้องอาศัย ความเพียร ความเลี้ยงง่ายจึงจะเป็นเหตุให้ไม่ต้องมีการะเรื่องอาหาร มากกว่าที่จำเป็นซึ่งทำให้เสียเวลาและเสียวัตถุมามากไปเปล่าๆ โดยที่อาจจะนำไปใช้เป็นประโยชน์อย่างอื่นได้ลักษณะทั้ง ๘ นี้ แต่ละอย่างๆ เป็นปฏิกิริยาต่อการปฏิบัติ เพื่อความดับทุกข์ โดยตรงก็มี เป็นเพียงอุปสรรคก็มี และเป็นการปฏิบัติผิดโดยตรงก็มี จึงถือว่าไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัย ไม่ใช่สัตตสุตฺตสน์ ต่อเมื่อปฏิบัติตรงกันข้ามจาก ๘ อย่างข้างต้น จึงจะเป็นไปเพื่อความดับทุกข์ หรือเป็นธรรมเป็นวินัย เป็นสัตตสุตฺตสน์ นั้นนับว่าเป็นหมวดธรรมที่เป็นอุปกรณ์แห่งการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์อย่างหนึ่งในฐานะที่เป็นหลักสำหรับยึดถือหรือให้ดำเนินไปถูกทางคลายความยึดถือว่า สิ่งทั้งหลายที่มาประชุมกันเข้า ตัวตนแท้ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เมื่อส่วนประกอบต่างๆ มาประกอบกันเข้าตามแบบที่กำหนดก็บัญญัติเรียกว่า “รถ”^{๑๗๒} นี่คือการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้า

^{๑๗๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๑๘.

^{๑๗๑} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๑๔/๑๕๖.

^{๑๗๒} ดูรายละเอียดพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๒๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสารจำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๙, ส.ส. ๑๕/๕๕๔/๑๙๘.

ทิ้งเงินอย่างลูกชายของอนาถบิณฑิกเศรษฐีซึ่งไปฟังธรรมเพราะพ่อ จ้างก็ยังบรรลุลิขิตได้^{๑๘๐} เรื่องของบุคคลเหล่านี้ทำให้เราเกิดกำลังใจในทางธรรมขึ้นมาว่า ถ้าเรามีความเพียรและมีกัลยาณมิตรที่ดีก็สามารถบรรลุลิขิตได้ ในแง่นี้พระพุทธเจ้าคือทรงเป็นผู้ชี้ทางให้เรา

พระองค์ทรงเป็นอาจารย์ของเรา ตรนนี้เป็นบทบาทที่สำคัญมาก ในแง่หนึ่งท่านก็หมั่นชักชวนให้เราเข้าหาธรรม ชักชวนว่าธรรมะนี้มีรสที่ประเสริฐเลิศที่สุดที่เราควรจะได้สัมผัส แต่บางครั้งพระองค์ก็คอยขนาบเรา ตรัสว่าพระองค์จะไม่ทำอย่างช่างปั้นหม้อ แต่จะขนาบแล้วขนาบเล่า ใครที่มีแก่นถึงจะอยู่ได้ พระบางรูปนี้พระองค์ทรงไล่ไปไกลๆ เลย เพราะว่าส่งเสียงเอ็ดตะโรในวัด ไม่มีความสำรวม แต่ว่าบางครั้งพระองค์ก็มีเมตตาที่จะชักชวนให้เขาเข้ามาหาธรรม อย่างเช่นมีสมัยหนึ่งที่พระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะนำพระ ๕๐๐ รูป^{๑๘๑} มาเฝ้าพระพุทธองค์ พระทั้งห้าร้อยนั้นเป็นพระใหม่มาถึงแล้วก็สนทนากับพระเจ้าถันส่งเสียงอื้ออึง พระพุทธองค์จึงไล่พระเหล่านั้นไปจากสำนัก ต่อมาผู้มาทูลขอให้พระองค์อนุเคราะห์พระเหล่านั้น เพราะเป็นเหมือนลูกโคอ่อน พระองค์ได้ฟังแล้วก็เปลี่ยนใจ มีตัวอย่างหลายตอนที่พระองค์เปลี่ยนพระทัย บางทีเราคิดว่าพระองค์ตัดสินใจแล้วไม่เปลี่ยนพระทัย แต่มีหลายครั้งที่พระองค์ทรงเปลี่ยนพระทัย อย่างครั้งแรกสุดที่เราคงเคยได้ยินคือตอนที่พระองค์ตรัสรู้ใหม่ๆ แล้วคิดว่าจะไม่สอนคน แต่ว่ามีพระพรหมมาอาราธนาให้สอน ครั้งนี้ก็เช่นกัน ทรงไล่พระออกไปจากสำนักแล้วทรงเปลี่ยนพระทัย เรียกกลับมาแล้วสอนให้บรรลุลิขิตด้วยการใช้อุทสาสนียปาฏิหาริย์

สูตรนี้ชื่อจาตุมสูตรเป็นสูตรที่มีการอ้างถึงบ่อย เพราะเป็นที่มาของคำสอนเกี่ยวกับธรรมะหรือศีลสำหรับภิกษุใหม่ ที่จริงยังมีมากกว่านั้นแต่คนไม่ค่อยพูดถึงกัน คือเมื่อทรงสอนพระหนุ่มเหล่านั้นแล้ว พระพุทธองค์ก็ถามพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะว่า คิดอย่างไรกับที่พระองค์ทรงขับไล่ภิกษุเหล่านั้นในครั้งแรก พระสารีบุตรตอบว่า เมื่อพระองค์ทรงชวนชวนน้อย ข้าพระพุทธเจ้าก็จะชวนชวนน้อยเช่นกัน คือขออยู่เฉยๆ ตามพระพุทธองค์ด้วย ท่านใช้คำว่า “แม้เราทั้งหลายก็จักมีความชวนชวนน้อย เจริญธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันเช่นกัน”^{๑๘๒} พระองค์ฟังแล้วก็ตอบว่า เธอไม่ควรคิดเห็นเช่นนี้ จากนั้นก็ทรงถามพระโมคคัลลานะ พระโมคคัลลานะก็ทูลว่าในเมื่อพระองค์ทรงมีความชวนชวนน้อย ข้าพระพุทธเจ้ากับพระสารีบุตรจะช่วยกันบริหารภิกษุเอง พระพุทธเจ้าได้ฟังแล้วก็ตอบว่าดี อันนี้เป็นเกร็ดที่เราไม่ค่อยได้ยินเท่าไรที่พระองค์ทรงทักท้วงพระสารีบุตร แต่ทรงเห็นด้วยกับที่พระโมคคัลลานะ เรื่องนี้ยังเป็นเครื่องสะท้อนว่าแม้เป็นพระอรหันต์แล้วยังคิดต่างกันได้ ที่น่าสังเกตก็คือพระจำนวนไม่น้อยเวลามีปัญหามักจะมีท่าทีปล่อยวางคล้ายๆ พระสารีบุตรในกรณีนี้ แต่ว่าพระองค์กลับเห็นว่าไม่ควรปล่อยวางหรือชวนชวนน้อย แต่จะต้องเข้ามาแก้ไขจัดการ อันนี้ก็เกร็ดในพระสูตรซึ่งไม่ค่อยมีคนได้พูดถึง แต่เป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงท่าที ๒ แบบในการแก้ปัญหา ก็คือปล่อยวางหรือว่ารับผิดชอบ เข้ามาจัดการแก้ไข

สรุปความว่า การเผยแผ่พระธรรมแก่สัตว์โลก นอกจากจะเป็นหน้าที่ของพระพุทธเจ้าแล้ว ยังเป็นหน้าที่ของพุทธบริษัทที่จะต้องช่วยกันเผยแผ่อีกด้วย เพราะ สังคมโลกจะมีความสุขได้ต้อง

^{๑๘๐} พ.ธ. ๒๕/๒๓/๓๒-๓๓.

^{๑๘๑} รมมปทฎฐกถา, เทวทศตวตถุ ๕/๑๓๓.

^{๑๘๒} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖๐/๑๘๑.

อาศัยทีมงานเผยแผ่พระธรรมที่มีศักยภาพและมีคุณภาพดีจึงจะยังสัตว์โลกให้มีความสุขได้ อันนี้ก็น่าคิดว่า การเผยแผ่สมัยปัจจุบันขาดความเป็นเอกภาพนั่นเองจึงทำให้ผู้ฟังขาดความเชื่อถือ

๓.๓.๔ การเผยแผ่ด้านความดับทุกข์

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีเมตตาต่อสัตว์โลก พระองค์ทรงเห็นสัตว์โลกเต็มไปด้วยความทุกข์ เนื่องจากสัตว์โลกล้วนต้องประสบกับความทุกข์ด้วยกันทั้งสิ้น พระองค์จึงมีความตั้งใจที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง จึงทรงใช้อนาสานีปาฏิหาริย์พร่ำสอนสัตว์ที่มีความทุกข์นั้นๆ ด้วยหลักแห่งความจริงคืออริยสัจ ๔ เมตตากรมฐาน จบลงด้วยบรรลุมรรคผลนิพพาน เหล่านี้ อาศัยแรงศรัทธาในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น

หลักเคารพสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ พระรัตนตรัย^{๑๘๓} ได้แก่พระพุทธเจ้า คือ พระผู้ตรัสรู้พระธรรมแล้วทรงประกาศสั่งสอนตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น พระธรรม คือ สัจธรรม (ธรรมคือความจริง) ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และได้ทรงประกาศสั่งสอนเป็นพระศาสนาขึ้น พระสงฆ์ คือ หมู่ชนผู้ได้ฟังคำสั่งสอน ได้ปฏิบัติและได้รู้ตามพระพุทธเจ้า บางพวกออกบวชตาม ได้ช่วยนำพระพุทธศาสนาและสืบต่อวงศ์การบวชมาจนถึงปัจจุบันนี้

ทุกคนผู้เข้ามานับถือพระพุทธศาสนาจะเป็นคฤหัสถ์ก็ตาม จะถือบวชก็ตาม ต้องทำกิจเบื้องต้น คือปฏิญาณตนถึงพระรัตนตรัยนี้เป็นสรณะ คือ ที่พึ่ง หรือดังที่เรียกว่านับถือเป็นพระของตน เทียบกับทางสกุล คือ นับถือพระพุทธเจ้าในฐานะเป็นพระบิดาผู้ให้กำเนิดชีวิตจิตใจทางจิตใจของตน พุทธศาสนิกชนย่อมสังคัมกับผู้นับถือศาสนาอื่นได้ และย่อมแสดงความเคารพสิ่งเคารพในศาสนาอื่นได้ตามมารยาทที่เหมาะสม เช่นเดียวกับแสดงความเคารพบิดาหรือมารดาหรือผู้ใหญ่ของผู้อื่นได้ แต่ก็คงมีบิดาของตน ฉะนั้น จึงไม่ขาดจากความเป็นพุทธศาสนิกชนตลอดเวลาที่ยังนับถือพระรัตนตรัยเป็นของตน เช่นเดียวกับเมื่อยังไม่ตัดบิดาของตน ไปรับบิดาของเขามาเป็นบิดา ก็คงเป็นบุตรธิดาของบิดาตนอยู่ หรือเมื่อยังไม่แปลงสัญชาติเป็นอื่น ก็คงเป็นไทยอยู่นั่นเอง ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงไม่คับแคบ ผู้นับถือย่อมสังคัมกับชาวโลกต่างชาติต่างศาสนาได้ สะดวก ทั้งไม่สอนให้ลดหล่นใคร ตรงกันข้ามกลับให้เคารพต่อผู้ควรเคารพทั้งปวง และไม่ซ่อนเร้นหวงกันธรรมไว้โดยเฉพาะ ใครจะมาศึกษาปฏิบัติก็ได้ทั้งนั้น โดยไม่ต้องมานับถือก่อน ทั้งนี้ เพราะแสดงธรรมที่เปิดทางให้พิสูจน์ได้ว่าเป็นสัจจะความจริงที่เป็นประโยชน์สุขแก่การดำรงชีวิตในปัจจุบัน สัจธรรมที่เป็นหลักใหญ่ในพระพุทธศาสนา คือ อริยสัจ ๔^{๑๘๔} ฉะนั้นในบทนี้ผู้วิจัยจึงมุ่งเสนองานด้านการเผยอริยสัจ ๔ ผสมผสานกับเมตตาธรรม จบลงด้วยบรรลุมรรคผลนิพพานซึ่งต่างจากบทที่ ๒ เพราะบทที่ ๒ ผู้วิจัยมุ่งเสนองานหลักอนาสานีปาฏิหาริย์

ได้มีบางคนเข้าใจว่า พระพุทธศาสนา Mong ในแง่ร้ายเพราะแสดงให้เห็นแต่ทุกข์ และสอนสูงเกินกว่าที่คนทั่วไปจะรับได้ เพราะสอนให้ดับความดิ้นรนทะยานอยากเสียหมดซึ่งจะเป็นไปยากเห็นว่าจะต้องมีผู้เข้าใจดังนี้ จึงต้องซ่อมความเข้าใจไว้ก่อนที่จะแจกอริยสัจออกไป พระพุทธศาสนา มิได้ Mong ในแง่ร้ายหรือแค้นทั้งสองแต่อย่างใด แต่มองในแง่ของสัจจะ คือความจริงซึ่งต้องใช้ปัญญาและจิตใจที่บริสุทธิ์ประกอบกันพิจารณา

^{๑๘๓} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๑/๑.

^{๑๘๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๑๘; ส.ม.๑๘/๑๖๖๕/๕๒๘; อภิ.วิ.๓๕/๑๔๕/๑๒๗

ตามประวัติพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้ามิได้ทรงแสดงอริยสัจแก่ใครง่าย ๆ แต่ได้ทรงอบรมด้วยธรรมข้ออื่น จนผู้นั้นมีจิตใจบริสุทธิ์พอที่จะรับเข้าใจได้แล้ว จึงทรงแสดงอริยสัจ ธรรมข้ออื่นที่ทรงอบรมก่อนอยู่เสมอสำหรับคฤหัสถ์นั้น^{๑๘๕} คือ ทรงพรรณนาถึงทาน พรรณนาถึงศีล พรรณนาถึงผลของทาน ศีลที่เรียกว่าสวรรค์ หมายถึงความสุขสมบูรณ์ต่างๆ ที่เกิดจากทาน ศีล แม้ในชีวิตนี้ พรรณนาโทษของกาม (สิ่งที่ผูกใจให้รักใคร่ปรารถนา) และอาณิสสส์ คือผลดีของการที่ปราศใจออกจากกามอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ได้ เทียบด้วยระดับการศึกษาปัจจุบันก็เหมือนอย่างทรงแสดงอริยสัจแก่นักศึกษาชั้น มหาวิทยาลัย ส่วนนักเรียนที่ต่ำลงมาก็ทรงแสดงธรรมข้ออื่นตามสมควรแก่ระดับ พระพุทธเจ้าจะไม่ทรงแสดงธรรมที่สูงกว่าระดับของผู้ฟังซึ่งจะไม่เกิดประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย แต่ผู้ที่มีมุขศึกษาแสวงหาความรู้ แม้จะยังปฏิบัติไม่ได้ ก็ยังเป็นทางเจริญความรู้ในสัจจะที่ตอบได้ตามเหตุผล และอาจพิจารณาผ่อนลงมาปฏิบัติทั้งที่ยังมีตัณหา คือความอยากดังกล่าวยุ่ยนั่นแหละ ทางพิจารณานั้นพึงมีได้ เช่นที่จะกล่าวเป็นแนวคิดดังนี้

๑. ทุกๆ ความปรารถนาสุข ไม่ต้องการทุกข์ แต่ทำไมคนเราจึงยังต้องเป็นทุกข์ และไม่สามารถจะแก้ทุกข์ของตนเองได้ บางที่ยิ่งแก้ก็ยิ่งเป็นทุกข์มาก ทั้งนี้ก็เพราะไม่รู้เหตุผลตามเป็นจริงว่าอะไรเป็นเหตุของทุกข์ อะไรเป็นเหตุของสุข อุปสรรคที่สำคัญอันหนึ่งก็คือใจของตนเอง เพราะคนเราตามใจตนเองมากไป จึงต้องเกิดเดือดร้อน

๒. ที่พูดกันว่าตามใจตนเองนั้นโดยที่แท้ก็คือตามใจตัณหา คือความอยากของใจในชั้นโลกๆ นี้ ยังไม่ต้องดับความอยากให้หมด เพราะยังต้องอาศัยความอยากเพื่อสร้างโลก หรือสร้างตนเองให้เจริญต่อไป แต่ก็ต้องมีการควบคุมความอยากให้อยู่ในขอบเขตที่สมควร และจะต้องรู้จักอึด รู้จักพอ ในสิ่งที่ควรอึดควรพอ ดับตัณหาได้เพียงเท่านั้นก็พอครองชีวิตอยู่เป็นสุขในโลก ผู้ก่อไฟเผาตนเองและเผาโลกอยู่ทุกกาลสมัยก็คือ ผู้ที่ไม่ควบคุมตัณหาของใจให้อยู่ในขอบเขตถ้าคนเรามีความอยากจะได้วิชา ก็ตั้งใจพากเพียรเรียน มีความอยากจะได้ทรัพย์ ยศ^{๑๘๖} ก็ตั้งใจเพียรทำงานให้ดี ตามกำลังตามทางที่สมควร ดังนี้แล้วก็ได้ใช้ได้ แปลว่า ปฏิบัติมรรคมรรค ๘ ในทางโลกและก็อยู่ในทางธรรมด้วย

๓. แต่คนเรานั้นต้องมีการพักผ่อน ร่างกายก็ต้องมีการพักผ่อนให้หลับ ซึ่งเป็นการพักทางร่างกาย จิตใจก็ต้องมีเวลาที่ปล่อยให้ว่างถ้าจิตใจยังมุ่งคิดอะไรอยู่ไม่ปล่อยความ คิดนั้นแล้วก็หลับไม่ลง ผู้ที่ต้องการมีความสุขสนุกสนานจากรูป เสียงทั้งหลาย เช่น ชอบฟังดนตรีที่ไพเราะ หากจะถูกเกณฑ์ให้ต้องฟังอยู่นานเกินไป เสียงดนตรีที่ไพเราะที่ดังจ่อหูอยู่นานเกินไปนั้น จะก่อให้เกิดความทุกข์อย่างยิ่ง จะต้องหนีไปให้พ้น ต้องการกลับไปอยู่กับสภาวะที่ปราศจากเสียง คือ ความสงบ จิตใจของคนเราต้องการความสงบดังนี้อยู่ทุกวัน วันหนึ่งเป็นเวลาไม่น้อย นี่คือการสงบใจ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือความสงบความดิ้นรนทะยานอยากของใจ ซึ่งเป็นความดับทุกข์นั่นเอง ฉะนั้น ถ้าทำความเข้าใจให้ดีว่า ความดับทุกข์ก็คือความสงบใจ ซึ่งเป็นอาหารใจที่ทุกๆ คนต้องการอยู่ทุกวันนี้จะค่อยเข้าใจในข้อนี้โรจน์ขึ้น

๔. ควรคิดต่อไปว่า ใจที่ไม่สงบนั้น ก็เพราะเกิดความดิ้นรนขึ้น และกับังอุชาให้ทำ พุด คิด ไปตามใจที่ดิ้นรนนั้น เมื่อปฏิบัติตามใจไปแล้วก็อาจสงบลงได้ แต่การที่ปฏิบัติไปแล้วนั้น บางทีชั่วเวลาประเดี๋ยวเดียวก็ให้เกิดทุกข์โทษ อย่างมหันต์ บางทีเป็นมลทินโทษที่ทำให้เสียใจไปซ้ำ

^{๑๘๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๗/๓๒; ที.สี.๙/๒๓๗/๑๘๙.

^{๑๘๖} อง.อภฺฐก. (ไทย) ๒๓/๙๖/๑๕๙

นาน คนเช่นนี้ควรทราบที่ท่านเรียกว่า “ทาสของตัณหา”^{๑๘๗} ฉะนั้น จะมีวิธีทำอย่างไรที่จะไม่แพ้ ตัณหาหรือจะเป็นนายของตัณหาในใจของตนเองได้ วิธีดังกล่าวนี้ก็คือ มรรคมืองค์ ๘^{๑๘๘} ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่

๑. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ คือ เห็นอริยสัจ ๔ หรือเห็นเหตุผลตามเป็นจริง แม้โดยประการที่ผ่อนพิจารณาดังกล่าวนี้อาจกล่าวมาโดยลำดับ

๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ คือ ดำริ หรือคิดออกจากสิ่งที่ผูกพันให้เป็นทุกข์ ดำริในทางไม่พยายาหมุ่งร้าย ดำริในทางไม่เบียดเบียน

๓. สัมมาวาจา วาจาชอบ แสดงในทางเว้น คือ เว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียดให้แตกร้างกัน เว้นจากพูดคำหยาบร้าย เว้นจากพูดเพ้อเจ้อไม่เป็นประโยชน์

๔. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ แสดงในทางเว้น คือ เว้นจากการฆ่า การทรมาน เว้นจากการลัก เว้นจากการประพฤติดิในทางกาม

๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ คือ เว้นจากมีงานอาชีวะ (อาชีพผิด) สำเร็จชีวิตด้วยอาชีพที่ชอบ

๖. สัมมาวายามะ เพียรพยายามชอบ คือ เพียรระวังบาปที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วมิให้เสื่อม แต่ให้เจริญยิ่งขึ้น

๗. สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ คือ ระลึกรู้ไปในที่ที่ตั้งของสติที่ดีทั้งหลายเช่นในสติปัฏฐาน ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม

๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ คือ ทำใจให้เป็นสมาธิ (ตั้งมั่นแน่วแน่) ในเรื่องที่ตั้งใจจะทำในทางที่ชอบ

มรรคมืองค์ ๘ นี้ เป็นทางเดียว แต่มืองค์ประกอบเป็น ๘ และย่อลงได้ในสิกขา (ข้อที่พึงศึกษาปฏิบัติ) คือ

ศีลสิกขา สิกขาคือศีล^{๑๘๙} ได้แก่ วาจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ พูดโดยทั่วไป จะพูดจะทำอะไรก็ให้ถูกชอบ อย่าให้ผิด จะประกอบอาชีพอะไรก็เช่นเดียวกัน ถ้ายังไม่มัวชีพ เช่น เป็นนักเรียนต้องอาศัยท่านผู้ใหญ่อุปการะ ก็ให้ใช้ทรัพย์ที่ท่านให้มาตามส่วนที่ควรใช้ ไม่ใช่ใช้อย่างสุรุ่ยสุร่ายเหลวแหลก ศึกษาควบคุมตนเองให้งดเว้นจากความคิดที่จะประพฤติดินที่ จะเลี้ยงตนเลี้ยง เพื่อนไปในทางที่ผิดที่ไม่สมควร

จิตตสิกขา สิกขาคือจิต^{๑๙๐} ได้แก่ เพียรพยายามชอบ ระลึกรู้ชอบ ตั้งใจชอบ พูดโดยทั่วไป เรื่องจิตของตนเป็นเรื่องสำคัญ ต้องพยายามศึกษาฝึกฝน เพราะอาจฝึกได้โดยไม่ยากด้วย แต่ขอให้เริ่มเช่น เริ่มฝึกตั้งความเพียร ฝึกให้ระลึกจดจำ และระลึกถึงเรื่องที่เป็นประโยชน์ และให้ตั้งใจแน่วแน่ สิกขาข้อนี้ใช้ในการเรียนได้เป็นอย่างดี เพราะการเรียนจะต้องมีความเพียร ความระลึก ความตั้งใจ

^{๑๘๗} อก.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๗๗/๔๙๔; อกิ.วิ.๓๕/๙๓๓/๔๙๔.

^{๑๘๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๙/๓๔๘; ม.ม.๑๒/๑๔๙/๑๒๓; ม.อ.๑๔/๗๐๔/๔๕๓; อกิ.วิ.๓๕/๕๖๙/๓๐๗.

^{๑๘๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๖/๒๔๗; อก.ปญจก.๒๒/๑๗๒/๒๒๗; ๒๖๔/๓๐๗; อกิ.วิ.๓๕/๗๗/๓๔๘

^{๑๙๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑; อก.ติก.๒๐/๕๒๑/๒๙๔.

ปัญญาศึกษา ศึกษาคือปัญญา^{๑๙๑} ได้แก่ เห็นชอบ ดำริชอบ พุทโดยทั่วไป มนุษย์เจริญขึ้นก็ด้วยปัญญาที่พิจารณาและลงความเห็นในทางที่ถูกที่ชอบ ดำริชอบ ก็คือพิจารณาโดยชอบ เห็นชอบ ก็คือลงความเห็นที่ถูกต้อง นักเรียกผู้ศึกษาวิชาการต่างๆ ก็มุ่งให้ได้ปัญญาสำหรับที่จะพินิจพิจารณาและลงความเห็นโดยความถูกต้องตาม หลักแห่งเหตุผลตามเป็นจริง และโดยเฉพาะควรอบรมปัญญาในไตรลักษณ์และปฏิบัติพรหมวิหาร ๔

ไตรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะที่ทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง คือ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตา^{๑๙๒} อนิจจะ ไม่เที่ยง คือ ไม่ดำรงอยู่เป็นนิตย์นิรันดร์ เพราะเมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องดับในที่สุด ทุกๆ สิ่งจึงมีหรือเป็นอะไรขึ้นมาแล้วก็กลับไม่มี เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ชั่วคราวเท่านั้น ทุกขะ ทนอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ เหมือนอย่างถูกบีบคั้นให้ทรุดโทรมเก่าแก่ไปอยู่เรื่อยๆ ทุกๆ คนผู้เป็นเจ้าของสิ่งเช่นนี้ ก็ต้องทนทุกข์เดือนร้อนไม่สบายไปด้วย เช่น ไม่สบายเพราะร่างกายป่วยเจ็บ อนัตตา ไม่ใช่อัตตา คือ ไม่ใช่ตัวตน อนัตตานี้ขออธิบายเป็นลำดับขั้นสามขั้น ดังต่อไปนี้

๑. ไม่ยึดมั่นกับตนเกินไป^{๑๙๓} เพราะถ้ายึดมั่นกับตนเกินไปก็ทำให้เป็นคนเห็นแก่ตนฝ่ายเดียว หรือทำให้หลงตน สัมตนม็อคคิ คือ ลำเอียงเข้ากับตน ทำให้ไม่รู้จักตนตามเป็นจริง เช่น คิดว่าตนเป็นฝ่ายถูกต้องต้องได้สิ่งนั้นสิ่งนี้ ด้วยความยึดมั่นตนเองเกินไป แต่ตามที่เป็นจริงหาได้เป็นเช่นนั้นไม่

๒. บังคับให้สิ่งต่างๆ รวมทั้งร่างกายและจิตใจไม่ให้เปลี่ยนแปลงตามความต้องการไม่ได้ เช่น บังคับให้เป็นหนุ่มสาวสวยงามอยู่เสมอไม่ได้ บังคับให้ภาวะของจิตใจชุ่มชื่นว่องไวอยู่เสมอไม่ได้

๓. สำหรับผู้ที่ได้ปฏิบัติไปได้จนถึงขั้นสูงสุด เห็นสิ่งต่างๆ รวมทั้งร่างกายและจิตใจเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนทั้งสิ้นแล้ว ตัวตนจะไม่มี ตามพระพุทธานุญาตที่แปลว่า “ตนย่อมไม่มีแก่ตน”^{๑๙๔} แต่ก็มีผู้ซึ่งไม่ยึดมั่นอะไรในโลก ผู้รู้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็สามารถปฏิบัติสิ่งต่างๆ ให้เป็นไปตามสมควรแก่สถานที่และสิ่งแวดล้อมโดยที่เยวธรรมล้วนๆ ไม่มีกิเลสเจือปน

พรหมวิหาร ๔^{๑๙๕} คือ ธรรมสำหรับเป็นที่อาศัยอยู่ของจิตใจที่ดี มี ๔ ข้อ ดังต่อไปนี้

๑. เมตตา ความรักที่จะให้เป็นสุข ตรงกันข้ามกับความเกลียดที่จะให้เป็นทุกข์ เมตตาเป็นเครื่องปลูกอภัยอาศัยเอื้ออารี ทำให้มีความหนักแน่นในอารมณ์ ไม่ร้อนวู่วาม เป็นเหตุให้เกิดความรู้สึกร่วมกัน ไม่เป็นศัตรู ไม่เบียดเบียนใคร แม้สัตว์เล็กเพียงไหนให้เดือนร้อนทรมานด้วยความเกลียด โกรธ หรือสนุกก็ตาม

๒. กรุณา ความสงสารจะช่วยให้พ้นทุกข์ ตรงกันข้ามกับความเบียดเบียน เป็นเครื่องปลูกอภัยอาศัยเผื่อแผ่เจือจาน ช่วยผู้ที่ประสบทุกข์ยากต่างๆ กรุณานี้เป็นพระคุณสำคัญข้อหนึ่งของ

^{๑๙๑} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๑/๒๖๒; ๔๓๐/๓๐๗; อัง.นกก.๒๒/๒๗๙/๓๑๖; ๓๐๑/๓๖๓.

^{๑๙๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑; พ.ธ.๒๕/๓๐/๕๑.

^{๑๙๓} พ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๑/๑.

^{๑๙๔} พ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๔๖๙/๓๕๓.

^{๑๙๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๒๒๕; วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๑๒๔.

พระพุทธเจ้า เป็นพระคุณสำคัญข้อหนึ่งของพระมหากษัตริย์ และเป็นคุณข้อสำคัญของท่านผู้มีคุณทั้งหลายมีมารดาบิดาเป็นต้น

๓. มุทิตา ความพลอยยินดีในความได้ดีของผู้อื่น ตรงกันข้ามกับความริษยาในความดีของเขา เป็นเครื่องปลูกอภัยอาศัยส่งเสริมความดี ความสุข ความเจริญ ของกันและกัน

๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง ในเวลาที่ควรวางใจ ดังนั้น เช่นในเวลาที่ผู้อื่นถึงความวิบัติ ก็วางใจเป็นกลาง ไม่ดีใจว่าศัตรูถึงความวิบัติ ไม่เสียใจว่าคนที่รักถึงความวิบัติ ด้วยพิจารณาในทางกรรมว่า ทุกๆ คนมีกรรมเป็นของตน ต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมที่ตนได้ทำไว้เอง ความเพ่งเล็งถึงกรรมเป็นสำคัญดังนี้ จนวนางใจลงในกรรมได้ ย่อมเป็นเหตุถอนความเพ่งเล็งบุคคลเป็นสำคัญ นี่แหละเรียกว่า อุเบกขา เป็นเหตุปลูกอภัยอาศัยให้เพ่งเล็งถึงความผิดถูกชั่วดีเป็นข้อสำคัญ ทำให้เป็นคนมีใจยุติธรรมในเรื่องต่างๆ ไปด้วย

ธรรม ๔ ข้อนี้ ควรอบรมให้มีในจิตใจด้วยวิธีคิดแผ่ใจประกอบด้วยเมตตาเป็นต้น ออกไปในบุคคลและในสัตว์ทั้งหลายโดยเจาะจงและไม่เจาะจงคือทั่วไปเมื่อหัดคิดอยู่บ่อยๆ จิตใจก็จะอยู่กับธรรมเหล่านี้บ่อยเข้าแทนความเกลียด โกรธเป็นต้นที่ตรงกันข้ามจนถึงเป็นอภัยอาศัยขึ้นก็จะมีความสุขมาก

นิพพานเป็นบรมสุขได้มีภาษิตกล่าวไว้แปลว่า “นิพพานเป็นบรมสุขคือสุขอย่างยิ่ง”^{๑๙๖} นิพพาน คือความละตัณหาในทางโลก และทางธรรมทั้งหมด ปฏิบัติโดยไม่มีตัณหาทั้งหมด คือ การปฏิบัติถึงนิพพานดังปรากฏในคัมภีร์ว่า “ชนเหล่าใดผู้มีสติ รู้นิพพานนั้นแล้ว เห็นธรรม ดับกิเลสได้แล้ว ชนเหล่านั้น เป็นผู้สงบทุกเมื่อ ข้ามตัณหาที่ชื่อว่าวิสตีภาในโลกได้แล้ว”^{๑๙๗}

ผู้ที่มีจิตถูกราคะโทสะโมหะครอบงำเสียแล้ว ย่อมเกิดเจตนาความคิดเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง ผู้อื่นบ้าง ทั้งสองฝ่ายบ้าง ต้องได้รับทุกข์โทมนัสแม้ทางใจเมื่อเกิดเจตนาขึ้นดังนั้นก็ทำให้ประพฤติกุศลทางไตรทวาร คือ กาย วาจา ใจ และคนเช่นนั้นย่อมไม่รู้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองตามเป็นจริง แต่เมื่อละความชอบ ความชัง ความหลงเสียได้ ไม่มีเจตนาความคิดที่จะเบียดเบียนตนและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย ไม่ประพฤติกุศลทางไตรทวาร รู้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองตามเป็นจริง ไม่ต้องเป็นทุกข์โทมนัส แม้ด้วยใจ ธรรมตลอดถึงนิพพาน ที่ว่า เห็นเอง คือเห็นอย่างนี้ ตามที่ตรัสอธิบายนี้ เห็นธรรมก็คือ เห็นภาวะหรือสภาพแห่งจิตใจของตนเอง ทั้งในทางไม่ดีทั้งในทางดี จิตใจเป็นอย่างไรก็รู้อย่างนั้นตามเป็นจริง ดังนี้ เรียกว่า เห็นธรรม ถ้ามีคำถามว่า เราจะได้ประโยชน์อย่างไร เราก็ตอบได้ว่า เราได้ประโยชน์ด้านความดับทางใจ คือจิตใจที่ร้อนรุ่มด้วยความโลภ โกรธ หลงนั้น เพราะมุ่งออกไปข้างนอกหากได้นำใจกลับเข้ามาดูใจเองแล้ว สิ่งที่ร้อนจะสงบเองและให้สังเกตจับตัวความสงบนั้นให้ได้ จับไว้ให้อยู่ เห็นความสงบดังนี้ คือ เห็นนิพพาน วิธีเห็นธรรม เห็นนิพพาน ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายไว้ จึงเป็นวิธีธรรมดาที่คนธรรมดาทั่วๆ ไปปฏิบัติได้ตั้งแต่ขั้นธรรมดาดำๆ ตลอดถึงขั้นสูงสุด

อริยสัจ ไตรลักษณ์ และนิพพาน “เป็นสัจธรรม”^{๑๙๘} ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ และได้ทรงแสดงสั่งสอน ดังแสดงในปฐมเทศนาและในธรรมนิยาม เรียกได้ว่าเป็น “ธรรมสัจจะ” สัจจะทางธรรม

^{๑๙๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๔/๕๗; พ.ธ.๒๕/๒๔/๓๙.

^{๑๙๗} คูรายละเอียดย.พ. (ไทย) ๓๐/๕๖/๒๒๓.

^{๑๙๘} อภิ.ส. (ไทย) ๓๔/๗๐๒/๒๗๘; ๙๐๗/๓๕๔.

เป็นนิสัยที่พึงรู้ได้ด้วยปัญญาอันเป็นทางพ้นทุกข์ในพระพุทธ ศาสนา แต่ทางพระพุทธศาสนาก็ได้แสดง ธรรมในอีกหลักหนึ่งคู่กันไป คือ ตาม“โลกสัจจะ” สัจจะทางโลกคือแสดงในทางมีตนมีของตน เพราะ โดยสัจจะทางธรรมที่ได้ขาดยอมเป็นอนัตตา แต่โดยสัจจะทางโลกยอมมีอัตตา ดังที่ตรัสว่า “ตนแล เป็นที่พึงของตน” ในเรื่องนี้ได้ตรัสไว้ว่า “เพราะประกอบเครื่องรถเข้า เสี่ยงวารถยอมมีฉันใด เพราะ ขันธทั้งหลายมีอยู่ สัตว์ก็ยอมมีฉันนั้น”^{๑๙๙} ธรรมในส่วนโลกสัจจะ เช่น ธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติใน สังคมมนุษย์ เช่น ทิศาหก แม้ศีลกับวินัยบัญญัติทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ฉะนั้น แม้จะปฏิบัติอยู่เพื่อความ พ้นทุกข์ทางจิตใจตามหลักธรรมสัจจะส่วนทางกายและ ทางสังคมก็ต้องปฏิบัติอยู่ในธรรมตามโลก สัจจะ ยกตัวอย่างเช่น บัดนี้ตนอยู่ในภาวะอันใด เช่น เป็นบุตรธิดา เป็นนักเรียนเป็นต้นก็พึงปฏิบัติ ธรรมตามควรแก่ภาวะของตนและควรพยายามศึกษานำธรรมในภาคปฏิบัติ ขึ้นทุกๆ วันในการเรียน ในการทำงาน และในการอื่นๆ เห็นว่า ผู้ปฏิบัติดังนี้จะเห็นเองว่าธรรมมีประโยชน์อย่างยิ่งแก่ชีวิตอย่าง แท้จริง

วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องทางธรรมะ คือ ปฏิบัติตนโดยลดความโลภ ความโกรธ ความหลง ชื่อว่า ถูกต้องในทางที่ดีของโลกด้วย ความโลภ โกรธ หลงเป็นอย่างไร ทำไมจึงต้องลด จะได้กล่าว ต่อไป ความโลภ อยากจะได้ อยากจะเป็น ในทรัพย์สินสิ่งของในตำแหน่งของผู้อื่น หรือที่ไม่ควรจะได้จะ เป็นของตน ความโกรธ เคืองแค้น เพราะไม่ได้ดังใจ หรือเพราะขัดใจ ไม่ถูกใจ ไม่ตรงใจ จนถึงจะต้อง ให้ได้ในทางร้าย หรือจะต้องตอบโต้ในทางร้ายให้สาสมกันหรือยิ่งกว่า โมหะ หลงใหล ไม่ใช่ปัญญา พินิจให้รู้เหตุผล จึงหลงตนเอง คือไม่รู้จักตนเองตามที่เป็นจริง หลงทาง คือถือเอาทางที่ผิด เดินทางที่ ผิด เพราะไม่มีมนสิการ ใส่ใจพิจารณาโดยแยบคาย โมหะที่มีเพราะไม่ใช่ปัญญามนสิการโดยแยบคาย นี้ เป็นมูลฐานให้โลก ให้โกรธดังกล่ามาแล้วด้วย กล่าวรวมกันว่าทั้งสามนี้เป็นกิเลส คือ เครื่องเศร้า หมองเพราะเป็นมูลเหตุก่อเจตนาให้ประกอบกรรมที่เศร้าหมองคือทุจริตทาง กาย วาจา ใจ ต่างๆ

กิเลส มี ๒ อย่าง คือ จิตกิเลส กิเลสทางใจ กรรมกิเลส กิเลสทางกรรม ในทางโลกของ ขมารวาส ลำพังกิเลสทางใจอย่างเดียวยังไม่เรียกกันว่าเป็นกิเลส ต่อเมื่อเป็นกิเลสทางกรรม การกระทำ จึงจะเรียกกันว่าเป็นกิเลส กิเลสของขมารวาส จึงหมายถึงกิเลสทางใจนั้นแหละที่แรงขึ้นจนถึงทำทุจริต ต่างๆ คือเป็นกิเลสทางกรรมขึ้นแล้ว พระพุทธเจ้าเมื่อตรัสสอนเรื่องกิเลสแก่คฤหัสถ์ก็ตรัสสอนถึงกิเลส ทางกรรมเช่นนี้และตรัสถึงอกุศลมูลรากเหง้าของอกุศลมีความตอนหนึ่งว่า “คนที่โลภ โกรธ หลง แล้ว ย่อมก่อทุกข์แก่ผู้อื่นด้วยไม่มีสติ”^{๒๐๐} กรรมที่เศร้าหมอง อันหมายถึง ทุจริตต่างๆ เป็นกิเลสที่ใครๆ ก็ มองเห็นแล้วพูดกันว่าเป็นกิเลส คือเศร้าหมองจริง ใครไปทำเข้าก็ก่อให้เกิดความเดือดร้อนและความ เสื่อม แม้คนที่ทำทุจริตเอง ก็ต้องช้อนทำและต้องพยายามกลบเกลื่อนแก้ตัวหรือหลบหนี เพราะก็รู้ว่า ผิดไม่ดี และความรู้ตัวเองคอยหลอนรบกวนจิตใจตนเองอยู่เสมอทำให้ไม่มีสุข เพราะคนที่เกิดมาเป็น มนุษย์โดยทั่วไปย่อมมีระดับจิตใจสูงพอที่จะสำนึกในความผิดชอบชั่วดีอยู่ตามสมควร เมื่อจิตใจเศร้า หมองไม่ผ่องใสร่างกายก็เศร้าหมอง หดสง่าราศี เป็นกิเลสจริงดังนี้ ฉะนั้น วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องไม่ว่า ในทางธรรมโดยตรงหรือในทางที่ดีของโลกจึงอยู่ที่ปฏิบัติลดความโลภ ความโกรธ ความหลง มิใช่ ปฏิบัติโดยการเพิ่มให้มากขึ้น

^{๑๙๙} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙๕/๕๘; อภิ.วิ.๓๕/๑/๑.

^{๒๐๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๖/๕๒๘.

วิธีที่จะลดความโลภโกรธหลง คือ หัดใช้ปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้ตัวชัด ด้วยการใส่ใจพิจารณาโดยแยบคายคือโดยเหตุผลที่ไม่อยู่ในอำนาจของความโลภ โกรธ หลง^{๒๐๑} ปัญญาที่จะหัดใช้พิจารณาให้รู้ดังนี้ทุกๆ คนย่อมมีอยู่เป็นพื้นน้อยหรือมาก แต่ถึงจะมีน้อยก็สูงกว่าสัตว์ดิรัจฉานแน่ สัตว์ดิรัจฉานบางพวกน่าจะมีความรู้อยู่บ้าง ดังสังเกตจากกิริยาของแมวในขณะที่ลักปลา มีอาการซ่อนเจตนา เช่น ทำเดินเมียงเข้าไป หรือหมอบคอยที่อยู่เฉยๆ เหมือนไม่เอาใจใส่ ได้ทำก็คาบปลาวังหนีไปโดยเร็ว กิริยาที่แสดงออกของแมวดังนี้ แสดงว่า แมวรู้ว่าปลาเป็นสิ่งที่เจ้าของหวงและการที่ทำนั้นเป็นความผิดจึงต้องรีบหนี เมื่อแมวยังรู้ว่าผิด โฉนคนจึงไม่รู้ว่าผิด คนย่อมรู้ได้ดีกว่าแน่นอน แต่คนที่ทำชั่วทำผิดมักไม่ใช้ความรู้หรือไม่ใช้ปัญญาพิจารณาให้เกิดความรู้ ไปใช้ความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ถูกความโลภ โกรธ หลง เป็นนายใช้ให้ทำส่วนความรู้ไม่ได้ใช้น่าจะเป็นเพราะมีกำลังอ่อนกว่าดังเช่น ตัวอย่างว่า ใจหนึ่งคิดจะทำทุจริต อีกใจหนึ่งคิดว่าเป็นความชั่วความผิด ไม่ได้ดีอย่าทำ แต่ใจที่คิดจะทำแย้งว่า มัวกลัวผิดก็จนอยู่อย่างนี้แหละ ทำดีไม่เห็นจะพอใช้สักที ถ้าใจที่คิดอยากร่ำรวยทางทุจริต (โลภ) แรกกว่า ก็เป็นฝ่ายชนะ ผลก็คือทำทุจริต ถ้าใจที่รู้ผิดชอบแรงกว่าก็ชนะ ผลก็คือไม่ทำทุจริต ฉะนั้น วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องก็คือปฏิบัติเสริมกำลังให้แก่ความรู้ในความดีความชั่ว ด้วยการเพิ่มพูนความรู้นี้ โดยหมั่นใส่ใจพิจารณาให้แยบคายให้ยุติด้วยเหตุผลที่เป็นเสรีจากความโลภ โกรธ หลงกับด้วยการเพิ่มกำลังสมทบด้วยคุณสมบัติเหล่านี้ คือความเคารพเชื่อฟัง กฎหมาย ศาสนา คตินิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม ความพากเพียรพยายาม ความมีสติ ความตั้งใจแน่วแน่กำลังผสมเหล่านี้ ประกอบกันเข้ากับความรู้ดังกล่าว ก็รวมเป็นกำลังในฝ่ายธรรมะคือฝ่ายดีจะเอาชนะฝ่ายกิเลสได้ เครื่องยั่วเย้าให้อยากทำทุจริตก็จะยั่วไม่สำเร็จ เพราะมีกำลังใจฝ่ายธรรมะแข็งแรงกว่าต่อต้านไว้ได้ คนที่ติดสุรา หรือติดยาเสพติดให้โทษ อาจเลิกได้ด้วยกำลังใจที่เด็ดเดี่ยว ฉะนั้นหากมีกำลังใจฝ่ายธรรมะ โฉนจะลดความโลภ โกรธ หลง ไม่ได้ กำลังใจดังกล่าวนี้มีความรู้นี้แหละเป็นข้อสำคัญ จึงกล่าวไว้ข้างต้นว่า ให้หัดใช้ปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้ตัวชัด

สัจจะมีซับซ้อนกันหลายชั้นหลายอย่างดังนี้ ถ้านำไปพูดกันผิดที่ผิดทาง ก็สับสนไม่เข้าใจ ชีวิตที่ยังดำเนินอยู่ในโลก ต้องอาศัยสัจจะทั้งหมดนี้จึงอยู่ได้ จะมีเพียงปรมัตตสัจจะอย่างเดียวหาได้ไม่ เหมือนอย่างต้นไม้เป็น ถ้ามีแต่แก่น ก็อยู่ไม่ได้ต้องทั้งมีเปลือก กระพี้ กิ่ง ใบ เป็นต้น แม้พระพุทธศาสนาก็แสดงธรรมเหมือนอย่างต้นไม้ที่มีพร้อมทุกอย่าง คือประกอบด้วยสัจจะทุกอย่าง เช่น วินัยและศีลธรรมเบื้องต้น เป็นไปทางโลกสัจจะ สมมุติสัจจะธรรมชั้นสูงจึงหนักไปทางปรมัตตสัจจะ จนถึงเป็นปรมัตถ์ล้วนและปรมัตถ์ล้วนนั้นเป็นไปในการปฏิบัติภายในจิตใจแท้ๆ แต่สำหรับเป็นข้อปฏิบัติทางกาย (แม้ของพระอรหันต์) ก็เป็นไปตามควรแก่โลกสัจจะ สมมุติสัจจะเช่นศีล หรือวินัยดังกล่าวแล้ว

มนุษย์เราเกิดมา มีปัญญาที่ทำให้รู้จักคิดอ่าน จึงใช้ปัญญาปรับปรุงตนเองให้เจริญขึ้น เริ่มต้นจากเป็นสัตว์ป่าคนป่า มาเป็นคนบ้านคนเมืองมีความเจริญเห็นประโยชน์ของการอยู่ด้วยกันอย่างมีระเบียบด้วยความสงบสุข จึงได้ตั้งคตินิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เห็นกันยินยอมกันว่าดีงามขึ้น จนถึงตั้งเป็นกฎหมายบังคับ และตั้งศาสนาขึ้น สำหรับเป็นทางปฏิบัติดีทางกายวาจาใจ ทั้งเพื่อเป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยวของใจ ด้วยความประสงค์ที่ประมวลเข้ามาได้ว่าเพื่อเว้นการที่ควรเว้น ประพฤติการ

^{๒๐๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๓/๒๔๑; พ.อิตี.๒๕/๒๒๘/๒๖๔.

ที่ควรประพจน์ จะได้ควบคุมกันอยู่อย่างมีระเบียบและมีความสุขสงบ สิ่งทั้งปวงที่ตั้งขึ้นนี้ โดยมากไม่มีปรมาตมสัจจะ คือเหตุผลที่แท้จริงเป็นมูลฐานอยู่บ้าง ตั้งกันขึ้นแล้วก็เลิกกันไปคราวหนึ่งๆ บางอย่างก็เลิกเร็ว เช่น ความนิยมที่เรียกว่า สมัยนิยม แม้ศาสนาหรือศีลธรรมในศาสนาก็เช่นเดียวกัน ถ้ามีมูลฐานจากปรมาตมสัจจะด้วย ก็ตั้งอยู่ยั่งยืน ถ้าแสดงคำสอนเป็นปรมาตมสัจจะโดยแท้ ก็จักตั้งอยู่ได้ตลอดไป

สรุปความว่า ตามที่กล่าวมาข้างต้น ว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น เน้นที่จะตัดความอยาก เพราะความอยากนั้นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวง ไม่ว่า พระพุทธเจ้าจะสอนอย่างไร วิธีไหนก็ตามลงท้ายให้พุทธบริษัทปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หรือให้มีสติไม่ประมาท ทรงเห็นว่า วิธีจะตัดความอยากให้เด็ดขาดนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องมีสติ มีความเพียร มีความรู้สึกตัว นี่ต่างหากที่เราจะต้องลงมือทำจริงๆ ด้วยเหตุผู้วิจัยจึงสรุปประเด็นสั้นๆ ให้เข้าใจง่ายว่า พระพุทธเจ้าสอนอะไรกันแน่ จะได้องค์ความรู้ใหม่ ในบทนี้จึงเสนอการเผยแผ่เพื่อละความอยากเพราะเมื่อความอยากดับ ทุกข์ก็ไม่มี

๓.๓.๕ การเผยแผ่ตามกำลังอินทรีย์ ๕

การสอนคือกรรมวิธีสำหรับเราให้ผู้เรียนเกิดความรู้ระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ต่ำสุดถึงสูงสุด และรู้สัจจะระดับต่างๆ ตั้งแต่สมมติสัจจะถึงอริยสัจจะเพื่อให้เขาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางดี การสอนที่จะมีผลดีนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างเช่น กำลังสติปัญญาของผู้ฟังแต่ละคนไม่เหมือนกัน หรือมีอินทรีย์ยิ่งหย่อนกว่ากันและความเอาใจใส่ของผู้ฟัง ทั้งความรู้ความสามารถและความเอาใจใส่ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าไปเสริมให้อินทรีย์ของผู้ฟังมีกำลังมากขึ้น เกิดมรรคผลในขณะฟังได้ ผู้วิจัยจึงขอเสนอวิธีการสอนของพระพุทธเจ้ามาให้ทุกท่านพิจารณาเพื่อจะได้นำไปปรับปรุงวิธีการสอนอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

พระพุทธเจ้าทรงเป็นครูชั้นยอดพระองค์หนึ่ง ในบรรดาคุณสมบัติของพระองค์นั้น มีอยู่ ๒ ประการที่บอกถึงความเป็นครูโดยตรง คือ อนุตตรโร ปุริสम्मสารถิ ทรงเป็นสารถิผู้ฝึกคนที่ไม่ผู้เทียมเท่า สตถา เทวมนุสสาณํ เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะพระพุทธเจ้าสามารถสอนให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นวิชชญาณและสัมโพธิญาณได้ด้วยการพูดธรรมดา และสามารถให้ผู้ฟังรู้ถึงอริยสัจจะ^{๒๐๒} และเกิดการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นจากปุถุชนเป็นอริยบุคคลได้ซึ่งในสมัยปัจจุบันนี้หาไม่ได้เสียแล้ว ด้วยเหตุผลที่พระองค์ทรงเป็นครูชั้นยอดนี้เอง จึงทรงทรงแสดงคำสอนใหม่อย่างได้ผล ในชั่วระยะเวลาเพียง ๘ เดือน ที่พระองค์ใช้ในการเผยแผ่พระศาสนา สามารถทำให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นโพธิญาณ กลายเป็นพระอริยบุคคลถึง ๑,๒๕๐ องค์ และตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์นั่นเอง พระพุทธศาสนาที่ตั้งเป็นหลักแหล่งลงอย่างมั่นคงในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำคงคาและต่อมากลายเป็นศาสนาที่ยิ่งใหญ่ของโลก การศึกษาคุณสมบัตินี้ และวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าจึงเท่ากับเป็นการศึกษาวิธีสอนตามหลักพุทธศาสตร์ และเราอาจจะได้หลักการบางอย่างเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในหลักการศึกษของเราในปัจจุบันก็ได้

พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีสอนคน ๓ วิธีด้วยกัน ท่านเรียกแต่ละวิธีว่า “ปาฏิหาริย์” แปลว่า สิ่งน่าอัศจรรย์หมายความว่า มีผลสำเร็จอย่างน่าอัศจรรย์ เพราะสามารถทำให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นวิชชญาณได้ และมีการเปลี่ยนแปลงไปได้ถึงขั้นเป็นพระอริยบุคคลวิธีสอนทั้ง ๓ นั้นได้แก่ ๑..

^{๒๐๒} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒: อภ.ปญจก.๒๒/๑๓/๑๑; อภ.วิ.๓๕/๘๔๔/๔๖๒..

อิทธิปาฏิหาริย์ การสอนด้วยการใช้ความสามารถพิเศษ เพื่อปราบคนร้าย ๆ ที่ไม่ยอมรับคำสอนง่ายๆ ให้สิ้นพยศ ๒. อาเทศนาปาฏิหาริย์ การสอนโดยวิธีดักใจ วิธีนี้พระองค์ทรงใช้กับบุคคลประเภท อุกมฤตัญญู และวิปจิตัญญู ๓. อนุสาสนีปาฏิหาริย์ ความรู้ระดับวิชฌญาณก็เกิดขึ้น พระจุฬป็นถผู้ ปุณชนก็กลับกลายเป็นพระอรหันต์ไป เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า การบรรลุธรรมผลนั้นไม่เกี่ยวกับสติปัญญา (Intelligence) หรือความสามารถทั่วไปของจิตแต่อย่างใด คนมีสติปัญญาต่างอาจจะบรรลุได้เร็วก็ได้ เช่น ในกรณีของพระจุฬป็นถนี้ ความสามารถในการจดจำต่ำมาก แต่ก็สามารถบรรลุธรรมได้เร็ว คนที่มีสติปัญญาสูงกลับบรรลุช้าเพราะมัวแต่คิดเหตุผล ติดอยู่ในตาข่ายแห่งเหตุผล ตัวอย่างเช่น พระสารีบุตร เป็นต้น

ทรงให้นางกิสาโคตรมีรู้จักความตาย มีลูกสะใภ้ของเศรษฐีคนหนึ่ง ชื่อกิสาโคตรมี ซึ่งมีบุตรคนเดียวต่อมาบุตรของนางได้ตายลงโดยปัจจุบันทันด่วน นางเสียอกเสียใจ

ทรงบันดาลไม่ให้เศรษฐีเห็นบุตร ขณะที่ประทับอยู่ที่สวนกุวาท แขวงเมืองพาราณสีนั้น พระองค์ได้มีโอกาสต้อนรับเศรษฐีคนหนึ่งชื่อ ยสะ ซึ่งเกิดเปื้อนโลกชีวิต หนีจากบ้านมาพบพระพุทธองค์ ในตอนเช้ามืด และเมื่อได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล ในตอนเช้า เศรษฐีผู้บิดาได้ออกเดินทางติดตามมาหาบุตรจนถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พระพุทธองค์ทรงเกรงว่าถ้าบิดาได้เห็น บุตรอาจจะพลาดจากคุณวิเศษที่ควรได้ควรมิ จึงทรงพระดำริว่า “โณหนอ เราพึงบันดาลด้วยการสร้างสรรค์ด้วยฤทธิ์ ให้เศรษฐีคบคิดซึ่งนั่งอยู่ที่นี่ไม่เห็นยสะกุลบุตรผู้นั่งอยู่ที่นี่” แล้วทรงบันดาลด้วยการสร้างสรรค์ ด้วยฤทธิ์ดังพระพุทธดำริ ต่อมาเศรษฐีผู้คบคิดได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทูลถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงเห็นยสะกุลบุตรบ้างไหม พระเจ้าข้า พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบโดยตรง ได้ตรัสเชิญให้นั่ง แล้วตรัสว่า บางทีถ้านั่งอยู่ที่นี่ อาจจะเห็นบุตรก็ได้ ต่อจากนั้นก็ทรงแสดงธรรมให้ทั้งบิดาทั้งบุตรฟัง เมื่อจบพระธรรมเทศนา เศรษฐีได้เป็นพระโสดาบัน ส่วนยสะ กุลบุตรได้บรรลุอรหันต์^{๒๐๓} ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ก็ทรงกลายการสร้างสรรค์ด้วยฤทธิ์เสียทำให้พอกับลูกได้พบกัน ณ จุดนั้นนั่นเอง

เศรษฐีเมืองพาราณสี และบุตรเป็นคฤหัสถ์คนแรกที่ได้รับการสั่งสอนจากพระพุทธองค์แล้ว เกิดวิชฌญาณและความเปลี่ยนแปลงจนกลายเป็นพระอริยบุคคล วิธีการสอนแบบอิทธิปาฏิหาริย์นี้ พระพุทธเจ้าทรงใช้เฉพาะในกรณีที่มีความจำเป็นเท่านั้น วิธีสอนแบบอาเทศนาปาฏิหาริย์ อาเทศนา แปลว่า การดักใจ หมายถึงการรู้สภาพจิตใจของผู้เรียนหรือผู้ฟังแล้ว ก็สอนเขาตามสภาพจิตใจนั้น พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีนี้ กับบุคคลประเภท อุกมฤตัญญู คือคนที่มีปัญญาบารมีสูง สามารถเกิดความรู้ อย่างต่ำถึงขั้นตัตถิรู้ได้ เพียงแต่ได้ฟังหัวข้อที่ยกขึ้นแสดงเท่านั้น อาเทศนาปาฏิหาริย์ มี ๒ วิธีด้วยกัน คือ ๑. การสอนด้วยคำพูดสั้น ๆ แต่ประทับใจหรือกินใจ ๒. การสอนด้วยการไม่พูด แต่ให้ลงมือกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง จนเกิดความรู้ด้วยตนเอง การสอนด้วยคำพูดสั้น ๆ แต่กินใจนั้น พระพุทธเจ้าทรงใช้กับบุคคลบางคนและบางโอกาส และการสอนแบบนี้ส่วนใหญ่ก่อให้เกิดความรู้ระดับทิฐิเท่านั้น แต่เมื่อเกิดความรู้ระดับที่เป็นสัมมาทิฐิเสมอกันแล้ว^{๒๐๔} ก็เป็นการเตรียมตัวพร้อมที่จะรับการสอนแบบอนุสาสนีปาฏิหาริย์ เพื่อให้เกิดความรู้ระดับวิชฌญาณต่อไป แต่ก็มีบางรายเหมือนกันที่สามารถได้ความรู้ถึงขั้นวิชฌญาณและโพธิญาณ ด้วยการฟังคำสอนสั้น ๆ ยกตัวอย่างเช่น

^{๒๐๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๗/๓๒; ที.สี.๙/๒๓๗/๑๘๙.

^{๒๐๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒; อัง.ปญจก.๒๒/๑๓/๑๑; อภิ.วิ.๓๕/๘๔๔/๔๖๒.

ทรงทำให้ชายหนุ่ม ๓๐ คนได้คิดและกลับตัว ในระหว่างเดินทางไปยังกรุงราชคฤห์ พระพุทธองค์ได้แวะพักใต้ต้นไม้ต้นหนึ่ง ในบริเวณใกล้เคียงกันนั้น มีชายหนุ่ม ๓๐ คน แวะพักใต้ต้นไม้ต้นหนึ่งในบริเวณใกล้เคียงกันนั้น มีชายหนุ่ม ๓๐ คนซื้อภัททวิสัยพาคนรักมาเที่ยวหาความสำราญกัน แต่ชายหนุ่มคนหนึ่งไม่มีคนรัก จึงพาเอาหญิงแพศยาคนหนึ่งมาเป็นคู่แทนขณะที่กำลังเล่นเพลินกันอยู่นั้น หญิงแพศยาได้ลักเอาของมีค่าของเขาเหล่านั้นหลบหนีไป คนเหล่านั้นออกติดตามหาจนกระทั่งมาพบพระพุทธเจ้าประทับอยู่ใต้ต้นไม้ จึงเข้าไปทูลถามว่า เห็นผู้หญิงคนหนึ่งหรือไม่ ทรงถามว่า มีอะไรจะต้องทำกับผู้หญิงหรือ ชายหนุ่มเหล่านั้นได้เล่าเรื่องตั้งแต่แรกถวาย พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ดูก่อนกุมารทั้งหลาย พวกเธอจะมีความเห็นเป็นอย่างไร การที่พวกเธอแสวงหาหญิง และการที่พวกเธอแสวงหาตนเองนั้น อย่างไหนเป็นความดีสำหรับเธอเล่า ชายหนุ่มเหล่านั้นต่างเห็นว่าแสวงหาตนดีกว่า”^{๒๐๕} จึงยอมรับฟังธรรมของพระพุทธองค์ แล้วได้บรรลุธรรมในที่สุด

ทรงสอน พระพาหิยะอย่างย่อๆ คราวหนึ่ง มีนักบวชนอกศาสนาคนหนึ่งชื่อพาหิยะ มาจากเมืองท่าสุปรการกะ ที่ริมฝั่งสมุทรอันเป็นแดนไกล เขาได้มาพบพระพุทธเจ้า ขณะที่พระองค์กำลังทรงบิณฑบาต และขอให้พระองค์ทรงแสดงธรรมให้ฟัง พระพุทธองค์ก็ทรงห้ามเขาถึง ๓ ครั้ง เพราะเห็นว่าเป็นเวลาที่ไม่เหมาะกับการแสดงธรรมแต่ในที่สุดพระองค์ก็ทรงยินยอมโดยแสดงธรรมอย่างย่อๆว่า ดูก่อนพาหิยะ เพราะเหตุนี้แล ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็นจักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่ารู้แจ้ง.. พาหิยะ ในกาลใดแล เมื่อท่านเห็นจักเป็นสักว่าเห็น ในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มี ในกาลใดท่านไม่มี ในกาลนั้นท่านย่อมไม่มีในโลกนี้ ในโลกหน้า ในระหว่างโลกทั้งสอง นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์ เมื่อพาหิยะได้ฟังคำสอนย่อ ๆ นี้ ก็เกิดความรู้ถึงระดับวิชชญาณ และเกิดการเปลี่ยนแปลงภายใน กลายเป็นพระอรหันต์ไป มาภายหลัง พระพุทธเจ้าตรัสชมพระพาหิยะว่า “ภิกษุทั้งหลาย พาหิยะเป็นบัณฑิต ปฏิบัติธรรมควรแก่ธรรม ทั้งไม่ทำให้เราลำบากเพราะเหตุแห่งการแสดงธรรม”

การสอนแบบไม่พูดแต่ให้ลงมือทำ ในบางกรณี พระพุทธองค์ไม่ทรงสอนอะไร ด้วยพระวาจาเลย แต่ทรงมอบหมายงานบางอย่างให้คนกระทำ จนกระทั่งเกิดความรู้ขึ้นมาพบความจริงด้วยตนเองเท่าที่ได้สังเกตจากหลักฐาน ปรากฏว่า วิธีนี้พระพุทธองค์ทรงใช้กับคนที่มีจิตใจอยู่ในภาวะไม่ปกติอย่างมาก จนไม่พร้อมที่จะฟังสิ่งใด ดังเช่น ทรงให้พระจูฬปันถกถูผ้าขาว ในสมัยพุทธกาล มีพระเถระรูปหนึ่งชื่อ มหาปันถกต่อมาพระมหาปันถกได้นำเอาน้องชายชื่อจูฬปันถกมาบวชด้วย ครั้นบวชแล้ว พี่ชายก็มอบหมายหน้าที่ให้ท่องจำคาถาหรือคำฉันท์ บทหนึ่งซึ่งมีความยาวเพียง ๔ บาทเท่านั้น แต่พระจูฬปันถก ก็ท่องจำไม่ได้ แม้เวลาจะล่วงไปตั้ง ๔ เดือนก็ตาม พระมหาปันถกผู้พี่เห็นว่าน้องชายจะไปไม่ไหวแน่ ก็เลยขับไล่ให้ลาสิกขาออกไปเป็นคฤหัสถ์เสียเลย แต่พระจูฬปันถกยังไม่อยากสึก แต่ก็จำต้องไป จึงเดินร้องไห้เพื่อจะไปสีกพระพุทธเจ้าเสด็จมาทอดพระเนตรเห็นเข้า ทรงถามทราบเรื่องราวแล้ว จึงพาพระจูฬปันถกกลับเข้าไปในพระคันธกุฏี ทรงบอกให้พระจูฬปันถกนั่งลง ประทานผ้าขาวให้ผืนหนึ่งแล้วทรงสั่งให้นั่งเอามือลูบผ้าขาวนั้นไปมา พร้อมกับท่องคำ รโซหรณ โดยไม่ต้องคิดอะไรทั้งสิ้น เมื่อพระจูฬปันถกท่องไปลูบไป จิตก็เป็นสมาธิมีความสว่าง สะอาด สงบเป็นลักษณะ เมื่อถึงเวลาอันเหมาะสม

^{๒๐๕} ส.ช.(ไทย) ๑๗/๙๕/๕๘; อภ.วิ.๓๕/๑/๑.

เรื่องนางกิสาคโคมี ว่านางเสียใจจนมีสติวิปลาสไปบ้าง ด้วยความรักอาลัยในบุตร นางจึงไม่ยอมเอาศพไปเผาหรือฝัง แต่อุ้มลูกตระเวนไปตามหมู่บ้าน เพื่อขอยาชุบลูกของนางให้ฟื้น เป็นที่น่าสมเพชเวทนาสำหรับบางคนแต่ก็เป็นที่น่าขบขันสำหรับบางคน นางจะได้ยินแต่คำว่า “ไม่มี” จากทุกบ้านเรือน บางแห่งยังถูกขับไล่ไล่ส่งเสียอีก เวลาผ่านไปหลายวันจนกระทั่งศพลูกของนางขึ้นอืด นางก็ยังคงอุ้มต่อไป วันหนึ่งนางได้ไปพบกับอุบาสกคนหนึ่ง ซึ่งได้แนะนำให้นางไปขอยาจากพระพุทธรูป นางรีบไปยังพระเชตวันทันที เมื่อนางออกปากขอยา พระพุทธรูปก็ตรัสว่า “ยามี่แน” นางดีใจอย่างล้นพ้นที่ได้ยินคำว่า “มี” เป็นครั้งแรก นางทูลถามว่ายานี้ประกอบด้วยอะไรบ้าง พระพุทธรูปก็ตรัสว่า ประกอบด้วยเมล็ดพันธุ์ฝักกาด นางดีใจยิ่งขึ้น เพราะเมล็ดพันธุ์ฝักกาดเป็นของหาง่าย ขณะที่นางกำลังจะรีบเดินทางไปหาเมล็ดพันธุ์ฝักกาดนั่นเอง พระพุทธรูปก็ตรัสว่า ให้ไปหาเมล็ดพันธุ์ฝักกาดจากบ้านเรือนที่ไม่เคยมีคนตาย นางกิสาคโคมี^{๒๐๖} ออกตระเวนขอเมล็ดพันธุ์ฝักกาดจากชาวบ้านอีกครั้งหนึ่ง แต่เดินจนเหนื่อยอ่อนก็หาไม่ได้ เพราะทุกบ้านเรือนล้วนแต่เคยมีคนตายทั้งสิ้น ในที่สุดแสงสว่างก็เกิดขึ้นในดวงจิตของนางว่า ความตายเป็นของธรรมดา คนในโลกทุกคนต้องตาย ในโลกนี้มีคนตายมากกว่าคนเป็นลูกของนางไม่ไช้รายพิเศษอะไร เขาได้ปฏิบัติตามกฎอันเที่ยงธรรมแห่งจักรวาลแล้วพร้อมๆ กับเกิดความรู้ใหม่นี้ขึ้นมา นางก็นำศพลูกไปฝังแล้ว ก็กลับไปเฝ้าพระพุทธรูป ต่อมาก็ได้บรรลุพระอรหัตผล

ทรงสอนตามสติปัญญาของคน ถ้าคนฟังมีสติปัญญาสูง มีพื้นความรู้พอที่จะเข้าใจธรรมชั้นสูงได้ พระพุทธรูปก็ทรงสอนธรรมชั้นสูงคืออริยสัจ ๔ ทันทันที อย่างในกรณีที่พระองค์เสด็จไปสอนพระปัญจวัคคีย์ พระองค์ก็ทรงสอนอริยสัจจัตถ์ทันที เพราะพระปัญจวัคคีย์เป็นนักบวช มีความรู้และประสบการณ์ทางศาสนาสูงอยู่แล้ว

แต่พอทรงสอนบิดาของพระยส ซึ่งเป็นฆราวาส ไม่มีพื้นฐานทางศาสนา พระองค์ทรงเริ่มต้นด้วยการให้ทานก่อน ต่อไปก็ว่าด้วยการรักษาศีล ต่อไปก็ว่าด้วยผลของทาน และศีล คือความสุขอันเลอเลิศในสวรรค์ ต่อจากนั้นก็เริ่มหักมุมโดยพรรณนาถึง “โทษความต่ำทราม และความเศร้าหมองของกามทั้งหลาย”^{๒๐๗} ว่าด้วยอานิสงส์ในการออกจากกาม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ เศรษฐีผู้ศฤงคารมดีมีจิตสงบ มีจิตอ่อนมีจิตปลอดจากนิวรณ์ มีจิตเบิกบาน มีจิตผ่องใสแล้วจึงทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระพุทธรูปทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง

ทรงสอนตามภูมิหลังผู้ฟัง ก่อนจะทรงแสดงธรรม พระพุทธรูปจะทรงพิจารณาดูก่อนว่า คนฟังมีภูมิหลังในทางศาสนา การศึกษา เศรษฐกิจและทางสังคมอย่างไร เมื่อทราบแล้ว ก็ทรงเลือกเรื่องและวิธีการสอนที่เหมาะสมกับฐานะของเขา ตัวอย่างเช่นในการสอนพระปัญจวัคคีย์ พระพุทธรูปก็ทรงเริ่มด้วยวิธีการปฏิบัติสุดโต่ง ๒ ข้างเสียก่อน คือวิธีมัวสุมในกามสุข (กามสุขัลลิกานุโยค) และวิธีทรมานตนให้ลำบาก (อตถกิลมถานุโยค) เพราะว่าพระปัญจวัคคีย์เลื่อมใสในวิธีหลัง ในการสอนครั้งแรก มีพระอัญญาโกณฑัญญะเท่านั้นที่ได้ดวงตาเห็นธรรม องค์อื่น ๆ ยังไม่ได้ เพราะยังติดในแนวคิดเรื่องอัตตา คือตัวตนอันเป็นอมตะที่แฝงอยู่ในชีวิต ต่อมาภายหลังพระพุทธรูปจึงทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร ทรงชี้ให้เห็นว่า “อัตตา” ดังกล่าวนั้นไม่มี จึงบรรลุธรรม

^{๒๐๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๔//๒๑๙.

^{๒๐๗} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๑/๓๒; อภ.วิ.๓๕/๙๘๓/๕๑๐.

หลักการและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าจึงนับว่าเป็นวิธีการสอนที่ดีที่สุดสำหรับครูผู้สอนในปัจจุบัน เพราะการเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ (Child Center) คือจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอนพุทธศาสนิกชนในอดีตจนบรรลุผลสำเร็จดังที่กล่าวมา จึงหวังว่าการวิเคราะห์ในบทนี้จะยังประโยชน์แก่ชาวพุทธผู้มีจิตวิญญานแห่งความเป็นพุทธในการพัฒนาการเรียนการสอนอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

สรุปความว่า การสอนแบบอนุสาสนีปาฏิหาริย์ เป็นการบรรยายหรือการแสดงแบบธรรมดา โดยไม่ต้องใช้ฤทธิ์เดชหรือการดักใจเข้าช่วยแต่อย่างใด ในการสอนคน พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีอนุสาสนีมากที่สุดและได้ผลดีที่สุด พระพุทธเจ้าทรงเชื่อมั่นในคำพูดที่เปล่งออกมาว่า สามารถทำให้คนเกิดความเชื่อมั่นถึงขั้นเปลี่ยนวิถีชีวิตได้ ยอมรับค่านิยมใหม่ได้ แสวงหาเป้าหมายใหม่ได้ ในยุคที่ศาสดาเจ้าลัทธิทั้งหลายหนีไปใช้ฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ดึงดูดคนมาเป็นสาวก พระพุทธเจ้าทรงยึดปาฏิหาริย์เพียงอย่างเดียว นั่นก็คือปาฏิหาริย์แห่งการสั่งสอน อนุสาสนีของพระพุทธองค์มีผลดีอย่างน่าประหลาด ทุกครั้งที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมจบลง ผู้ฟังจำนวนมากจะเกิดความรู้ตั้งแต่ระดับทิวทัศน์ไป จนถึงระดับโพธิญาณ คนธรรมดา กลายเป็นกัลยาณปุถุชนและอริยบุคคลจำนวนมากอนุสาสนีของพระพุทธเจ้าประสบผลสำเร็จด้วยดีเพราะเหตุผลดังต่อไปนี้ ทรงพิจารณาจนรู้จักจิต ภูมิปัญญา และ ภูมิหลังของผู้ฟัง แล้วก็ทรงปรับปรุงเนื้อหาของเรื่องที่จะสอน และวิธีสอนให้เหมาะสมกับคนฟัง ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ ทรงตรววจูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลาย บางพวกมีธูลีคือ กิเลสในจักขุน้อย บางพวกมีธูลีคือกิเลสในจักขุมาก บางพวกมีอินทรีย์แก่กล้า บางพวกมีอินทรีย์อ่อน บางพวกมีอาการดี แต่ทรงสอนตามฐานะความสัมพันธ์กับพระองค์ ดังวิสัยมานั้น จัดเป็นพุทธจริยาเกี่ยวกับการใช้อุสาสนีปาฏิหาริย์

๓.๔ ผลสำเร็จของการใช้อุสาสนีปาฏิหาริย์เพื่อการเผยแผ่

ในบทนี้ผู้วิจัยจะสรุปผลของการใช้อุสาสนีปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการเริ่มต้นที่เหมาะสมแก่กรณี ทั้งนี้เพื่อเตรียมผู้ฟังให้พร้อมที่จะรับฟังการสอนของพระองค์ก่อนเสมอ การสอนที่ดีจะต้องมีการเริ่มต้นที่ดีด้วยเพราะการเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจและนำเข้าสู่เนื้อหาได้ พระพุทธเจ้ามีวิธีการเริ่มต้นที่น่าสนใจมาก โดยปกติพระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมทีเดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเฝ้าด้วยเรื่องที่เขารู้เข้าใจดีหรือสนใจอยู่ จึงถือได้ว่าสาเหตุที่พระองค์ประสบผลสำเร็จในการสอน ก็เพราะไม่ทรงมองข้ามความแตกต่างของผู้ฟังแล้วทรงเลือกหาวิธีเริ่มต้นสอนในเรื่องที่ผู้ฟังรู้เป็นอย่างดีอยู่แล้วพระองค์จึงค่อยชักนำเข้าสู่หลักธรรมในภายหลัง

๓.๔.๑ ผลสำเร็จเกิดจากการใช้รูปแบบและประเภทอนุสาสนีปาฏิหาริย์

ในการประกาศพุทธธรรมเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงสามารถสร้างความสนใจ ความศรัทธาให้เกิดแก่ผู้ฟังหรือกลุ่มเป้าหมายด้วยรูปแบบและวิธีการที่หลากหลายในทุกสถานการณ์ ไม่จำกัดตายตัวเป็นรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ซึ่งแม้แต่การสำรวมพระอิริยาบถให้สงบเรียบร้อยงดงาม ก็ถือว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาดังเช่น เมื่อพระพุทธองค์เสด็จ

มุ่งไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เพื่อทรงแสดงธรรมโปรดพระปัญจวัคคีย์ มีนักบวชอาชีวกผู้หนึ่งชื่อว่า อุปกะ เดินสวนทางมา เพียงพบเห็นพระพุทธองค์เสด็จดำเนินด้วยพระพุทธานุภาพมีพระอาการสงบเรียบร้อยไปตามปกติเท่านั้น เขากลับเกิดความประทับใจตรงเข้าไปสนทนาด้วย ภายหลังจากนั้น เขาไปใช้ชีวิตฆราวาสแต่งงานมีครอบครัวแล้วเกิดความเบื่อหน่าย ได้กลับมาขอบวชประพฤติธรรมกับพระพุทธองค์และบรรลุนิพพานได้ในที่สุดหรือแม้แต่อุปติสสปริพาชกที่เข้ามาบวชเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนาในนามอุโฆษเป็นที่รู้จักกันว่า พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระ ก็เพราะเลื่อมใสในอิริยาบถที่สละสลวยของพระอัสสชิเถระเป็นจุดเบื้องต้น

อย่างไรก็ตาม รูปแบบหรือวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นแม้จะมีหลายรูปแบบ แต่เมื่อรวบรวมตามที่ปรากฏโดยส่วนมากแล้ว นับจำนวนได้ ๗ วิธี ด้วยกันดังนี้

๑. อุปนิสสนกถา แปลว่า “ถ้อยคำของผู้เข้าไปนั่งใกล้”^{๒๐๘} หมายถึงการนั่งคุยสนทนากันเองโดยสอดแทรกหลักธรรมเข้าไปในการสนทนากันนั้น เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่ใช้สำหรับการสนทนาปราศรัยกับบุคคลผู้ไปมาหาสู่ หรือการต้อนรับแขกผู้มาเยือน เป็นการพูดคุยกันตามสมควรแก่เหตุการณ์ กาลเทศะและบุคคลผู้ฟัง เพื่อตอบคำซักถาม แนะนำชี้แจง ให้คำปรึกษา เป็นต้น ไม่เป็นแบบแผนพิธี ตรงกับที่ท่านโบราณจารย์กล่าวว่า นั่งจับเข่าคุยกัน บรรยายความเป็นกันเอง โดยไม่มีการเตรียมตัวมาก่อน ซึ่งนิยมพูดกันว่า เป็นการเทศน์ธรรมาสน์เตี้ย

๒. อัมมิกถา หรือ ธรรมกถา แปลว่า “ถ้อยคำที่กล่าวถึงธรรม”^{๒๐๙} หมายถึงการบรรยายหรืออธิบายธรรม เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักพระธรรมวินัยอย่างเป็นกิจจะลักษณะ เป็นงานเป็นการ เป็นเรื่องเป็นราว ในปัจจุบัน ได้แก่ การแสดงธรรมการปาฐกถาธรรมการบรรยายธรรม เป็นต้น

๓. โอวาทกถา แปลว่า “ถ้อยคำที่กล่าวสอน”^{๒๑๐} หมายถึงการให้คำแนะนำตักเตือนให้ละเว้นชั่วประพฤติดี เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่พระพุทธองค์ทรงประทานเป็นพระพุทพจน์หรือพระโอวาทสั้นๆ เป็นพระดำรัสตรัสเตือน ทรงสั่งสอนโดยเฉพาะเจาะจงเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความสังวรระวัง ไม่ทำชั่ว ให้ละความชั่ว ให้ทำแต่ความดี และให้รักษาความดีเอาไว้ซึ่งตามปกติจะทรงประทานแก่พุทธบริษัทในโอกาสสำคัญ เช่น พระโอวาทปาติโมกข์ ๓ ที่ทรงแสดงถึงอุดมการณ์หลักการ วิธีการของพระพุทธศาสนา หรือพระปัจฉิมวาจาอันเป็นโอวาทสุดท้ายเมื่อจวนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เอาละ บัดนี้เราขอเตือนพวกเธอว่า สังฆาทหัตถ์ทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด” เป็นต้น

๔. อนุสาสนิกถา แปลว่า “ถ้อยคำที่กล่าวสอนให้เห็นจริง”^{๒๑๑} หมายถึงคำกล่าวสอนในลักษณะซ้ำๆ ครั่งแล้วครั่งเล่า ย้ำเตือนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดความจำได้ เกิดความชินหูเป็นรูปแบบการเผยแผ่อีกวิธีหนึ่งซึ่งพระพุทธองค์ทรงนำมาใช้ตรัสพร่ำสอนโดยเฉพาะแก่บรรดาพุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิตหรือสหธรรมิก ๕ คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรีรวมทั้งนักบวชที่อยู่ใกล้ชิดดังเช่น ที่ทรงรับสั่งกะท่านพระอานนท์ ความว่า “อานนท์ เราจักกระหนาบแล้วกระหนาบอีก ใครมี

^{๒๐๘} อด.สตุตตก.(ไทย) ๒๓/๓๔/๓๓.

^{๒๐๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔/๒๘๗; อด. ทสก.๒๔/๖๙/๑๓๘.

^{๒๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๔/๕๗; พุ.ธ.๒๕/๒๔/๓๙.

^{๒๑๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๓๙/๒๗๓; อด.ตีก.๒๐/๕๐๐/๒๑๗; พุ.ปฎิ.๓๑/๗๑๘/๖๑๖.

สาระก็ตั้งอยู่ได้ ใครไม่มีสาระก็ต้องออกไป” เป็นต้น เนื้อหาสารธรรมโดยส่วนมาก จะเป็นคำสอนประเภทความไม่ประมาท ความสามัคคี ความเพียรพยายาม สติสัมปชัญญะ ความอดทน ซึ่งพระพุทธองค์ทรงย้ำเตือนพุทธบริษัทอยู่เสมอๆ

๕. อัมมสากัจฉากถาหรือเขียนว่า ธรรมสากัจฉากถา แปลว่า “ถ้อยคำที่สนทนากันในทางธรรม”^{๒๑๒} หมายถึงการสนทนาธรรม เป็นทำนองแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน บางครั้งมาในรูปแบบคำถาม เพื่อแสวงหาความถูกต้อง หรือปรับความเข้าใจซึ่งกันและกัน เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่พระพุทธองค์ทรงใช้บางโอกาสเพื่อทรงรับรองความคิดเห็นของผู้ฟังบ้าง เพิ่มเติมบ้าง ปรับปรุงบ้าง ปฏิเสธบ้าง ตามควรแก่กรณี ปัจจุบันนอกจากจะเรียกว่า การสนทนาธรรมแล้วอาจเรียกว่า การอภิปรายธรรม การเสวนาธรรม โดยผลัดกันพูดผลัดกันฟังอีกด้วย

๖. ปุจฉาวิสัชนากถา แปลว่า “ถ้อยคำที่ถาม-ตอบ” หมายถึงรูปแบบการเผยแผ่ที่ขึ้นต้นด้วยการถาม-ตอบ โดยอาจถามนำเพื่อกระตุ้นผู้ฟังให้ตอบเป็นการทดสอบความรู้ความเข้าใจภายหลังจากที่ได้อธิบายธรรมนั้นๆ ให้ฟัง หรือระหว่างที่สนทนาธรรมกันเพื่อกระตุ้นเร้าให้ผู้สนทนาเกิดความตื่นตัวอยู่เสมอ เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่พระพุทธองค์ทรงใช้ประกอบกับการแสดงพระธรรมเทศนาอื่นๆ ภายหลังจากที่ตรัสอธิบายความหมายของธรรมนั้นๆ แล้ว เพื่อทดสอบความเข้าใจของผู้ฟัง เช่น เมื่อทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร^{๒๑๓} โปรดพระปัญจวัคคีย์พระองค์ทรงเริ่มอธิบายว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นอนัตตาโดยลำดับแล้วตรัสย้อนถามว่า “พวกเธอเข้าใจข้อความตามที่กล่าวมาอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง” เมื่อพระปัญจวัคคีย์ทูลตอบว่า “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” ก็ตรัสถามต่อไปว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือสุขเล่า” พระปัญจวัคคีย์ทูลตอบว่า “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า” จึงตรัสนำไปสรุปถึงความเป็นอนัตตาว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา” “ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า” ดังนี้ เป็นต้น

๗. อัมมเทศนากถา (หรือเขียนว่า ธรรมเทศนากถา) แปลว่า “ถ้อยคำที่แสดงธรรม”^{๒๑๔} คือ การเทศน์ หรือการแสดงพระธรรมเทศนานั่นเอง เป็นการแสดงธรรมสั่งสอน ชี้แจงเรื่องบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ เพื่อให้ละชั่ว ประพฤติดี ทำจิตให้บริสุทธิ์เป็นรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ดาษดื่นในพระสูตรปิฎกนอกจากนี้ ในปัจจุบัน ยังมีการจัดแบ่งประเภทของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอีกหลายอย่างเช่น คำว่า การเผยแผ่นั้น มักจะเข้าใจกันเสียแต่ว่าเป็นการทำให้ได้ยินได้ฟังโดยเฉพาะ คือการเทศนาสั่งสอน นั้นบว้างยังไม่สมบูรณ์ งานเผยแผ่ทำนองนี้นับรวมเข้าในองค์ปริยัติล้วนๆ ยังไม่สามารถจับใจคนผู้จะรับได้เต็มเปี่ยม จำต้องขยายออกไปถึง การเผยแผ่ด้วยการปฏิบัติธรรมและปฏิเวธธรรมด้วย จึงจะครบถ้วน ในที่สุดจะได้หลักแห่งการเผยแผ่ที่สมบูรณ์ดังนี้

(๑) เผยแผ่ด้วยการให้ได้ยินได้ฟังทุกวิถีทาง (หลักปริยัติธรรม)

(๒) เผยแผ่ด้วยการทำสิ่งที่ดีและทำยากให้เขาดู (หลักปฏิบัติธรรม)

^{๒๑๒} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๓; พ.สุ.๒๕/๓๑๗/๓๗๖.

^{๒๑๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙๕/๕๘; อภิ.วิ.๓๕/๑/๑.

^{๒๑๔} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๘/๒๐๕.

(๓) เผยแผ่ด้วยการเป็นผู้มีความสุขให้เขาดู (หลักปฏิเวธธรรม)^{๒๑๕}

๓.๔.๒ ผลสำเร็จจากการใช้อุณาสนีปาฏิหาริย์เผยแผ่ตลอด ๔๕ พรรษา

การเผยแผ่ครั้งแรก พระพุทธเจ้าทรงส่งพระสาวกออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา รวม ๖ สาย ๆ ละ ๑ รูป รวมทั้งพระองค์เองด้วย ก็รวมเป็น ๖๑ สาย และได้เผยแผ่พระพุทธานามานานถึง ๔๕ ปี ซึ่งตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษาได้เสด็จไปเผยแผ่ยังสถานที่ต่างๆ โดยสรุปดังนี้

พรรษาที่ ๑

- จำพรรษาที่อิสิปตนมฤคทายวัน โปรดปัญจวัคคีย์ สังฆรัตนะ เกิดขึ้นครั้งแรกในโลก โปรดพระยสะ และสหาย ๔๕ คน ออกพรรษา ให้สาวก ๖๐ รูป มีอำนาจบวชกุลบุตร ได้โดยวิธีให้รับไตรสรณคมน์^{๒๑๖}

- โปรดภัททวัคคีย์ ๓๐ รูป^{๒๑๗} โปรดขุทฺธิสสามพี่น้อง บวชเป็นเอหิภิกขุ ๑,๐๐๐ รูป แสดงอาทิตตปริยายสูตรสำเร็จพระอรหันต์หมด^{๒๑๘} ไปราชคฤห์โปรดชาวเมืองและพระเจ้าพิมพิสารเป็นพระโสดาบัน ถวายวัดเวฬุวันเป็นวัดแรก ให้สงฆ์สาวกรับอารามที่มีผู้ถวายได้พระอัญญาโกณฑัญญะ บวชปุณณมันตานีบุตร ลูกน้องสาว บรรลุอรหันต์ ได้ ๒ อัครสาวก อุปติสสะและโกสิตตะบวชบรรลุเป็นพระอรหันต์ บวชพระมหากัสสปะโดยรับโอวาท ๓ ข้อ^{๒๑๙}

พรรษาที่ ๒

- จำพรรษาที่เวฬุวัน ออกพรรษาเสด็จเมืองเวสาลี แคว้นวัชชี สอนพระอานนท์ให้สาธยายรัตนสูตร^{๒๒๐} บรรเทาภัยของชาวเมือง พระอานนท์ฟังกล่าววัตถุ ๑๐ ประการของพระปุณณมันตานีบุตรเป็นพระโสดาบัน

พรรษาที่ ๓

- จำพรรษาที่เวฬุวัน ราชคฤห์เศรษฐี ขอสร้างเสนาสนะถวายสงฆ์ เป็นที่พำนักถาวร อนุญาตเกสัช ๕ ชนิด และภัตตา ประเภทต่างๆ อนุญาตการอุปสมบทโดยวิธีอุตติจตุตถกรรม พระสารีบุตรบวชให้ราหะพราหมณ์เป็นรูปแรก อนุญาตวันประชุมสงฆ์ และแสดงธรรมใน ๑๔ คำ ๑๕ คำ และ ๘ คำ ของข้างขึ้นและข้างแรม

พรรษาที่ ๔

^{๒๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) , พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร : เอส อาร์ พรินตติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๒.

^{๒๑๖} ที่มา วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

^{๒๑๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๖/๓๑.

^{๒๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๔๕/๔๕.

^{๒๑๙} บรรจบ บรรณรุจิ, พระพุทธเจ้า : พุทธกิจพรรษา ที่ ๑-๑๓, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๑), หน้า ๖๔-๖๕.

^{๒๒๐} ดูรายละเอียดปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกปาฐะ ว่าด้วย พรรณารัตนสูตร ใน "อรรถกถา ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ รัตนสูตรในขุททกปาฐะ.

- จำพรรษาที่เวฬุวัน โปรตหมอชิวโกมารักจ้เป็นพระโสดาบัน ถวายชีวกอัมพวันอนุญาติผ้าไตรจีวร ๓ ผืน,ผ้าจีวร ๖ ชนิด ออกพรรษา เทศน์โปรดพุทธบิดา สำเร็จพระอรหันต์และนิพพาน และจุดเพลิงพระบรมศพ

พรรษาที่ ๕

- จำพรรษาที่กุฎาคารศาลา ปามหาวัน นอกเมืองเวสาลี พระนางประชาบดี ยอมรับคุณธรรม ๘ ประการ บวชเป็นภิกษุณีองค์แรกแล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์-พระนางยโสธราบวชในสำนักพระนางประชาบดีเถรี บรรลุเป็นพระอรหันต์ นางรูปนันทา บวชตามหมู่ญาติ ทรงแสดงฤทธิ์โปรด สำเร็จเป็นพระอรหันต์ออกพรรษา เสด็จไปภัททนิคร แคว้นอังคะ โปรดเมณฑกะเศรษฐี ฌณชัยเศรษฐี นางวิสาขาและหมู่ญาติ เป็นพระโสดาบัน อนุญาติโครสทั้ง ๕ ทรงอนุญาติน้ำผลไม้ทุกชนิดเว้นน้ำกับเมล็ดน้ำข้าวเปลือกน้ำไปไม้ทุกชนิด เว้นน้ำผักดอง น้ำดอกไม้ทุกชนิด เว้นน้ำดอกมะขางน้ำอ้อยสด ทรงอนุญาติให้ฉันผักสดทุกชนิดและของขบฉันที่ทำด้วยแบ่ง ให้ฉันผลไม้ได้ทุกชนิด แสดงมหาปเทศ ๔ สิ่ง ที่ควรและไม่ควรสำหรับสงฆ์

พรรษาที่ ๖

- จำพรรษาที่มกุฏบรรพต แคว้นมคธ ห้ามพระภิกษุแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ พรารภจะแสดงยมกปาฏิหาริย์เองออกพรรษา เติร์ถีย์สร้างสำนักหลังวัดเชตวัน พระเจ้าปเสนทิโกศล เปลี่ยนเป็นสร้างอารามสำหรับภิกษุณี เรียกราชการาม เพ็ญเดือน ๘ แสดงยมกปาฏิหาริย์ นอกเมืองสาวัตถี^{๒๒๑}

พรรษาที่ ๗

- จำพรรษาที่ที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แสดงพระอภิธรรมโปรดพุทธมารดาตลอดไตรมาสจนบรรลุเป็นพระโสดาบัน พระพุทธองค์ทรงแสดงเป็นเวลา ๓ เดือน ของโลก มนุษย์ มีเทวดาได้บรรลุธรรมตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้

๑. คัมภีร์ธัมมสังคณี ว่าด้วยหมวดแห่งปรมัตถธรรม ทรงแสดง ๑๒ วัน มีเทวดาบรรลุธรรม ๗ โภก
๒. คัมภีร์วิงค์ ว่าด้วยการจำแนกปรมัตถธรรม ทรงแสดง ๑๒ วัน มีเทวดาบรรลุธรรม ๗ โภก
๓. คัมภีร์ธาทุกถา ว่าด้วยธาตุแห่งปรมัตถธรรม ทรง แสดง ๖ วัน มีเทวดาบรรลุธรรม ๗ โภก
๔. คัมภีร์ปุคคลบัญญัติ ว่าด้วยบัญญัติบุคคลและ ปรมัตถ์ทรงแสดง ๖ วัน มีเทวดาบรรลุธรรม ๗ โภก
๕. คัมภีร์กถาวัตถุ ว่าด้วยการถามและตอบในปรมัตถธรรม ทรงแสดง ๑๓ วัน มีเทวดาบรรลุธรรม ๗ โภก
๖. คัมภีร์ยมก ว่าด้วยการแสดงปรมัตถธรรมเป็นคู่ๆ ทรงแสดง ๑๘ วัน มีเทวดาบรรลุธรรม ๗ โภก
๗. คัมภีร์มหาปัฏฐาน ว่าด้วยปัจจัยปรมัตถธรรม ทรงแสดง ๒๓ วัน มีเทวดาบรรลุธรรม ๔๐ โภก เรื่องอังกูรเทพบุตรและอินทกเทพบุตร ลงจากชั้นดาวดึงส์ ที่ประตูเมืองสังกัสสะ หลังออกพรรษา

^{๒๒๑} บรรจบ บรรณรุจิ, พระพุทธเจ้า : พุทธกิจพรรษา ที่ ๑-๑๓, หน้า ๒๔๖-๒๕๐, ยมกปาฏิหาริยวัตถุ ฌมมปท. (บาลี) ๖/๙๑-๙๒.

เสด็จกรุงสวตถี ปรารภเรื่องนางปฐิพูชีกา ภรรยาของมาลาภารีเทพบุตร นางจิณฺจมาณวีกา ใส่ความ
พระพุทเจ้า ถูกธรณีสูบลงอเวจีมหานรก^{๒๒๒}

พรรษาที่ ๘

- จำพรรษาที่เภสภพวัน ภัคชนบท บิดาของสิงคาลกมานพบวช บรรลุพระอรหันต์ หลัง
ออกพรรษา บัญญัติสิกขาบทเรื่อง การฝังไฟของภิกษุ โปรดมาคันทิยาพราหมณ์และภรรยา จนขอ
บวชทั้ง ๒ คนแล้วได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ นางมาคันทิยาผู้เป็นธิดาผูกจิตอาฆาตในพระศาสดา
เศรษฐีโกสัมพี ๓ คนตามไปฟังธรรมที่วัดเชตวัน เมืองสวตถีบรรลุเป็นพระโสดาบันและได้สร้าง
โฆสิตาราม ปาวาริการาม และกุฎกุฎาราม ถวายที่โกสัมพี

พรรษาที่ ๙

- จำพรรษาที่โกสัมพีเรื่องนางสามาวดี ได้เป็นมเหสีพระเจ้าอุเทน ถูกลูกนางมาคันทิยาวางแผน
เผาทั้งปราสาทจนตายหลังออกพรรษา สงฆ์ที่โฆสิตาราม โกสัมพี แดกความสามัคคี

พรรษาที่ ๑๐

- จำพรรษาที่รักชิตวัน ป่าปาริเลยยกะอยู่ระหว่างกรุงโกสัมพีกับกรุงสวตถี ช้างปาริเลยยกะ
และวานรถวายอุปัฏฐากพระพุมทองค์ หลังออกพรรษา หมูสงฆ์ชาวโกสัมพีมาขอขมาต่อพระองค์ ทำ
ให้สังฆสามัคคี^{๒๒๓}

พรรษาที่ ๑๑

- จำพรรษาที่หมู่บ้านพราหมณ์ เอกนาลา ไต้เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ หลังออกพรรษา ไม่
ปรากฏหลักฐาน

พรรษาที่ ๑๒

- จำพรรษาที่ควงไม้สะเดา เมืองเวรัญชา ทรงไม่อนุญาตให้มีการบัญญัติสิกขาบท หลังออก
พรรษา เรื่องเฮอร์กปัตตนาคราช
- พระนางปชาบดีเถรี ทูลลาภิพพาน ประชุมเพลิง การอุปสมบท ๘ วิธี

พรรษาที่ ๑๓

- จำพรรษาที่จาลิกบรรพต เมืองจาลิกา เรื่องพระเมฆิยะ หลังออกพรรษา แสดงมงคลสูตร
๓๘ ประการ^{๒๒๔} แสดงกรณีเมตตาสสูตร เรื่องพระพาหิยะทาร์จิริยะ พระอัญญาโกณฑัญญะทูลลา
นิพพาน

พรรษาที่ ๑๔

- จำพรรษาที่วัดเชตวัน สวตถี สามเณรราหุลอุปสมบท ตรัสภทเทรตตคาถา แสดงนิกัณฐ
สูตร หลังออกพรรษา บัญญัติวิธีกรานกฐิน อนุญาตสงฆ์ รับการปวารณาปัจจัยเภสัชเป็นนิตย์

^{๒๒๒} วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๒๒๓} วิ.ม.ท. (ไทย) ๕/๔๖๗/๒๕๐-๒๕๑.

^{๒๒๔} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๓; พ.สุ.๒๕/๓๑๗/๓๗๖.

พรรษาที่ ๑๕

- จำพรรษาที่นิโคธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ เจ้าศากยยะถวายเป็นสังฆาการ แสดงสัปปุริสธรรม ๗ ประการ เรื่องพระเจ้าสุปปพุทธะถูกธรณีสูบลงอเวจีหลังออกพรรษา ไม่ปรากฏหลักฐาน

พรรษาที่ ๑๗

- จำพรรษาที่วัดเวฬุวัน พระทัพพมัลลบุตรทูลลาภิพพาน หลังออกพรรษา เรื่องพระวัคกลี^{๒๒๕}

พรรษาที่ ๑๘

- จำพรรษาที่จาลิกบรรพต เมืองจาลิกา หลังออกพรรษา เสด็จเมืองอาพาวีครั้งที่ ๒ โปรดธิดาช่างหูกบรรลู่โสดาปัตติผล ช่างหูกผู้เป็นบิดาขอพบสำเร็จการหัตถผล ตรัสอริทรัพย์ ๗ ประการ

พรรษาที่ ๑๙

- จำพรรษาที่จาลิกบรรพต เขตเมืองจาลิกา ออกพรรษา เรื่องโปรดโจรองคฺลิมาล^{๒๒๖} เรื่องสันตติมหาอำมาตย์บรรลู่หัตถผลแล้วนิพพาน

พรรษาที่ ๒๐

- จำพรรษาที่เวฬุวัน เมืองราชคฤห์ พระอนนทได้เป็นอุปัฏฐากประจำพระองค์ พระอนนททูลขอพร ๘ ประการ

พรรษาที่ ๒๑-๔๕

- จำพรรษาที่วัดเชตวัน วัดบุพพาราม สลับกันไปหลังออกพรรษาที่จาริกไปตามตำบลต่างๆ เพื่อโปรดเวไนยสัตว์

- ประมาณพรรษาที่ ๒๑ จำที่วัดบุพพาราม สาวัดถิ พระองทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน ครั้งแรก^{๒๒๗}

- ประมาณพรรษาที่ ๒๖ พระราหุลนิพพาน

- พรรษาที่ ๓๗ เทวทัตคิดปกครองสงฆ์ วางแผนปลงพระชนม์พระศาสดา ปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสาร พระเทวทัตถูกธรณีสูบ^{๒๒๘}

- พรรษาที่ ๓๘ แสดงสามัญญผลสูตรแก่อชาตคัสตรู อชาตคัสตรูแสดงตนเป็นพุทธมามกะ กรุงสาวัดถิ อำมาตย์ก่อการขบถ พระเจ้าปเสนทิโกศลสิ้นพระชนม์ พระเจ้าวิฑูทกะฆ่าล้างวงศ์ศากยะ พระเจ้าวิฑูทกะสิ้นพระชนม์

- พรรษาที่ ๔๓ พระยโสธราเถรีนิพพาน

- พรรษาที่ ๔๔ แสดงธรรมที่วัดเชตวัน ตอบปัญหาเทวดา หลังออกพรรษา พระสารีบุตรทูลลาภิพพานพระสารีบุตรโปรดมารดาจนบรรลู่โสดาปัตติผลพระสารีบุตรนิพพาน พระโมคคัลลานะถูก

^{๒๒๕} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๘๑.

^{๒๒๖} อดมปทฎฐกถา, องคฺลิมาลตเถรวตฺถ, ๖/๓๗-๓๘.

^{๒๒๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๔/๕๗; ขุ.ธ.๒๕/๒๔/๓๙.

^{๒๒๘} อดมปทฎฐกถา, สงฆเภทปริสฺสกน วตฺถ, ๖/ ๒๐-๒๑.

โจรที่เดียรฉัตรเข้ามาทำร้าย พระโมคคัลลานะนิพพาน^{๒๒๙} นางอัมพปาลีถวายอาราม นางอัมพปาลี บรรลุธรรม

- พรรษาที่ ๔๕

ในพรรษาสุดท้ายนี้ พระพุทธเจ้าทรงประทับจำพรรษาอยู่ที่ตำบล เวฬุคาม ใกล้นครเวสาลี แคว้นวัชชี พระพุทธเจ้าทรงทำนิมิตโอกาสแก่พระอานนท์เป็นครั้งสุดท้ายและทรงปลงอายุสังขาร ในวันเพ็ญ เดือน ๓ ณ ปาวาลเจดีย์ ว่าพระตถาคตจักปรินิพพานตั้งไปอีก ๓ เดือน

สรุปความว่า พระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นท่ามกลางสังคมอินเดียที่มีความหลากหลายด้านความเชื่อ ศาสนา ลัทธิต่างๆ ที่อุบัติขึ้นก่อนพระพุทธศาสนา และที่เกิดขึ้นไล่เลี่ยกัน ตลอดจนลัทธิที่เกิดขึ้นมาภายหลังอีกมากมาย แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเกิดขึ้นมาในดินแดนชมพูทวีป หรืออินเดีย เหมือนกับลัทธิศาสนาต่างๆ เหล่านั้น แต่พุทธศาสนามีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากลัทธิศาสนาต่างๆ ได้แก่การอุบัติขึ้นมาพร้อมกับการปฏิรูปสังคมอินเดียเสียใหม่ คือพุทธศาสนาได้เสนอหลักทฤษฎีใหม่ ซึ่งหักล้างกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวอินเดียไปมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักการที่แตกต่างจากศาสนาพราหมณ์โดยสิ้นเชิง เมื่อเป็นเช่นนั้น เมื่อพุทธศาสนาเคยได้เจริญรุ่งเรืองในอินเดียมาก่อน ย่อมจะทำให้สังคมอินเดียได้รับอิทธิพลด้านความคิด ความเชื่อจากพระพุทธศาสนาอย่างแน่นอน เมื่อความคิด ความเชื่อ หรือทัศนคติของคนอินเดียเป็นอย่างไร ก็ย่อมส่งผลให้สังคมเป็นไปอย่างนั้นด้วย แม้ว่าปัจจุบันนี้จะเหลือแต่ภาพเก่าๆ ของพุทธศาสนาในความทรงจำของผู้คน หรืออาจจะลืมนไปแล้วก็ตาม สำหรับคนอินเดีย แต่อิทธิพลของของพุทธศาสนาที่เคยมีบทบาทต่อสังคมอินเดียนั้น ยังปรากฏอยู่ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

๓.๔.๓ ผลสำเร็จของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามจาริต

การสอนแบบอนุสาสนีปาฏิหาริย์ เป็นการบรรยายหรือการแสดงแบบธรรมดา โดยไม่ต้องใช้ฤทธิ์เดช หรือการดักใจช่วยแต่อย่างใด ในการสอน พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีอนุสาสนีมากที่สุดและได้ผลดีที่สุด เพราะพระพุทธเจ้าไม่ได้มีฤทธิ์เพียงอย่างเดียว แต่เนื่องจากพระพุทธร่องค์ทรงเปี่ยมด้วยพระปัญญาธิคุณ^{๒๓๐} คือมีปัญญาเป็นเลิศ ความรู้ทั้งหมดอยู่ในศูนย์กลางธรรมกายอรหัตของพระองค์ ด้วยปัญญาอันเฉียบแหลมของพระองค์นั้น ทำให้ทรงรู้ว่าจะต้องใช้ธรรมะบทใดมาแสดง พร่ำสอนเหล่าสาวกให้ได้บรรลุธรรมตามทรงพิจารณาจนรู้จักจริต

พระพุทธร่องค์ทรงพิจารณาถึงภูมิปัญญาและภูมิหลังของผู้ฟัง แล้วก็ทรงปรับปรุงเนื้อหาของเรื่องที่จะสอน และวิธีสอนให้เหมาะสมกับคนฟัง ทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ

“ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลาย บางพวกมีธูลีคือกิเลสในจักขุน้อย บางพวกมีธูลีคือกิเลสในจักขุมาก บางพวกมีอินทรีย์แก่กล้า บางพวกมีอินทรีย์อ่อน บางพวกมีอาการดี บางพวกมีอาการทราม บางพวกสอนให้รู้ได้ง่าย บางพวกสอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมีปกติเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัยอยู่”

ก่อนทรงแสดงธรรม พระพุทธร่องค์ทรงทราบอนาคตของผู้ฟังด้วยการพิจารณาอย่างรอบคอบว่าใครจะได้บรรลุมรรคผลขั้นไหน ในการสั่งสอนคน พระพุทธร่องค์มิได้ทรงสอนคนทุกประเภทเท่า

^{๒๒๙} ธรรมปทฎกเถา, มหาโมคคัลลานตเถร วตถุ, ๕/ ๕๙-๖๔.

^{๒๓๐} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๙๓.

เทียมกัน แต่ทรงสอนตามฐานะความสัมพันธ์กับพระองค์ คราวหนึ่งนายบ้านอสิพันธกบุตรได้เข้าไปทูลถามพระองค์ว่า ถ้าพระพุทธองค์ทรงมีพระทัยเกื้อกูลแก่สัตว์ถ้วนหน้า โฉนพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงธรรมโดยเคารพแก่คนบางพวก ไม่ทรงแสดงธรรมโดยเคารพแก่คนบางพวก พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ถ้าเจ้าของนา มีนาอยู่ ๓ ประเภท คือ นาดี นาปานกลาง และนาเลว เขาย่อมจะหว่านข้าวในนาดีก่อน พระพุทธองค์ทรงสอนธรรมแก่ภิกษุและภิกษุณีของพระองค์ก่อน ต่อจากนั้นจึงจะสอนพวกอัญญเดียรถีย์สณพราหมณ์ และปริพาชกเหล่านั้น^{๒๓๑}

ในการพิจารณาดูพื้นฐานทางจิตใจของผู้ฟังนั้น บางทีพระองค์ก็ทรงใช้ญาณพิเศษ เครื่องกำหนดรู้ใจของผู้อื่นเข้าช่วยด้วย ดังเรื่องต่อไปนี้

“ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำหนดใจของบริษัททุกหมู่เหล่าด้วยพระทัยแล้ว ได้ทรงพิจารณาว่าในบริษัทนี้ ใครหนอแลควรจะรู้แจ้งธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นสุปปพุทธภุณฺณ้อยู่ในบริษัทนั้น ครั้นแล้วได้ทรงพระดำริว่า ในบริษัทนี้ บุรุษนี้แลควรจะรู้แจ้งธรรม”^{๒๓๒}

ทรงสอนตามจรีตอธยาศัย

พระพุทธโฆษาจารย์ นักปราชญ์ชาวอินเดียที่ไปศึกษาและทำงานอยู่ในลังกา ผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้จำแนกคนออกเป็น ๖ ประเภท ตามคุณภาพทางจิตใจ ที่เรียกว่า จรีต คือ

๑. รากจรีต มีความโน้มเอียงในทางรักใคร่
๒. โทสจรีต มีความโน้มเอียงในทางโกรธเคือง
๓. โมหจรีต มีความโน้มเอียงในทางลุ่มหลง
๔. วิตกจรีต มีความโน้มเอียงในทางฟุ้งซ่าน
๕. สัทธาจรีต มีความโน้มเอียงในทางเชื่อง่าย
๖. พุทธิจรีต มีความโน้มเอียงในทางใคร่ครวญไตร่ตรอง^{๒๓๓}

สรุปความว่า การใช้อนุสาสนียปาฏิหาริย์สอนตามจรีตของคน ในเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าก็ทรงพิจารณาดูจรีตของคนก่อนทุกครั้ง ซึ่งจรีตของคนจำแนกได้ ๖ ประเภทตามคุณภาพทางจิตใจ หรือแนวโน้มทางจิตใจที่เรียกว่า จรีต^{๒๓๔} คือ ๑. รากจรีต มีความโน้มเอียงในทางรักใคร่ ๒. โทสจรีต มีความโน้มเอียงในทางโกรธเคือง ๓. โมหจรีต มีความโน้มเอียงในทางลุ่มหลง ๔. วิตกจรีต มีความโน้มเอียงในทางฟุ้งซ่าน ๕. สัทธาจรีต มีความโน้มเอียงในทางเชื่อง่าย ๖. พุทธิจรีต มีความโน้มเอียงในทางใคร่ครวญไตร่ตรอง ตัวอย่างเช่น บิดาของนางมาคันธียาผู้มีรูปงาม เป็นรากะจรีต หลงใหลในความงาม ใครจะมาสู่ขอลูกสาวต้องดูลักษณะหน้าตาเสียก่อน เขาไม่พอใจ และไม่ยกลูกสาวให้ใครเลย ต่อมาเขาได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ประกอบด้วยมหาบุริสลักษณะ ๓๒ ก็เกิดความชอบใจ จะนำนางมาคันธียาไปถวาย พระพุทธองค์จึงสอนเขาด้วยอสุภกถา คือการชี้ให้เห็นความน่ารังเกียจของสรีระร่างกาย ที่เต็มไปด้วยอุจจาระปัสสาวะ ซึ่งเหมาะกับจรีตของเขา พอทรงแสดงจบ พราหมณ์พร้อมทั้งภรรยา ก็บรรลุนาตามิผล

๓.๔.๔ ผลสำเร็จของการการเผยแผ่ด้านเห็นสุขและทุกข์

^{๒๓๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑๓๙/๖๒๙๒.

^{๒๓๒} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๖/๔๗.

^{๒๓๓} พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗๒๗/๔๓๕; พุ.จุ.๓๐/๔๙๒/๒๔๒; วิสุทธิติ. ๑/๑๒๗.

^{๒๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๘/๓๒๐, ส.ส. ๑๕/๑๗๒/๑๖๕-๑๖๖.

สุขและทุกข์เป็นธรรมชาติของชีวิต ดังนั้นจึงจำเป็นที่มนุษย์จะต้องศึกษาพัฒนาทั้งสุขและทุกข์เพื่อให้มี คุณภาพในการดำเนินชีวิต ให้ชีวิตดำเนินไปในแนวทางที่สอดคล้องกับธรรมชาติ แต่ในยุคที่โลกเต็มไปด้วยสิ่งอำนวยความสะดวก มีวัตถุพร้อม มนุษย์มีความเข้าใจผิดว่าวัตถุคือสิ่งที่จะตอบสนองความต้องการทั้งหมดของ ชีวิต ยังมีวัตถุมาปรนเปรอมากเท่าใดก็ย่อมจะมีความสุขมากเท่านั้น มนุษย์จึงพยายามพัฒนาทางด้านวัตถุเพื่อตอบสนองความต้องการทางด้านร่างกาย แต่ในทางจิตใจหาได้พัฒนาไม่ ดังนั้นมนุษย์จึงเสีย คุณภาพของชีวิตไป ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของวัตถุ ทำให้มนุษย์มีใจเสาะ เปราะบาง อ่อนแอ ทุกข์ได้ง่าย สุขได้ยาก

ตามหลักพระพุทธศาสนานั้นมนุษย์เป็นผลซึ่งผลิตจากธรรมชาติ เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เมื่อมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ จึงต้องตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ธรรมชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้^{๒๓๕} และ เมื่อสุขและทุกข์เป็นธรรมชาติของชีวิตจึงนับว่าเป็นคุณสมบัติที่สำคัญที่จะต้องรู้เท่าทันและพัฒนาให้ชีวิตเกิดคุณภาพอันจะทำให้มนุษย์อยู่กับธรรมชาติ ได้ อย่างเป็นปกติ ดังนั้นทั้งสุขและทุกข์เป็นคุณสมบัติชนิดหนึ่งที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติให้ถูก ต้องกล่าวคือ สุขคือสิ่งที่มนุษย์จะต้องพัฒนาให้เกิดขึ้นในชีวิตส่วนทุกข์คือสิ่งที่ มนุษย์จะต้องกำหนดรู้และปฏิบัติให้ถูกต้อง หน้าที่ต่อทุกข์ของมนุษย์ได้แก่การรู้เท่าทัน ส่วนสุขนั้นมีหน้าที่พัฒนาให้เกิดขึ้น ซึ่งสาระสำคัญของหน้าที่ทั้งต่อสุขและทุกข์นั้นสามารถกล่าวโดยสรุปตามหลัก การของพระพุทธศาสนาได้ ๒ ประการ ดังนี้

๑. การรู้เท่าทันทุกข์ พระพุทธศาสนาถือว่าชีวิตและสรรพสิ่งล้วนตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ ทั้ง ๓ ประการคือ ๑) การเปลี่ยนแปลง (อนิจจัง) ๒) การตั้งอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (ทุกขัง) ๓) การไม่มีตัวตนที่แท้จริงเพราะปรากฏรูปร่างขึ้นมาได้ด้วย เหตุปัจจัย (อนัตตา)^{๒๓๖} ทั้ง ๓ ประการนี้ พระพุทธศาสนาเรียกว่ากฎธรรมชาติ ซึ่งสรรพสิ่งทั้งโลกและชีวิตจะต้องตกอยู่ภายใต้กฎทั้ง ๓ ประการนี้ อาการทั้งสองเบื้องต้นคือการเปลี่ยนแปลง (อนิจจัง) และการตั้งอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (ทุกขัง) แสดงอาการปรากฏให้เห็นได้ง่ายโดยรูปของการเปลี่ยนแปลง เช่นการเปลี่ยนแปลงของรูปร่าง เป็นต้น ส่วนประการสุดท้ายคือการไม่มีตัวตนที่แท้จริง (อนัตตา) เป็นสภาพที่จะต้องใช้อยู่ในการสืบหาความจริงตามเหตุปัจจัย ทุกข์ คือกฎของธรรมชาติชนิดหนึ่ง เป็นสิ่งที่เป็นไปตามธรรมชาติ มีอยู่ตามธรรมชาติ เมื่อทั้งโลก และชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติจึง ต้องตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นไปตามกฎธรรมชาติ คือเป็นไปตามเหตุ ปัจจัย จากกฎธรรมชาติคือสิ่งทั้งปวงมีการเปลี่ยนแปลงนี้จึงมีผลต่อมนุษย์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมโดยตรงคือชีวิตร่างกายมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปตาม กฎธรรมชาติโดยที่มนุษย์ไม่ต้องการให้เปลี่ยนแปลง โดยอ้อมคือการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาตินั้นทำให้มีผลต่อจิตใจมนุษย์โดยก่อให้เกิดทุกข์เพราะการเปลี่ยนแปลงไม่เป็นไปตามที่มนุษย์ปรารถนาจะให้ เป็น เมื่อว่าโดยหลักการของพระพุทธศาสนาที่มองว่าสรรพสิ่งที่รวมตัวกันด้วยเหตุ ปัจจัยล้วนตกอยู่ภายใต้อาการคือ การเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปซึ่งเป็นอาการของการเปลี่ยนแปลงทั้งสิ้น ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีหลักการว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องรู้ด้วยปัญญา การเปลี่ยนแปลงตามกฎธรรมชาติไม่ควรมัวถือทิฐิพลเหนือจิตใจของมนุษย์ และไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์จะเอาชีวิตเราเข้าไปเป็นทุกข์อันเนื่องมาจากการ เปลี่ยนแปลง มนุษย์ต้องรู้เท่าทันทุกข์ที่มีตามธรรมชาติที่โยงมาหาชีวิต กล่าวโดยสรุปคือทุกข์มีไว้เพื่อรู้เท่าทัน (ทุกขัง ปริญญะยัง) ไม่ใช่มีไว้เพื่อเป็นทุกข์

^{๒๓๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๒๙; ส.สพ. ๑๘/๕๑๐/๓๑๘; ส.ม.๑๙/๓๑๙/๘๕.

^{๒๓๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑; พ.ธ.๒๕/๓๐/๕๐.

๒. การพัฒนาสุข พระพุทธศาสนามองว่าความสุขเป็นสิ่งพัฒนาได้ เพราะความสุขเมื่อเกิดขึ้นอย่างถูกต้องแล้วจะเป็นคุณสมบัติในใจของมนุษย์ โดยพระพุทธศาสนาให้เหตุผลว่าเมื่อนมนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถพัฒนาได้ความสุข ซึ่งเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของชีวิตจึงเป็นสิ่งพัฒนาได้เช่นกัน เมื่อเราพัฒนาความสุขให้ประณีตขึ้น สูงขึ้นก็จะทำให้ชีวิตดีขึ้นคือทำให้ชีวิตของเรามีคุณธรรมต่าง ๆ เพิ่มขึ้น และความสุขที่เราพัฒนาขึ้นนอกจากจะเกื้อกูลต่อตนเองแล้วยังทำให้เกื้อกูลต่อ ผู้อื่นหรือสังคมด้วย เพราะปกติถ้าการแสวงหาความสุขเพียงเพื่อตนเองโดยไม่มีการพัฒนาความสุขให้สูง ขึ้นจะทำให้มีการเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อให้ตนเองได้รับความสุข แต่หากมีการพัฒนาความสุขให้สูงขึ้น ความสุขที่ได้รับการพัฒนาให้สูงขึ้นตามลำดับนั้นจะทำให้สังคมมีสันติมากขึ้น

ระดับ ของความสุขตามนัยของพระพุทธศาสนานั้นมีขอบเขตที่กว้างขวาง แต่ในที่นี้สามารถสรุปได้ ๕ ระดับ^{๒๓๗} คือ ความสุขขั้นที่ ๑ ได้แก่ความสุขที่เกิดจากวัตถุ (สามีสสุข) ความสุขชนิดเป็นความสุขที่เกิดจากการเสพวัตถุทางตา หู จมูก ลิ้น กายของมนุษย์ ความสุขชนิดนี้เป็นความสุขที่อิงอาศัยวัตถุภายนอก มนุษย์ต้องแสวงหาวัตถุภายนอกเพื่อเสพความสุขชนิดนี้ ข้อเสียของความสุขชนิดนี้คือเมื่อจำต้องอาศัยวัตถุภายนอกมนุษย์จึงจำต้องแสวงหาให้ได้มากที่สุดเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองจึงมีการเบียดเบียน กันเพื่อให้ได้มาซึ่งวัตถุอันจะตอบสนองความต้องการของตนเอง หากมนุษย์ยึดติดกับความสุขชนิดนี้โดยไม่พัฒนาให้ถึงความสุขขั้นสูงขึ้นก็ก่อให้เกิดการเบียดเบียนกัน เพราะต่างก็ต้องแสวงหาวัตถุให้ได้มากที่สุดตามความต้องการ สำหรับการเสพความสุขชนิดนี้พระพุทธศาสนาได้ให้หลักการคือศีล ๕^{๒๓๘} เพื่อไม่ให้มีการเบียดเบียนกันหรือเพื่อให้มีการเบียดเบียนกันน้อยที่สุดคือ (๑) ให้เสพความสุขโดยไม่ให้เบียดเบียนผู้อื่น (๒) ไม่ให้ละเมิดสิทธิทรัพย์สินของผู้อื่น (๓) ไม่ให้ละเมิดคุ้มครองของผู้อื่น (๔) ไม่ให้ทำลายผลประโยชน์ ผู้อื่นด้วยถ้อยคำ (๕) ไม่ให้สร้างความไม่ปลอดภัยผู้อื่นด้วยการเสพสิ่งเสพติด และความสุขชนิดดี มีข้อบกพร่องคือด้านตนเองมีความบกพร่องเพราะต้องแสดงว่าอยู่เป็นประจำเพื่อให้ได้ความสุข ด้านสังคมก็มีการเบียดเบียนกันเพราะต่างก็แสวงหาความสุขขั้นที่ ๒ ได้แก่ความสุขที่เกิดจากการให้ ความสุขชนิดนี้เป็นความสุขร่วมกัน เพราะผู้ให้ก็เป็นสุขผู้รับก็เป็นสุข เป็นความสุขที่ไม่เบียดเบียนกัน เปลี่ยนจากการเอาหรือการได้เป็นการให้ ดังปรากฏคำสอนเรื่องทานเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญสำหรับคฤหัสถ์ ความสุขขั้นที่ ๓ ได้แก่ความสุขที่ใช้ชีวิตให้ถูกต้องตามธรรมชาติไม่ให้หลงในโลกสมมุติ ความสุขขั้นที่ ๔ ได้แก่ความสุขที่เกิดจากการปรุงแต่งในจิตใจ เป็นความสุขที่ไม่ต้องอิงอาศัยวัตถุภายนอกแต่ทำให้เกิดมีได้ด้วยการปรุงแต่งให้เกิดมีขึ้นในจิตใจโดยวิธีการ ๕ อย่างคือ (๑) ความเบิกบานใจ (ปราโมทย์) (๒) ความอิ่มใจ (ปีติ) (๓) ความสงบใจ (ปัสสัทธิ) (๔) ความสุขใจ (สุข) และ (๕) ความมีจิตตั้งมั่น (สมาธิ) ความสุขขั้นที่ ๕ ได้แก่ความสุขเหนือการปรุงแต่งที่เกิดจากปัญญาที่รู้เท่าทันความเป็นจริงของกฎธรรมชาติพระพุทธศาสนายืนยันถึงระดับของความสุขทั้ง ๕ ระดับเหล่านี้และเห็นว่าความสุขทั้ง ๕ ระดับนี้เป็นธรรมชาติที่มนุษย์สามารถพัฒนาให้สูงขึ้นได้ตามลำดับ^{๒๓๙}

สรุปความว่า ในบทนี้ผู้วิจัยได้เสนอหลักการข้ออนุสาสนีปาฏิหาริย์ที่ทรงแสดงให้เห็นความจริงตามหลักอริยสัจ ๔ เพราะ เราผ่านโลกผ่านชีวิตมาได้ระดับหนึ่ง เราก็คงเข้าใจคำว่า ชีวิตมีขึ้นมี

^{๒๓๗} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๘๒.

^{๒๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๖/๒๔๗; อง.ปญจก.๒๒/๑๗๒/๒๒๗;๒๖๔/๓๐๗; อภิ.วิ.๓๕/๗๗/๓๘๘.

^{๒๓๙} พ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๒๔/๕๗๙.

ลงได้อย่างชัดเจน นั่นก็หมายความว่าไม่มีใครโชคร้ายไปตลอดและไม่มีใครโชคดีไปตลอด ชีวิตมีสุขและมีทุกข์ปนกันไปแต่ ประเด็นที่สำคัญที่เราจะต้องไม่ลืมก็คือทำอย่างไรเราจะใช้ชีวิตให้มีคุณภาพระหว่างสุขและทุกข์ โดยรู้ให้เท่าทันทุกข์และพัฒนาสุขอย่างมีหลักการ โดยในยาม ที่มีสุขเราก็ไม่หลงระเหิรลืมนจนกลายเป็นการสร้างทุกข์ให้คนอื่นหรือยึดติด เพียงความสุขในระดับต้น ๆ ไม่พัฒนาความสุขให้สูงขึ้น และทำอย่างไรในยามที่เรามีทุกข์ก็ไม่ไข่มดิ่งอยู่กับทุกข์อย่างไม่รู้วัน รู้คืนแต่รู้จักสร้างปัญญาให้รู้เท่าทันทุกข์ เพราะทุกสิ่งมันเป็นอย่างนั้นตรงกับ คำว่า "ตถตา" หมายถึง สภาพที่มีลักษณะเฉพาะ "ความเป็นอย่างนั้น" ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น มีความไม่เป็นไปโดยประการอื่น นั่นคือ ความทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ หรือ ทางให้ถึงความดับทุกข์ มีลักษณะเฉพาะว่า "ต้องเป็นอย่างนั้น" จักเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้ ในทางปฏิบัติ ความทุกข์ คือ สิ่งที่ทนได้ยาก อันเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ เหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา อันเป็นสิ่งที่ควรละ ความดับทุกข์ ได้แก่ การดับตัณหา อันเป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง สำหรับทางให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์แปด อันเป็นสิ่งที่ควรทำให้เจริญ แม้ในทางปฏิบัติก็ต้องเป็นอย่างนี้ จักเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้

๓.๔.๕ ผลสำเร็จการเผยแผ่ตามเป้าหมาย

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ชีวิตที่ดีต้องมีเป้าหมาย อย่างน้อย ๓ ระดับด้วยกัน

(๑) เป้าหมายของชีวิตที่ดีในปัจจุบัน (ระดับที่เห็นได้ด้วยตา)

(๒) เป้าหมายของชีวิตที่ดีในอนาคต (ระดับเลียดาเห็น)

(๓) เป้าหมายของชีวิตที่ดีในขั้นสูงสุด (ระดับการมีชีวิตสมบูรณ์)

เป้าหมายของชีวิตในทางพระพุทธศาสนาคือการเข้าถึงพระนิพพาน อันเป็นจุดหมายปลายทางแห่งการประพาสพรหมจรรย์ การดำเนินชีวิตที่ดีก็คือการดำเนินชีวิตตามหลักการหรือแนวทางเพื่อการบรรลุ เป้าหมายของชีวิตดังกล่าว และชีวิตที่ดีมีคุณค่าคือชีวิตที่เป็นอยู่และดำเนินไปใกล้ต่อสภาวะอันเป็นเป้าหมายของชีวิตนั้น การปฏิบัติเพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิตดังกล่าว โดยหลักการก็คือเริ่มจากการพัฒนากาย วาจา และใจตามแนวทางอริยมรรค ที่ปรับระดับลงมาสู่หลักจริยธรรมพื้นฐาน โดยเริ่มจากเบญจศีล เบญจธรรม, กุศลกรรมบถ ๑๐ และอริยมรรคมีองค์ ๘^{๒๔๐} ตามลำดับ ซึ่งพระพุทธองค์สรุปรวมเป็นหลักไตรสิกขาอันได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา

๓.๔.๕.๑ ผลสำเร็จการเผยแผ่ที่ดีในปัจจุบัน

องค์ ประกอบของการมีชีวิตที่ดีในปัจจุบัน หมายถึง การมีชีวิตที่ดีในระดับที่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า ซึ่งเป็นเรื่องภายนอกทั่ว ๆ ไปในระดับชีวิตประจำวัน และการมีตัวตนอยู่ในสังคม มี ๔ มาตรฐาน คือ

- ๑) มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค อายุยืน
- ๒) มีงานมีเงิน มีอาชีพสุจริต พึ่งตนได้ในทางเศรษฐกิจ
- ๓) มีสถานภาพดี เป็นที่ยอมรับนับถือในสังคม
- ๔) มีครอบครัวผาสุก ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าับถือ^{๒๔๑}

^{๒๔๐} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๙/๓๔๘; ม.ม.๑๒/๑๔๙/๑๒๓; ม.อ.๑๔/๗๐๔/๔๕๓; อภิ.วิ.๓๕/๕๖๙/๓๐๗.

^{๒๔๑} อ.จ. จตุกก (ไทย) ๒๑/๖๒/๙๐.

๓.๔.๕.๒ ผลสำเร็จการเผยแผ่ที่ดีในอนาคต

องค์ประกอบของการมีชีวิตที่ดีในอนาคต หมายถึง การมีชีวิตที่ดีในระดับที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า หากแต่เป็นเรื่องความเจริญงอกงามภายในของจิตใจ ต้องใช้ปัญญาพิจารณาจึงจะรู้ว่ามี ความเจริญพัฒนามากน้อยเพียงไร มี ๕ มาตรฐาน คือ

๑) มีความอบอุ่นซาบซึ้งใจ ไม่อ้างว้างเลือนลอย มีหลักยึดเหนี่ยวใจให้เข้มแข็งด้วย ศรัทธา

๒) มีความภูมิใจในชีวิตสะอาด ที่ได้ประพาสแต่การอันดีงามด้วยความสุจริต

๓) มีความอิมใจในชีวิตมีคุณค่า ที่ได้ทำประโยชน์ตลอดมาด้วยน้ำใจอันเสียสละ

๔) มีความกล้ากล้ามั่นใจ ที่จะแก้ไขปัญหานำชีวิตและการกิจไปได้ด้วยปัญญา

๕) มีความโล่งจิตมั่นใจ มีทุนประกันภาพใหม่ ด้วยได้ทำไว้แต่กรรมที่ดี^{๒๔๒}

๓.๔.๕.๓ ผลสำเร็จการเผยแผ่ที่ดีในขั้นสูงสุด

องค์ ประกอบของ การมีชีวิตที่ดีในขั้นสูงสุด หมายถึง การมีชีวิตที่ดีในระดับที่สามารถ อยู่ในโลกได้ อย่างมีความสุขทั้งทางกายและทางใจ มีภูมิคุ้มกันในการเผชิญชีวิตทั้งในยามปกติและใน ยามวิกฤติได้อย่างสงบและเป็นฝ่ายได้กำไร อยู่เสมอ กระทั่งขั้นสูงสุด คือ การมีชีวิตที่เป็น อิสระจาก ความทุกข์ทั้งปวงสามารถดำเนินชีวิตด้วยปัญญาบริสุทธิ์ มีชีวิตที่สงบสุขอย่างแท้จริงมี ๔ มาตรฐาน คือ

๑) ถึงถูกโลกธรรมกระทบ ถึงจะพบความผันผวนปรวนแปร ก็ไม่หวั่นไหว มีใจเกษม ศานต์มั่นคง

๒) ไม่ถูกความยึดติดถ่วงพันบีบคั้นจิตใจให้ผิดหวังโศกเศร้ามีจิตใจโปร่งเบาเป็นอิสระ

๓) สดชื่น เบิกบานใจ ไม่ขุ่นมัวเศร้าหมองผ่องใสไร้ทุกข์ มีความสุขที่แท้

๔) รู้เท่าทันและทำการตรงเหตุปัจจัยชีวิตหมดจดสดใสเป็นอยู่ด้วยปัญญา^{๒๔๓}

สรุปความว่า เป้าหมายของชีวิตที่ดีดังกล่าวมานี้ คือ ดัชนีชี้วัดผลสำเร็จตามการมีชีวิตที่ดี ของปัจเจกบุคคล ใครปรารถนาจะมีชีวิตที่ดีงามล้ำเลิศ ก็ควรพัฒนาชีวิตตามแนวทางข้างต้นนี้ให้ สมบูรณ์ไปทีละขั้น อย่างน้อยที่สุดแม้ยังไม่สามารถพัฒนาไปจนถึงขั้นสูงสุด ก็ควรยกระดับชีวิตให้มี ชีวิตที่ดีงามระดับพื้นฐาน ๔ ประการเบื้องต้นให้สมบูรณ์เสียก่อน จากนั้นจึงค่อยๆ พัฒนาต่อไป ตามลำดับจนกว่าจะถึงขั้นสูงสุดที่สามารถอยู่ในโลกแต่ไม่ถูกโลก “กัด” ได้อย่างรื่นรมย์ ชีวิตที่ดีนั้นเป็น “ของขวัญ” ที่ไม่มีใครสามารถหยิบยื่นให้เราได้ มีก็แต่ตัวเราเท่านั้นจะต้องหยิบยื่นให้แก่ตัวเองด้วย ตัวเองและเพื่อตัวเอง สิ่งสำคัญไม่อาจเห็นด้วยตา

๓.๔.๖ การเผยแผ่ตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์

โอวาทปาฏิโมกข์ เป็นหลักคำสอนสำคัญที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ได้ ประทานแก่ ที่ประชุมพระภิกษุสงฆ์ ๑,๒๕๐ รูปในวันมาฆบูชา เพื่อวางจุดหมาย หลักการ และวิธีการ ในการเข้าถึงพระพุทธศาสนาแก่พุทธบริษัททั้งหลาย

^{๒๔๒} ๐.อ.ฐก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๘๙.

^{๒๔๓} ๐.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๑๖/๓๙๔.

นับเป็นวันสำคัญที่ประกอบด้วย "องค์ประกอบอัศจรรย์ ๔ ประการ" คือ พระสงฆ์สาวกที่มาประชุมพร้อมกันทั้ง ๑,๒๕๐ องค์นั้น ได้มาประชุมกันยังวัดเวฬุวันโดยมิได้นัดหมาย พระสงฆ์ที่มาประชุมทั้งหมดต่างล้วนเป็น "เอหิภิกขุอุปสัมปทา" คือเป็นพระสงฆ์ได้รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้าโดยตรง พระสงฆ์ทั้งหมดที่มาประชุมล้วนเป็นพระอรหันต์ผู้ทรงอภิญญา ๖ และวันดังกล่าวตรงกับวันเพ็ญมาฆปุรณมีดิถี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ดังนั้นจึงมีคำเรียกวันนี้อีกคำหนึ่งว่า "วันจาตุรงคสันนิบาต"^{๒๔๔}

โอวาทปาฏิโมกข์ สรุปได้เป็นสามส่วน คือ หลักการ ๓ อุดมการณ์ ๔ และวิธีการ ๖ หลักการ ๓ อันเป็นหัวใจสำคัญเพื่อเข้าถึงจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาโดยย่อ ได้แก่การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตใจให้บริสุทธิ์ทั้งสามข้อนี้อาจอนุมานเข้ากับ ศีล สมาธิ และปัญญา

๑. การไม่ทำชั่วทั้งปวง^{๒๔๕}

ความชั่วมีหลายอย่าง แต่ที่เป็นมูลรากเรียกว่า อกุศลมูล พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ๓ อย่างคือ โลภ โกรธ หลง^{๒๔๖} เมื่อ ๓ อย่างนี้แม้อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแล้วย่อมทำให้ความชั่วอื่นๆ ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดมีอยู่แล้วเจริญยิ่งขึ้นไป เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้ละเสีย

๑.๑ การละความโลภ

๑. ความโลภอย่างหยาบ^{๒๔๗} เช่น โลภอยากได้ของผู้อื่นโดยไม่ชอบธรรมต้องโกงหรือแย่งชิงเขาเป็นต้น พวกเด็กเล็กๆ เป็นกันมาก ยกตัวอย่าง เด็กที่เห็นของเล่นของเพื่อนที่ตัวเล็กกว่า แย่งของเขามาเป็นของตนในผู้ใหญ่ก็มีเหมือนกันแต่ไม่ค่อยทำซึ่งหน้า มักทำอย่างลับๆ ทั้งนี้เพราะความละอายบ้าง เพราะเกรงกลัวโทษทางกฎหมายบ้าง

วิธีสอนให้ผู้ฟังละความโลภแบบนี้ก็คือลองถามแกดูว่า ถ้าเป็นของๆ เรา มีใครมาแย่งชิงไปเราพอใจไหม ? เราโกรธไหม? ถ้าผู้ฟังบอกว่าไม่พอใจและโกรธ ก็บอกว่า เมื่อเราไปแย่งของเขา เขาก็ไม่พอใจและโกรธเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จงเว้นการแย่งชิงของๆ ผู้อื่น ในผู้ใหญ่ก็พูดทำนองนี้ แต่เน้นเรื่องเกียรติให้มาก เพราะผู้ใหญ่นิยมสงวนท่าทีและรักเกียรติโดยเฉพาะผู้ที่เริ่มจะเป็นผู้ใหญ่มักมีความรู้สึกในเรื่องเกียรติสูง

๒. ความโลภอย่างกลาง คือความไม่รู้จักพอ ความไม่รู้จักประมาณในการแสวงหาในการได้ แสวงหาและอยากได้เกินจำเป็น ท่านมหาตมะคานธีกล่าวว่า ตามมติของท่านการสะสมทรัพย์ไว้เกินจำเป็น เป็นการขโมย ข้อนี้อธิบายได้ว่า ทรัพย์สมบัติในโลกเป็นของกลางเป็นของโลก มีไว้เพื่อคนในโลก ใครที่สะสมถือกรรมสิทธิ์ไว้เป็นส่วนตัวมากเกินไป ย่อมทำให้ผู้อื่นขาดแคลน ยากในการแสวงหาและบริโภคใช้สอย

^{๒๔๔} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๕๔/๕๗; พ.ร.บ.๒๕/๒๔/๓๙.

^{๒๔๕} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๕๔/๕๗; พ.ร.บ.๒๕/๒๔/๓๙.

^{๒๔๖} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๙๓/๒๙๑; พ.ร.บ.๒๕/๒๒๘/๒๖๔.

^{๒๔๗} อ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๗๗/๔๙๔; อ.ภ.วิ.๓๕/๙๓๓/๔๙๔.

ผู้มีปัญญามองเห็นความจริงว่า การสะสมทรัพย์มีค่าน้อยกว่า การสะสมปัญญาและคุณธรรม ไม่ต้องแย่งกับใครมีให้อย่างเหลือเฟือ เป็นคุณค่าภายในเป็นคุณค่าแท้ บางคนสะสมที่ดินสะสมไว้ทำไมมากมาย ควรคิดถึงคนอื่นซึ่งเขาไม่มีที่ดินบ้าง

ด้วยเหตุนี้จึงควรสะสมทรัพย์ภายนอก แต่พออาศัยกินอาศัยใช้ แล้วใช้เวลาส่วนใหญ่ในการสะสมปัญญาและคุณงามความดี^{๒๔๘} เพราะปัญญาและคุณงามความดีติดตามตัวเราไปได้ทุกหนทุกแห่งทั้งชาตินี้ และชาติหน้า ส่วนทรัพย์สินนั้นติดตามไปในปรโลกไม่ได้ ยังจะนำอันตรายมาให้ในชาตินี้อีกด้วย การคิดได้อย่างนี้เป็นอันละความโลภขั้นนี้ไปในตัว

๓. ความโลภอย่างละเอียด^{๒๔๙} หมายถึงความติดใจหมกมุ่นพัวพันในทรัพย์สินของตน หวงแหน ฝักใฝ่รักรักษาเอาใจจดจ่อ จนไม่เป็นอันหลับอันนอนหรือไปไหนไม่ได้ มีความตระหนี่เหนียวแน่นอย่างยิ่ง ความโลภอย่างละเอียดนี้ แก้ได้ด้วยการพิจารณาเนื่อง ๆ ถึงโทษของความหวงแหนติดพันว่าเป็นสนิมของใจ ทำตนให้ตกเป็นทาสของสิ่งที่มี ก็จะลดความโลภชนิดนี้ลงได้บ้าง

๑.๒ การละความโกรธ

วิธีละความโกรธที่เกิดขึ้นแล้วนั้น ตำราทั้งหลายทั้งทางจิตวิทยาและทางศาสนาได้พูดถึงไว้มากพอสมควรได้ดังนี้

๑. ให้พิจารณาถึงโทษของความโกรธ เช่น ความโกรธทำให้ร่างกายผิดปกติ การไหลเวียนของโลหิตไม่สม่ำเสมอ ทำให้หัวใจเต้นแรง ไม่หิวอาหารและทำให้อาหารไม่ย่อย เป็นเหตุให้ท้องขึ้นท้องเฟ้อ เป็นต้น

นอกจากนี้ความโกรธยังทำให้แสดงอาการหยาบคายกระด้าง ไม่สุภาพอย่างที่เคยเป็นในเวลามากติ ทำให้เสียบุคลิก ลดเสน่ห์ในตัวเอง เพราะความโกรธอาจทำให้ฆ่าคนได้ อันเป็นโทษทั้งในปัจจุบันและอนาคต

๒. เห็นอกเห็นใจและให้อภัย พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า คนเราเกิดมาไม่เหมือนกัน มีวาสนาบารมีมาต่างกัน สิ่งแวดล้อมไม่เหมือนกัน การศึกษาอบรมก็ต่างกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมเป็นการยากที่จะเป็นไปอย่างใจเรา บางทีเราอยากมากเกินไปหรือเปล่า คือ อยากให้เขาเป็นอย่างที่เราต้องการจะให้ เป็น แต่เขาเป็นไม่ได้เพราะเขาไม่ใช่เรา แม้ตัวเราเองก็ยังไม่สามารถทำอะไรได้อย่างที่ต้องการทุกครั้งไป

๓. แม่เมตตา^{๒๕๐} ข้อนี้หมายความว่า หัดแม่เมตตาบ่อย ๆ การแม่เมตตาคือการสำรวมใจให้สงบแล้วบริกรรม คือนึกในใจว่าสัตว์ทั้งหลาย บุคคลทั้งหลายจงมีความสุข ปราศจากทุกข์เกิดอย่าได้เบียดเบียนกัน ขอให้มีความโปร่งใจ อย่าได้คับแค้นใจ อย่าว่าแต่เพียงปาก ขอให้จิตใจของเราอ่อนโยน ปราศจากความทุกข์แก่เขาจริงๆ

^{๒๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๖/๒๖๔; อัง.สตุตถก.๒๓/๖/๕..

^{๒๔๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔๙/๙๐; อัง.ทสภ.๒๔/๑๓/๑๘; อภิ.วิ.๓๕/๙๗๖-๗/๕๐๙.

^{๒๕๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๒๒๕; ที.ปา.๑๑/๒๒๘/๒๓๒; อภิ.ส.๓๔/๑๙๐/๗๕; วิสุทธิ.๒/๑๒๔

๔. ลองนึกถึงจริยาของพระพุทธเจ้าทั้งในชาติอดีตและชาติสุดท้ายของพระองค์ท่าน ว่าท่านถูกเบียดเบียนใส่ร้ายป้ายสีอยู่มีใช้น้อย แต่พระองค์ท่านก็มีพระทัยสงบ ไม่โกรธ ไม่เกลียดผู้เบียดเบียน มีแต่หวังประโยชน์สุขแก่เขา เราจึงเคารพนับถือท่านเหลือเกิน

๕. ลองนึกถึงความสัมพันธ์อันยาวนาน ข้อนี้นี้หมายความว่า ในสังสารวัฏอันยาวนานที่เราเวียนเกิดเวียนตายอยู่^{๒๕๑} คนเราเคยเป็นอะไร ๆ กันมามาก อาจเคยมีความสัมพันธ์เป็นพ่อแม่พี่น้อง สามิภรรยากันในอดีตชาติใดชาติหนึ่ง คนที่เราากำลังโกรธอยู่เดี๋ยวนี้ อาจเคยเป็นมารดาหรือบิดาของเรา เคยลำบากยากเข็ญเป็นนักหนาเพื่อถนอมชีวิตเรา หรืออาจเคยสละชีวิตเพื่อเรา

๖. สงเคราะห์เอื้อเฟื้อ การสงเคราะห์เอื้อเฟื้อกันเล็ก ๆ น้อย ๆ จะช่วยให้มีสัมพันธ์ไมตรีต่อกันดีขึ้น การให้เป็นเครื่องสมานไมตรีและเป็นเครื่องผูกมิตร ทำให้จิตใจของอีกฝ่ายหนึ่งอ่อนโยน และจิตของเราก็อ่อนโยนลงด้วย

๗. ลองนึกแยกธาตุ พิจารณาดูให้ดีจะเห็นว่ามนุษย์เราประกอบด้วยธาตุ ๔^{๒๕๒} กล่าวคือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ และวิญญาณ เราโกรธอะไร? โกรธธาตุ ๔ โกรธทำไม? โกรธไปก็แค่นั้น ไม่มีอะไรดีขึ้น อีกไม่นานทั้งเขาและเราก็จะตายจากกันไป ทำให้ให้สบายดีกว่า

เมื่อคิดได้ดังนี้ เข้าใจว่าความโกรธคงระงับลง หมั่นพิจารณาเนือง ๆ ก็จะลดความโกรธที่เกิดขึ้นแล้วได้ อันที่จริงบางทีที่เราโกรธก็เพราะถือนั่นถือนี่ ถือตัวถือนั่น ว่าเราเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนั้น คิดแล้วก็เจ็บใจ ที่เจ็บใจก็เพราะนำมาคิด ถ้าไม่คิดเสียก็ไม่เจ็บใจและหมดเรื่อง

๑.๓ การละความหลง

ความหลง คือความไม่รู้ตามจริง ความเขลา ความมืดของดวงจิต ที่ว่าไม่รู้ตามเป็นจริงนั้น คือรู้ไปเสียอีกอย่างหนึ่งจากความเป็นจริง

เมื่อเป็นดังนี้จึงทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนขึ้น คือทำให้เห็นผิด เข้าใจผิด สำคัญมั่นหมายผิด เห็นดีเป็นชั่ว เห็นชั่วเป็นดี เห็นสิ่งที่ป็นสาระว่าไม่เป็นสาระ ส่วนสิ่งที่ไม่เป็นสาระ กลับเห็นว่าเป็นสาระ ดังนี้ เป็นต้น เรียกว่าความหลง ที่หลงเพราะขาดปัญญาขาดโยนิโสมนสิการ^{๒๕๓} คือ ความรอบรู้และความรอบคอบ

เมื่อสาดแสงสว่างคือปัญญาเข้าไปความมืดก็หายไป ความหลงผิดก็ย่อมหายไปด้วย เหมือนอย่างว่าคนยืนอยู่ในที่มืดมองอะไรๆ เห็นไม่ถนัด จึงทำให้เข้าใจผิด เห็นผิดไปจากความเป็นจริง เช่นอาจเห็นกิ่งไม้เป็นแขนของผี เห็นตอไม้เป็นหัวผี เป็นต้น

แต่พอสาดแสงสว่างเข้าไปก็ให้เห็นตามเป็นจริงข้อนี้ฉันใดในชีวิตคนก็เหมือนกัน เพราะใจมืดด้วยกิเลสต่างๆ จึงทำให้เห็นผิดเข้าใจผิด พอแสงสว่างคือปัญญาเกิดขึ้น ทำลายโมหะได้ ก็ย่อมเห็นตามเป็นจริง

^{๒๕๑} วิสุทธิ. (บาลี) ๓/๑๙๘.

^{๒๕๒} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๘/๓๒๙; ม.ม. ๑๒/๓๔๒/๓๕๐; ม.อ. ๑๔/๖๘๔-๗/๔๓๗; วิสุทธิ. ๒/๑๖๑.

^{๒๕๓} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๒๗; อภิ.ส. ๓๔/๘๔๐/๓๒๗.

การพัฒนาจิตและปัญญาให้เจริญจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำลายโมหะ พระพุทธองค์ตรัสว่า ความหลงก่อให้เกิดโทษนานาประการ โมหะทำให้จิตฟุ้งซ่าน เร่าร้อน เมื่อใดความหลงครอบงำบุคคล เมื่อนั้นเขามีแต่ความมืดดำๆ มีโมหะมาก ยังไม่ได้อบรมจิตและปัญญา จึงขาดเหตุผล คิดเอาแต่อารมณ์ตัว ผู้ใหญ่ที่อบรมจิตและปัญญาแล้ว โมหะย่อมน้อยลง ดำเนินชีวิตตามเหตุผลมากขึ้น ส่วนผู้ใหญ่ที่ไม่ได้อบรมจิตและปัญญาก็คงเหมือนเด็กที่อายุมากขึ้นเท่านั้นเอง และดูน่ารำคาญกว่าเด็กจริงๆ เสียอีก^{๒๕๔}

โลก โกรธ หลง ทั้ง ๓ ประการนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในฐานเป็นอกุศลมูล คือรากเหง้าของอกุศล ต้นเค้าของความชั่ว เมื่อโลก โกรธ หรือหลงเกิดขึ้น อกุศลอื่นที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้นที่เกิดแล้วก็เจริญมากขึ้น

ขอให้ลองพิจารณาดูเถิด ไม่ว่าความชั่วใดๆ ที่เกิดแก่ตัวเราหรือสังคม ย่อมต้องมีกิเลส ๓ อย่างนี้อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นมูลอยู่ทั้งนั้น ถ้าโลก โกรธ หลงเบาบางลง ความทุกข์และเรื่องยุ่งต่างๆ ก็จะเบาบางลงด้วย ความทุกข์ก็ลดน้อยลงด้วยเหมือนกัน

๒. การทำความดีให้พร้อม^{๒๕๕}

เมื่อละชั่วได้แล้ว ถ้ายังไม่ทำความดี ชีวิตก็ยังพร่องอยู่ยังมีได้ทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นซึ่งเขาเหล่านั้นได้ทำประโยชน์ให้แก่เรา โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง คนเราทุกคนเกิดมาพร้อมด้วยหนี้บุญคุณของผู้อื่น มีมารดาบิดาเป็นต้น

จึงต้องทำความดีเพื่อใช้หนี้สังคม จริงอยู่ การละความชั่วได้นั้นเป็นความดีอย่างหนึ่ง แต่ชีวิตจะไม่สมบูรณ์ ถ้าไม่ทำความดีด้วย ดังกล่าวแล้ว

๒.๑ วิธีสร้างความดี การทำความดีนั้นต้องมีวิธีทำหรือวิธีสร้างต่อไปนี้เป็นวิธีการบางอย่างในการทำความดี ซึ่งมีอย่างน้อย ๒ วิธีคือ

๑. พยายามให้กุศลจิตเกิดขึ้นบ่อยๆ ด้วยมนสิการถึงคุณความดี หรือพิจารณาถึงคุณค่าของความดี

๒. เมื่อกุศลจิตคือความคิดที่จะทำความดี (ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง) เกิดขึ้นแล้วให้รีบทำทันที เพราะถ้ายังลังเลรีรออยู่ จิตใจจะโน้มไปในบาปหรือในความชั่ว กล่าวคืออาจกลับใจไม่ทำเสีย^{๒๕๖}

ข้อความทั้ง ๒ ดังกล่าวมา สมกับพระพุทธภาษิตที่ว่า 'อภิตถเรถ กลยาณ ปาปา จิตตํ นิ วารเย ทนฺธิ หิ กรโต ปุญฺญํ ปาปสฺมี รมตี มโน' แปลว่า "ควรรีบทำความดี ควรห้ามจิตเสียจากบาป"^{๒๕๗}

เมื่อทำความดีซ้ำๆ หรือมัวลังเลรีรออยู่ ใจย่อมยินดีในความชั่ว" ทั้งนี้เพราะจิตใจของคนเรากลับกลอกแปรปรวนเร็ว เดียวจะเอาอย่างนั้น เดียวจะเอาอย่างนี้ ตามไม่ค่อยทัน เพราะความ

^{๒๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๐/๓๒๒; อัง.ติก.๒๐/๕๖๕/๓๕๖.

^{๒๕๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๔/๕๓; พุ.ธ.๒๕/๒๔/๓๙.

^{๒๕๖} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๙/๙๖; ๑๔/๒๐; ๑๓/๑๙.

^{๒๕๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๔/๕๓; พุ.ธ.๒๕/๒๔/๓๙.

นึกคิดของคนนั้นไม่เพียงมีเหตุปัจจัยปรุง เมื่อเหตุปัจจัยปรุงให้ดีก็ดีไปชั่วคราว พอเปลี่ยนเหตุปัจจัยใหม่ คือได้เหตุปัจจัยชั่วก็กลับเป็นชั่วเสียอีก น่าเบื่อหน่าย

พระอริยเจ้าทั้งหลายท่านจึงฝึกทำใจของท่านให้มั่นคง แจ่มใส จนเหตุปัจจัยๆ อะไรๆ ทำให้แปรปรวนไม่ได้ สงบอยู่อย่างนั้น ไม่ต้องขึ้นๆ ลงๆ เหมือนเด็กๆ ที่ประเดี๋ยวก็หัวเราะ ประเดี๋ยวก็ร้องไห้

๒.๒ วิธีรักษาคุณความดี การรักษาคุณความดีเป็นภาระอันยิ่งใหญ่ของมนุษย์ และตามความรู้สึกของข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นภาระอันมีเกียรติยิ่ง การกระทำสิ่งใดก็ตาม ถ้าเป็นการกระทำเพื่อรักษาความดีก็รู้สึกว่าเป็นการกระทำที่มีเกียรติ แม้จะทุกข์ยากลำบาก และขมขื่นบ้างก็มีความชื่นใจ แอบแฝงซ่อนเร้นอยู่ด้วย

การทำความดี ยังง่ายกว่าการรักษาคุณความดี เปรียบเหมือนการมีลูกง่ายกว่าการเลี้ยงดู บำรุงรักษา ลูกบางคนทำความดีมาเกือบตลอดชีวิต พอรักษาคุณความดีไว้ไม่ได้สักครั้งสองครั้งก็กลายเป็นคนเสียและคนก็มักพูดถึงตรงเสียนั้น แง่อย่างดีทั้งหมดใหญ่ พอแมลงวันลงไปอนตายอยู่สักตัว ผู้ที่จะมาซื้อกินก็รังเกียจ มีแต่เจ้าของแกงเท่านั้นที่จะหาทางแก้ไข เช่น ตักแมลงวันทิ้งแล้วต้มให้เดือดใหม่

ชีวิตของคนก็เหมือนกัน มีดีมาก มีชั่วเพียงเล็กน้อย คนทั้งหลายก็เพ่งมอง และพากันรังเกียจตรงชั่วเล็กน้อยนั้นแหละ ผ่าขาวทั้งผืนมีจุดดำอยู่นิดเดียวก็มองเห็นเป็นตำหนิและเห็นเด่นชัดมาก ชีวิตของคนก็เหมือนกันยิ่งบริสุทธิ์ผุดผ่องมากเท่าใด ข้อบกพร่องเล็กน้อยคนก็ยิ่งมองเห็นได้ง่าย^{๒๕๘}

เพราะฉะนั้น การรักษาคุณความดีจึงเป็นของยากอย่างยิ่ง พระอริยเจ้าทั้งหลายจึงพยายามทำความดีชนิดที่ไม่ต้องเป็นภาระกังวลกับการรักษาอีกต่อไป สิ่งที่จะมาทำลายความดีก็คือความชั่ว สิ่งที่จะให้ทำความชั่วก็คือกิเลส การทำลายกิเลสจึงเท่ากับทำลายบ่อเกิดของความชั่ว เมื่อกิเลสสิ้นแล้ว จึงไม่ต้องกังวลกับเรื่องการรักษาความดีอีกต่อไป เป็นการปลดเปลื้องภาระอันยิ่งใหญ่ เป็นความสงบสุขอันยิ่งใหญ่

คราวนี้ ปัญหาว่า อะไรคือเครื่องมือในการรักษาคุณความดี คำตอบก็คือความไม่ประมาท กล่าวคือการมีสติระวังอยู่เสมอ ไม่นิ่งนอนใจ ไม่วางใจ อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ภิกขุ วิสสาสมาปาติ อปฺปตฺโต อาสวกุญฺญํ แปลว่า เมื่อยังไม่ถึงความสิ้นกิเลสก็อย่านอนใจ"^{๒๕๙}

ความชั่วที่จะมาทำลายความดีนั้นมักเกิดจากความนอนใจ หรือความประมาทว่าไม่เป็นไร รุ้ร่วน้อย ๆ ของเรืออาจทำให้เรือจมได้ ไฟน้อย ๆ อาจเผาเมืองได้ เพราะฉะนั้นผู้รักษาเรือ รักษาเมือง จึงไม่ควรประมาท ควรรีบอุดรูรั่วและดับไฟต้นน้อยที่จะเป็นอันตรายนั้นเสีย

เรื่องเล็กๆ น้อยๆ อาจลุกลามใหญ่โตเป็นสงครามกลางเมืองได้แบบ "น้ำผึ้งหยดเดียว" ผู้ต้องรักษาความสามัคคีจึงต้องระวังเรื่องเล็กๆ น้อยๆ โดยไม่ประมาท เพราะความประมาทเป็นมลทินของผู้รักษา มองในทางตรงกันข้ามว่า ความไม่ประมาทเป็นคุณธรรมของผู้รักษา

^{๒๕๘} อด.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๔๕๕/๑๔๒.

^{๒๕๙} ดูรายละเอียด สมพหุลวดตฺถ สุตตโม ภาโค หลักสูตรบาลีประโยค ป.ธ. ๓.

รวมความเป็นหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของคนเราที่จะต้องรักษาคุณความดีที่ได้ทำไว้แล้ว และควรจะต้องถือเป็นหน้าที่อันมีเกียรติ ใครเขาจะมาทำอะไรให้อย่างไร ซึ่งบางทีอาจทำให้เราเสียได้เหมือนกัน แต่ถ้าเราถือว่าเป็นหน้าที่ของเราที่จะต้องรักษาคุณความดี เราก็จะรักษาคุณความดีไว้ได้

วิธีสร้างคุณความดี เป็นเรื่องยิ่งใหญ่ในชีวิตมนุษย์ ผู้ที่รู้จักความดีและความชั่วแล้ว แต่ถ้าไม่รู้จักสร้างคุณความดีหลีกหนีความชั่ว ก็จะสร้างคุณความดีไม่สำเร็จ เหมือนคนที่รู้ว่าตักน้ำนั้นคืออะไร ประกอบด้วยอะไรบ้าง แต่ถ้าไม่รู้จักวิธีสร้างก็ไม่อาจสร้างตักให้สำเร็จได้ สร้างแล้วพังๆ ในที่สุด ก็อ่อนใจเลิกสร้างไปเอง

๓. การทำจิตให้ผ่องแผ้ว^{๒๖๐}

กิเลสเป็นสิ่งเศร้าหมองของจิตใจ จิตผ่องใสอยู่ตามธรรมชาติ ดังพระพุทธพจน์ว่า ปภัสสรมิตํ ภิกขเว จิตตํ อากนฺตฺเกหิ อุปกุกิลเลสฺสํ อุปกิลฺลิตฺตํ แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผ่องใส แต่เศร้าหมองไปเพราะกิเลสที่จรมา^{๒๖๑}

เปรียบเหมือนน้ำสะอาด แต่เศร้าหมองเพราะสิ่งปนเปื้อน เมื่อนำสิ่งปนเปื้อนออกแล้วน้ำก็กลับใสสะอาดดังเดิม การทำจิตให้บริสุทธิ์แท้จริงจึงต้องมุ่งไปที่การกำจัดกิเลส

ความโลภ ความโกรธ และความหลง เป็นกิเลสสำคัญที่เป็นอกุศลมูล คือ รากเหง้าของอกุศล เพราะเมื่อ ๓ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งมีแล้ว ก็จะทำให้อกุศลอื่นๆ ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็เจริญมากขึ้น

ใครจะมีอุตมคติอย่างไรก็ตามเกิด แต่สิ่งหนึ่งที่ไม่ควรลืม คือ อุตมคติในกำจัดและทำลายกิเลส มนสิการ (ทำในใจ) อยู่เสมอว่า เราเกิดมาเพื่อกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นหรือพัฒนาตนไปสู่ความดีจนถึงที่สุด คือไม่มีความชั่วหลงเหลืออยู่เลย

คนไทยโบราณเข้าใจเรื่องนี้ดี เราจะเห็นคำอธิษฐานอันเป็นอุตมคติของท่านปรากฏอยู่ทั่วไปที่สาธารณสถาน โบราณวัตถุที่สร้าง เมื่อท่านรักษาศีลให้ท่านก็จะมีคำอธิษฐานอันเป็นอุตมคติว่า

ขอบุญนี้หรือทานนี้ จงเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะกิเลสจงเป็นปัจจัยให้ได้นิพพานการดับกิเลส ถือว่าเป็นธรรมที่ควรใช้เป็นทีปประดิษฐานตน เพื่อให้สามารถยึดเอาผลสำเร็จสูงสุดอันเป็นที่หมายไว้ได้ โดยไม่เกิดความสำคัญตนผิด และไม่เกิดสิ่งมัวหมอง หมักหมมทับถมตน, บางทีแปลว่า ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ดังนี้ นอกจากนี้นี้ยังมีใจแผ่ถึงสรรพสัตว์ทั่วหน้า ด้วยการอุทิศส่วนกุศลที่ตนทำแล้วให้แก่สัตว์ทั้งหลายทุกหมู่เหล่า ฝึกอภัยาศัยให้เป็นผู้ไม่เห็นแก่ความสุขของตนเพียงผู้เดียว^{๒๖๒}

การสละกิเลสเป็นภารกิจอันสำคัญของมนุษย์ทุกคน เพราะการเกิดมาแต่ละชาติก็เพื่อพัฒนาตนให้ถึงขั้นสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในที่สุดแห่งการพัฒนาก็คือมีความดีล้วนๆ ไม่มีความชั่วหลงเหลืออยู่เลย ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

^{๒๖๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๔/๕๓; พ.ธ.๒๕/๒๔/๓๙.

^{๒๖๑} อ.เอก. (ไทย) ๓๒/๕๐/๙๕.

^{๒๖๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๔/๒๔๑; ม.อุ.๑๔/๖๘๒/๔๓๗.

เหมือนเมล็ดพืชที่พัฒนาดีที่สุดก็มีแต่เนื้อล้วน ๆ ไม่มีเมล็ด เช่น มะละกอ มะม่วง หรือทุเรียน ที่พัฒนาถึงที่สุดแล้ว เนื้อมากและดี เมล็ดลีบเพาะไม่ขึ้นอีก เป็นการพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดเช่นเดียวกัน

เพื่อชำระจิตให้บริสุทธิ์นี้ ควรทำจิตให้สงบก่อนอันท่านเรียกในภาษาธรรมว่า อุปสมะความสงบจิต หรือทำจิตให้สงบปราศจากความวุ่นวายทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความวุ่นวายอันเกิดจากกิเลสมี โลภ โกรธ หลง เป็นต้น^{๒๖๓}

ความสงบนั้นไม่ใช่ความอยู่เฉย หรือที่เรียกในภาษาอังกฤษว่า Inactive แต่ความสงบทำให้คนแอคทีฟมากที่สุด ความฟุ้งซ่านอันตรงกันข้ามกับความสงบต่างหากเล่าที่ทำให้คนเกียจคร้านจับจดทำอะไรไม่เป็นลำเป็นสัน

เมื่อมีความสงบใจเกิดขึ้นในบุคคลใด เขาย่อมทำและพูดด้วยความสงบ ทำให้ชีวิตของเขาสดชื่นอยู่เสมอ เหมือนต้นไม้อ้อหรือพืชพันธุ์ที่ได้น้ำได้อาหารดีย่อมสดชื่น ตรงกันข้ามกับต้นไม้อ้อหรือพืชพันธุ์ที่ขาดน้ำขาดอาหารย่อมเหี่ยวแห้งอับเฉา

ภาวะชีวิตที่สดชื่นของบุคคล ทำให้สามารถเข้าใจปัญหาต่างๆ ได้อย่างทะลุปรุโปร่ง ปัญหาชีวิตและความลึกลับต่างๆ ของธรรมชาติเราสามารถเข้าใจได้โดยผ่านทางความสงบนี้เอง

แต่ความสงบนั้นมีอยู่ ๒ อย่าง คือ ความสงบแท้และความสงบเทียม ความสงบแท้ให้ความสุขแท้ ความสงบเทียมให้ความสงบอย่างเทียม ความสงบแท้คือความสงบอันเกิดจากการได้ทำคุณงามความดี การสร้างบุญกุศล^{๒๖๔}

ความสงบอันเกิดจากใจที่เป็นสมาธิตั้งมั่นไม่หวั่นไหวหรือความสงบอันเกิดจากการเอาชนะกิเลสได้ ดับกิเลสได้แม้เพียงชั่วครู่ชั่วคราว จนถึงดับกิเลสได้ถาวร เป็นสันติสุขถาวร (Eternal Peace หรือ Lasting Peace)

ส่วนความสงบเทียมนั้นคือ ความสงบเพราะการสนองความต้องการที่พลุ่งขึ้น พุ่งขึ้นได้เป็นคราวๆ ไป สมองได้คราวหนึ่งก็สงบไปคราวหนึ่ง แล้วพลุ่งขึ้นอีก พุ่งขึ้นอีก การพุ่งขึ้น พลุ่งขึ้นในครั้งหลังๆ จะรุนแรงหนักหน่วงยิ่งกว่าครั้งก่อน ๆ เสียอีก

จะต้องคอยสนองความอยาก ความปรารถนาอันอยู่ร่ำไป เหมือนเติมเชื้อไฟ ซึ่งในระยะแรกดูท่าจะสงบลงเพราะเชื้อยังสดอยู่ แต่พอเชื้อแห้งเกรียมลุกไหม้ดีแล้ว ไฟก็จะไหม้แรงยิ่งขึ้นทุกคราวไป

ความสงบเทียม ทำให้เกิดความสุขอย่างเทียม เหมือนความสุขของคนไข้ที่ได้กินของแสลง ส่วนความสงบแท้ก่อให้เกิดความสุขอย่างแท้ เหมือนความสุขของคนไข้ที่ได้กินยาอันเหมาะสมแก่โรค ยานั้นเข้าไปตัดโรค ทำให้โรคหายขาดไป ทุกขเวทนาอันเกิดจากโรคหายขาดไป^{๒๖๕}

^{๒๖๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๑; ส.ม.๑๙/๑๖๗๐/๕๓๐; ส.อ.๓/๔๐๙.

^{๒๖๔} ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๖๕/๓๙; ๗๐๔/๖๐๙; วิสุทติ.๒/๒๔๙.

^{๒๖๕} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๑๓/๑๐๑.

อันที่จริง ความดิ้นรนของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ก็เพื่อระงับหรือสงบความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่ง จะทรมานทรมานอยู่ตลอดเวลา ที่ยังสนองความต้องการไม่ได้ เมื่อสนองความต้องการได้ครั้งหนึ่ง ความทรมานทรมานก็สงบลง เรียกว่าความสุข

ความสงบขั้นสูงสุดที่เรียกกันว่า นิพพาน นั้น จึงเป็นความสุขอันสูงสุด เป็นความสุขที่แท้จริง ไม่มีความสุขใดเหนือความสงบ คือ พระนิพพาน นิพพานจึงเป็นความสุขอย่างยิ่ง (นิพพาน ปรหม์ สุข)

นิพพานก็คือความดับกิเลสได้อย่างเด็ดขาดเป็นเรื่องๆ ไป นี่หมายถึงนิพพานของพระอรหันต์ตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป กิเลสอันใดที่ท่านละได้แล้ว กิเลสอันนั้นไม่เกิดขึ้นอีกหรือไม่กำเริบอีก บางที่ท่านก็ใช้คำว่า "วิมุตติ" แทน "นิพพาน"^{๒๖๖} อย่างในพระสูตรบางแห่งท่านกล่าวว่า "ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบอุปปา เม วิมุตติ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายของเรา ภพใหม่ไม่มีแก่เรา"

เมื่อใช้คำว่า วิมุตติ แทน นิพพาน วิมุตติคือความหลุดพ้นจากกิเลสชั่วคราวของปุถุชน ก็มีเรียกว่า ตถกวิมุตติ หลุดพ้นด้วยองค์ธรรมนั้นๆ เช่น หลุดพ้นจากพยาบาทด้วยธรรม คือ เมตตา เมื่อใดมีเมตตาประจำใจ เมื่อนั้นพยาบาทไม่มี

การหลุดพ้นจากกิเลสของผู้ได้ฌานก็มีเรียกว่า วิกขัมภณวิมุตติ ข่มกิเลสได้ด้วยอำนาจฌาน เหมือนคนเป็นโรคกินยาคุมไว้ได้ไม่กำเริบ แต่พอหมดฤทธิ์ยาโรคก็กำเริบต่อไป ต้องมียาอีกชนิดหนึ่งที่สามารถเข้าไปตัดโรคได้จึงหายขาดไม่ต้องคุมอีกต่อไป

นั่นคือ สมุจเฉทวิมุตติ หลุดพ้นอย่างเด็ดขาด ได้แก่ความหลุดพ้นของพระอรหันต์^{๒๖๗}

อย่างไรก็ตาม พอจะกล่าวได้ว่า นิพพานหรือความสงบนั้นเป็นความต้องการโดยธรรมชาติของมนุษย์ กล่าวคือ โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์เราต้องการความสงบ ไม่ต้องการวุ่นวาย แต่ที่ต้องวุ่นวายไม่สงบก็เพราะมีบางสิ่งบางอย่างมากระตุ้นเร้า จิตใจจึงดิ้นรนไปตามแรงกระตุ้นเร้า นั้น

เปรียบเหมือนน้ำซึ่งเมื่อว่าโดยธรรมชาติแล้ว มันสงบเยือกเย็น แต่ที่มันร้อนบ้าง เป็นฟอง เป็นคลื่นบ้าง ก็เพราะเหตุอื่น ไม่ใช่ธรรมชาติของมัน

ความสุขที่เกิดจากความวุ่นวายกับความสุขที่เกิดจากความสงบนั้น คุณภาพต่างกันมาก ที่เกิดจากความวุ่นวายควรจะเรียกว่าความเพลิดเพลิดต้นตื้นจะถูกกว่า ส่วนที่เกิดจากความสงบนั้นแหละ ควรเรียกว่าความสุขเต็มความหมาย

เมื่อพูดถึงความสุข เราไม่ควรละเลยเรื่องคุณภาพของความสุข เพราะเป็นสิ่งสำคัญ เรื่องเสื้อผ้า อาหาร เรายังนึกถึงคุณภาพ แต่เรื่องความสุข ทำไมคนส่วนใหญ่จึงไม่ค่อยนึกถึงคุณภาพ นึกแต่ขอให้มีความสุข ความพอใจ ความเพลิดเพลิดก็แล้วกัน ส่วนจะได้มาโดยวิธีใดก็ช่าง

คุณภาพของความสุขเป็นสิ่งสำคัญมาก ถ้าบุคคลใดแสวงหาความสุขที่ด้อยคุณภาพอยู่เสมอแล้ว จิตของเขาก็จะสูญเสียคุณภาพเมื่อจิตสูญเสียคุณภาพแล้ว พฤติกรรมทางกาย วาจาของผู้นั้นก็

^{๒๖๖} อด.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๑๖/๓๔๔.

^{๒๖๗} อด.ทก. (ไทย) ๒๐/๒๗๖/๗๘.

พลอยสูญเสียคุณภาพไปด้วย พูดอย่างสามัญว่า พฤติกรรมทางกาย วาจาของเขาเป็นสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ของผู้อื่น ทำให้เป็นที่ดูหมิ่นของคนทั้งหลาย^{๒๖๘}

ส่วนผู้แสวงหาความสุขที่มีคุณภาพดีอยู่เสมอ เช่น ความสุขจากการหาวิชาความรู้ ความสุขจากการบำเพ็ญ คุณงามความดี ความสุขที่ได้จากความสงบใจ ซึ่งเป็นความสุขที่ประณีตแล้ว จิตของเขาก็จะมีคุณภาพดีขึ้นทุกวันๆ เมื่อคุณภาพจิตดี คุณภาพของชีวิตก็สูงพฤติกรรมทางกาย วาจาของท่านผู้นั้นก็พลอยดีงามสูงส่งไปด้วย เป็นนิมิตหมายของคนที่ดีทั้งหลาย ตนเองก็ดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุขขึ้นบาน^{๒๖๙}

การทำจิตให้สงบนั้นมีอยู่หลายวิธีด้วยกัน เช่น การเป็นคนไม่จู้จี้จิกจิกเรื่อง ไม่ทำเรื่องเล็กให้เป็นเรื่องใหญ่, ไม่หมกมิดกังวลเรื่องที่ล่วงมาแล้ว และเรื่องอันยังไม่เกิดขึ้น. การทำงานด้วยความขยันขันแข็ง ใช้เวลาให้หมดไปกับการทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง

การเป็นผู้มีเหตุผล การเล็งเห็นทั้งคุณและโทษของสิ่งที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้อง การพยายามมองบุคคลและเหตุการณ์ต่างๆ ในแง่ดีตามสมควร การทำจิตให้สงบด้วยวิธีการบำเพ็ญสมาธิหรือสมถภาวนา และการอบรมจิตใจให้มีปัญญาที่เรียกว่า "วิปัสสนาภาวนา" ในที่นี้จักกล่าวเฉพาะการทำจิตให้สงบโดยวิธีวิปัสสนา

การทำจิตให้สงบโดยวิธีวิปัสสนา^{๒๗๐} วิปัสสนาก็มีหลายวิธีเหมือนกัน แต่หลักสำคัญคือการควบคุมจิตให้อยู่เหนืออารมณ์ปัจจุบัน เช่น การยืน เดิน นั่ง นอน ก็ให้มีสติสัมปชัญญะอยู่กับอิริยาบถนั้น การกิน การดื่ม ด้วยสติสัมปชัญญะหรือสำรวมอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ความยินดียินร้ายครอบงำได้เมื่อได้เห็น รูป ฟังเสียง เป็นต้น

อนึ่ง วิปัสสนาหรือการยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนานั้น คือ การพิจารณาอารมณ์ต่างๆ ทั้งที่เป็นอารมณ์ภายนอก (objects) และอารมณ์ภายใน (emotions) ให้เห็นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงไม่หลงผิดด้วยวิชาหรืออุปาทาน

เมื่อเห็นไตรลักษณ์แจ่มแจ้ง วิปัสสนาปัญญาก็เกิดขึ้นเป็นเครื่องมือตัดกิเลส แม้จะทำวิปัสสนาจุดมุ่งหมายพุ่งไปสู่ปัญญาก็จริง แต่ย่อมผ่านภาวะความสงบแห่งจิตไปด้วย สงบพอที่จะใช้ปัญญาได้ถนัด ถ้าจิตยังฟุ้งซ่านอยู่ เหมือนน้ำกระเพื่อมอยู่ แม้เราจะมีจักษุดีก็ไม่อาจมองเห็นอะไรที่อยู่ใต้น้ำได้ก็ต่อเมื่อน้ำนิ่งสงบ ผู้มีจักษุดีจึงมองเห็นวัตถุที่อยู่ใต้อย่างชัดเจน เพราะฉะนั้น แม้จะเดินตามสายวิปัสสนาก็ต้องมีสมาธิอ่อน ๆ ด้วยจึงจะสามารถใช้วิปัสสนาปัญญาให้สำเร็จประโยชน์เต็มที่ ได้ สมาธิที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนานี้ ท่านเรียกว่า "วิปัสสนาสมาธิ"

รวมความว่า อุปสมะ คือความสงบนั้นเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งต่อชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสงบจากกิเลส อันเป็นเหตุแห่งความยุ่งยากทั้งหลาย ถ้าคนในโลกของเราช่วยกันสงบกิเลสภายในตน โลกของเราจะสงบเย็นยิ่งกว่าที่เป็นอยู่ในเวลานี้ หลายร้อยหลายพันเท่า

^{๒๖๘} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๒๗; อภิ.ส.๓๔/๘๔๐/๓๒๗.

^{๒๖๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๒๗; อภิ.ส.๓๔/๘๔๐/๓๒๗.

^{๒๗๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙๗/๕๓๙; อัง.ทุก. ๒๐/๓๗๑/๑๑๐.

กิเลสที่มีอยู่ภายในใจของแต่ละคนนั่นเองได้แผลงฤทธิ์ ออกมาทำลายซึ่งกันและกันให้เดือดร้อน วุ่นวายอยู่ การช่วยกันรักษาความสงบภายในตน เป็นการช่วยสังคมให้สงบอย่างมั่นคงยั่งยืนและแน่นอน

ความสงบ ความผ่องแผ้วแห่งจิต ความบริสุทธิ์แห่งจิต ทำให้ชีวิตสดชื่นแจ่มใส มีความสุขอยู่ด้วยตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งผู้อื่น เป็นหลักคำสอนสำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา จัดเป็นพุทธจริยศาสตร์อย่างสูง พุทธบริษัททั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ควรขัดเกลาจิตใจอยู่เสมอให้บริสุทธิ์จากกิเลส ก็จะสามารถดับทุกข์ได้

"วิสุทธิ สัพพเกสเสหิ โหติ ทุกฺขเขหิ นิพฺพุติ" แปลว่า ความบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวง เป็นการดับทุกข์ (ทั้งปวง)^{๒๗๑}

อุดมการณ์ ๔ ของพระพุทธศาสนา อันมีลักษณะที่แตกต่างจากศาสนาอื่น ได้แก่ ความอดทนอดกลั้น เมื่อประสบกับสิ่งที่ไม่ชอบใจ การมุ่งให้ถึงพระนิพพานเป็นเป้าหมายหลักของผู้ออกบวช มิใช่สิ่งอื่นนอกจากพระนิพพาน พระภิกษุและบรรพชิตไม่พึงทำผู้อื่นให้ลำบากด้วยการทำความทุกข์กายหรือทุกข์ทางใจไม่ว่าจะในกรณีใดๆ

พระภิกษุตลอดจนบรรพชิตต้องขอแก้ทุกข์ด้วยอาการที่ไม่เบียดเบียน (คือการไม่เอ่ยปากเข้าชี้ขอ และไม่ใช้ปัจจัยสี่อย่างฟุ่มเฟือย)^{๒๗๒}

วิธีการ ๖ ที่ธรรมทูตผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาถือเป็นกลยุทธ์ เพื่อเป็นไปในแนวทางเดียวกัน และถูกต้องเป็นธรรม ได้แก่

๑. การไม่กล่าวร้าย
๒. การไม่ทำร้าย
๓. ความสำรวมในปาติโมกข์ (รักษาความประพฤติให้น่าเลื่อมใส)
๔. ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร (เสพปัจจัยสี่อย่างรู้ประมาณพอเพียง)
๕. ที่นั่งนอนอันสงัด (สันโดษไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ)
๖. ความเพียรในอธิจิต (พัฒนาจิตใจเสมอมิใช่ว่าเอาแต่สอน แต่ตนเองไม่กระทำตามที่สอน)^{๒๗๓}

วันนี้จึงเป็น วันแห่งความรักของพระพุทธศาสนา โดยถือว่าเหตุการณ์สำคัญที่เหล่าพระสาวกทั้ง ๑,๒๕๐ รูป ได้กลับมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยความรักในพระพุทธองค์หลังจากได้ออกไปเผยแผ่พระศาสนาโดยมิได้นัดหมายดังกล่าว เป็นสิ่งที่แสดงถึงความกตัญญูกตเวทีอันบริสุทธิ์ จึงสมควรที่เหล่าพุทธบริษัทจะแสดงถึงความกตัญญูกตเวทีโดยการน้อมนำ หลักการ ๓ อุดมการณ์ ๔ วิธีการ ๖ มาปฏิบัติใช้ต่อชีวิตตนเองเป็นประจำทุกวัน เพื่อน้อมถวายเป็นพุทธบูชา น้อมรำลึกถึงพระมหากรุณา และพระเมตตาคุณอันหาที่สุดมิได้แห่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า หากพิจารณาให้ถ่องแท้จะเห็น

^{๒๗๑} ดูรายละเอียดพุทธภาษิตนันทธรรมชั้นตรี แต่งโดย สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวิชิราวุธ.

^{๒๗๒} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๔๓-๔๕; พุ.ธ.๒๕/๑๘๓-๑๘๕/๔๙-๕๐.

^{๒๗๓} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๔๓-๔๕; พุ.ธ.๒๕/๑๘๓-๑๘๕/๔๙-๕๐.

ว่า หลักการ ๓ อุดมการณ์ ๔ และวิธีการ ๖ นั้น นำสามารถมาใช้ได้กับคนทุกเพศทุกวัย ทุกสาขา อาชีพอย่างดงามบริบูรณ์ .

สรุปความว่า อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ ซึ่งเป็นพระธรรมคำสอนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง ทำให้สัตว์โลกจากที่เป็นผู้มากไปด้วยกิเลสที่สะสมมาอย่างเนิ่นนานในสังสารวัฏ สามารถดับกิเลสได้จนหมดสิ้น ไม่เกิดอีกเลย นี่เป็นประโยชน์สูงสุดของอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ เป็นคำสอนที่เป็นอัศจรรย์จริงๆ ทำให้ผู้ฟังผู้ศึกษาได้รับประโยชน์อย่างยิ่ง คือ สามารถดับกิเลสได้จนหมดสิ้นซึ่งสิ่งอื่นไม่สามารถที่จะทำให้เป็นอย่างนี้ได้ ต้องอาศัยพระธรรมคำสอนที่พระองค์ทรงแสดงเท่านั้น หรือถ้ายังไม่สามารถดับกิเลสได้จนหมดสิ้น ถึงความเป็นพระอรหันต์ ก็ย่อมจะได้รับประโยชน์จากพระธรรมตามกำลังปัญญาของแต่ละคน เป็นพระอนาคามี เป็นพระสกทาคามี เป็นพระโสดาบัน และถ้ายังไม่ได้เป็นพระอริยบุคคล ก็เป็นกัลยาณปุณฺณ เป็นคนดี ที่เข้าใจพระธรรม สะสมปัญญา ความเข้าใจถูกเห็นถูกเป็นที่พึ่งต่อไปในภายหน้าดังนั้น สะสมไปจนกว่าปัญญาจะเป็นปาฏิหาริย์ คือ สะสมปัญญาจนปัญญามีกำลังดับกิเลสได้หมด ก็เป็น ปาฏิหาริย์ที่เป็นอนุศาสน์ปาฏิหาริย์